

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

**İKİ PAŞA CAMİİNİN SÜSLEME ÖZELLİKLERİNDE ÜSLUP
BİRLİĞİ (AMASYA MERZİFON ABİDE HATUN CAMİİ VE TOKAT
ERBAA SİLAHTAR ÖMER PAŞA CAMİİ)**

Yüksek Lisans Tezi

Tuğbanur İŞERİ

Çorum - 2022

**İKİ PAŞA CAMİİNİN SÜSLEME ÖZELLİKLERİNDE ÜSLUP BİRLİĞİ
(AMASYA MERZİFON ABİDE HATUN CAMİİ VE TOKAT ERBAA
SİLAHTAR ÖMER PAŞA CAMİİ)**

Tuğbanur İŞERİ

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Candan NEMLİOĞLU

Çorum 2022

Tuğbanur İŞERİ tarafından hazırlanan “İki Paşa Camiinin Süsleme özelliklerinde slup Birliği (Amasya Merzifon Abide Hatun Camii ve Tokat Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii)” adlı tez çalışması 13/09/2022 tarihinde aŐaęıdaki jüri yeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Recep GÜN

Prof. Dr. Candan NEMLİĞLU

Dr. Öğr. Üyesi iğdem KARAÇAY

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile Tuğbanur İŞERİ'nin İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora derecesi alması onanmıŐtır.

Prof. Dr. Muhammed Asıf YOLDAŐ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Tuğbanur İŞERİ

**İKİ PAŞA CAMİİNİN SÜSLEME ÖZELLİKLERİNDE ÜSLUP BİRLİĞİ (AMASYA MERZİFON
ABİDE HATUN CAMİİ VE TOKAT ERBAA SİLAHTAR ÖMER PAŞA CAMİİ)**

Tuğbanur İŞERİ

ORCID: 0000-0003-3911-426X

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Eylül 2022

ÖZET

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Anadolu zengin bir kültür mirasına sahiptir. Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bu topraklarda çok sayıda dini, sivil, askeri vb. amaçlarla mimari eserler inşa edilmiştir. Bu eserlerden çoğu devletin önemli görevlerinde yer alan paşaların inşa ettirdikleri yapılardır. Bunların arasında en yaygın olanı cami mimarisidir.

Osmanlı Devleti zamanında önemli güzergahlardan olan ve Orta Karadeniz bölgesinde yer alan Amasya ve Tokat illeri, Anadolu kültür ve sanatının gelişim gösterdiği önemli merkezlerdendir. Birbirine 106 km uzaklıkta olan Erbaa/Silahtar Ömer Paşa Camii ve Merzifon/Abide hatun Camii Anadolu'daki 17.yy'a ait ahşap tavanlı ve ahşap destekli, ahşap üzeri kalem işi sanatının uygulandığı örneklerindedir.

Meyilli arazi üzerinde inşa edilen dikdörtgen planlı camilerin beden duvarları dış taraftan almaşık duvar tekniğiyle yapılmış olup, iç taraftan sıvalıdır. Camileri örten tavan üst örtüsü dış taraftan kırma çatı, iç taraftan ahşaptır. Her iki yapıda da tavan kirişlerinin olduğu kısım yükseltilmiş, harime ferah bir görünüm kazandırmıştır. Kalem işleri yapılar, tavan kirişlerinin yüzeylerinde, destek aralarında, ahşap direkler üzerinde ve kemer yüzeylerinde yer alır. Süslemelerde kırmızı, turuncu, mavi, yeşil, sarı, beyaz renkler kullanılmıştır.

Camilerin kendi düzenlerinde görülen benzerlik ilgi çekici olup Anadolu'da ki yapıların desen özellikleri, inşa edildikleri dönem hakkında önemli birer görsel kaynaktır. 17.yy'ın ikinci yarısından itibaren inşa edilen örneklerdeki kalem işi süslemelerde erken ve klasik dönemde

görülen hatayi, rumi düzenlemelerin yanısıra doğadan ilham alınarak yapılan lale, gül, karanfil ve sümbül gibi çiçeklerinde kullanılmaya başlandığı görülür.

Bu çalışmada Merzifon ve Erbaa ilçelerinde bulunan Abide Hatun Camii (1680) ve Silahtar Ömer Paşa Camii (17.yy) kalem işi süslemelerindeki üslup birliği incelenmiştir. İncelemeler sonucunda tarih, bölge yakınlığı ve süsleme düzenlerindeki benzerlikler, Silahtar Ömer Paşa Camii ve Abide Hatun Camii'nin aynı üslup birliğine sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kavramlar: Ahşap, Desen, Kalem İşi, Süsleme, Üslup.

Bilim Kodu: 116408-118513

**STYLİSTİC UNİTY OF THE DECORATIVE FEATURES OF THE TWO PASHA MOSQUES
(AMASYA MERZİFON ABİDE HATUN MOSQUE AND TOKAT ERBAA SİLAHTAR ÖMER
PASHA MOSQUE)**

Tuğbanur İŞERİ

ORCID: 0000-0003-3911-426X

HİTİT UNİVERSİTY

GRADUATE SCHOOL

Master's Thesis

September 2022

ABSTRACT

Anatolia, which has hosted various civilizations throughout its history, has a rich cultural heritage. Under the rule of the Ottoman Empire, a large number of architectural monuments were built on these lands for religious, civil, military purposes. Most of these works are the structures built by the pashas who took part in important tasks of the state. The most common among them is the mosque architecture.

The provinces of Amasya and Tokat, which were one of the important routes during the Ottoman Empire and were located in the Central Black Sea region, are one of the important centers where Anatolian culture and art developed. Erbaa/Silahtar Ömer Pasha Mosque and Merzifon/Abide Hatun Mosque, which are 106 km away from each other, are examples of the 17th century wooden ceilings and wooden supports in Anatolia, where the art of painting decorating on wood is applied.

The body walls of the rectangular mosques built on the sloping land are made with brick and stone wall technique on the outside and plastered on the inside. The upper cover of the ceiling covering the mosques is a hipped roof on the outside and wood on the inside. The part where the ceiling beams are located in both structures has been raised, giving the space a spacious appearance. Painting decorating are located in structures, on the surfaces of ceiling beams, between supports, on wooden poles and on arch surfaces. Red, orange, blue, green, yellow, white colors were used in decorations.

The similarity seen in the layout of the mosques themselves is of interest and the pattern features of the structures in Anatolia are an important visual source about the period in

which they were built. 17th the second half of the century and early examples constructed from common in the classical period, rumi and stylized flowers, as well as a naturalist, tulips, roses, carnations flowers such as hyacinths and it is seen that began to be used for.

In this study, the stylistic decorations of the Silahtar Ömer Pasha Mosque (17th century) and Abide Hatun Mosque (1680) in Erbaa and Merzifon districts are examined. As a result of the studies, the similarities in the history, proximity to the region and decoration patterns have shown that the Silahtar Ömer Pasha Mosque and the Abide Hatun Mosque have the same stylistic unity.

Key Terms: Wooden, Pattern, Painting Decoration, Ornament, Wording

Science Code: 116408-118513

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışmam boyunca öncelikle tezimin konusunun fikir sahibi olan ve çalışmamın her aşamasında desteğini esirgemeyen, değerli fikirleriyle beni teşvik eden, bakış açımın gelişmesini sağlayan, yanlışlarımı düzelten danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Candan NEMLİOĞLU'na en içten teşekkürlerimi sunarım.

Lisans eğitimim boyunca duruşu ve yaklaşımıyla bana akademik disiplini aşlayan, tezim hakkında görüş ve önerilerine başvurduğum hocam Dr. Öğr. Üyesi Canan HANOĞLU'na, yapılaraya yaptığım seyahatlerim sırasında çalışma izninde bana kolaylıklar sağlayan Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğüne, tez çalışmasının kaynak taramasında Tokat Müzesinde bulunan belgelere erişimimi sağlayan Tokat Müzesi çalışanlarına teşekkür ederim.

Eğitim hayatımın ilk gününden itibaren maddi-manevi desteklerini eksik etmeyen, her sürecinde yanımda olan, tez yazımı aşamasında yapıların incelenmesinde bana yardım eden, bu sürecin her anında sabırla yanımda duran, her zaman bana inanan, her adımda varlıklarından güç aldığım babam Şadi İŞERİ'ye ve annem Elif İŞERİ'ye minnet ve teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmamın her sürecinde yanımda olan, manevi desteklerini hiç eksik etmeyen, yapıların fotoğraf çekimlerine yardım eden canım ablam Kübra İŞERİ'ye, yeğenlerim Azra ve Asaf'a çok teşekkür ederim.

Tuğbanur İŞERİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
TABLolar DİZİNİ	xi
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	xii
ÇİZİMLER DİZİNİ	xvii
PLANLAR DİZİNİ	xxi
KISALTMALAR	xxii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

KALEM İŞİ SANATI

1.1. Kalem İşi Sanatının Tanımı	4
1.2. Kalem İşi Sanatının Tarihsel Gelişimi	4
1.3. Kalem İşi Sanatında Uygulanan Teknikler	9
1.3.1. Sıva üzeri kalem işi	10
1.3.2. Ahşap üzeri kalem işi	10
1.3.3. Deri ve bez üzeri kalem işi	11
1.3.4. Taş üzeri kalem işi	11
1.4. Kalem İşi Sanatında Kullanılan Terimler	12

2. BÖLÜM

KATALOG

2.1. Amasya/Merzifon Abide Hatun Camii	13
2.1.1. Yapı hakkında özel bilgiler	13
2.1.2. Mimari bilgiler	16
2.1.3. Süsleme özellikleri	20

2.2.Tokat/Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii	37
2.2.1. Yapı hakkında özel bilgiler	37
2.2.2. Mimari bilgiler	42
2.2.3. Süsleme özellikleri	46
2.3. İki Eserin Üslup Birliği Açısından Değerlendirilmesi	64
2.3.1. Her iki eserde kullanılan motif özellikleri	64
2.3.2. Her iki eserde kullanılan desen özellikleri	68
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	83
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	95

TABLolar DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1. Hatayi deseni.....	68
Tablo 2.2. Hatayi deseni.....	69
Tablo 2.3. Penç deseni	70
Tablo 2.4. Penç deseni	70
Tablo 2.5. Goncagül süsleme düzeninde kullanımı.....	71
Tablo 2.6. Karanfil deseni.....	72
Tablo 2.7. Karanfil deseni.....	73
Tablo 2.8. Düzenlemede kullanılan uzun laleler	74
Tablo 2.9. Düzenlemede kullanılan küçük laleler.....	74
Tablo 2.10. Düzenlemede kullanılan taç yaprakları iki renkli laleler	75
Tablo 2.11. Süsleme düzeninde kullanılan sümbül	76
Tablo 2.12. Silahtar Ömer Paşa Camii ve Abide Hatun Camii destek yan süsleme düzeni.....	78
Tablo 2.13. Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii süsleme kuşaklarındaki düzen	79
Tablo 2.14. Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii destek ara süsleme düzeni.....	80

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf	Sayfa
Fotoğraf 1.1. Samsun Çarşamba Göçeli Camii tavan süslemesi (2018).....	5
Fotoğraf 1.2. Afyon Ulu Camii giriş üzerinde ve destek ara süslemesi (Cambaz 2017).....	6
Fotoğraf 1.3. Beyşehir Eşrefoğlu Camii kalem işi süslemesi (2017).....	6
Fotoğraf 1.4. Candaroğlu Mahmud Bey Camii kalem işi süslemesi (Yaylacioğlu 2010).....	7
Fotoğraf 1.5. Bursa Yeşil Camii kalem işi süslemesi (Öcal).....	8
Fotoğraf 2.1. Abide Hatun Camii inşa kitabesi (Şaşmaz 2019).....	13
Fotoğraf 2.2. Abide Hatun Camii kitabesinin yazılığ olduğu levha (İşeri 2020).....	13
Fotoğraf 2.3. Abide Hatun Camii kuzey cephe son cemaat yeri (Gülgen 1996).....	14
Fotoğraf 2.4. Abide Hatun Camii vaaz kürsüsü (Gülgen 1996).....	15
Fotoğraf 2.5. 1996 Yılında Abide Hatun Camii kuzey cephesi (Gülgen 1996).....	15
Fotoğraf 2.6. Onarımdan sonra vaaz kürsüsü (İşeri 2020).....	16
Fotoğraf 2.7. Onarımdan sonra kuzey cephe ve mahfil korkulukları (İşeri 2020).....	16
Fotoğraf 2.8. Abide Hatun Camii kuzey ve güney giriş kapısı dıştan görünümüleri (İşeri 2021).....	17
Fotoğraf 2.9. Abide Hatun Camii kuzey cephe son cemaat yeri (İşeri 2020).....	17
Fotoğraf 2.10. Abide Hatun Camii minaresi (İşeri 2020).....	18
Fotoğraf 2.11. Alt kat kadınlar mahfili (İşeri 2020).....	19
Fotoğraf 2.12. Desteklerin alt kısmında yer alan süsleme kuşakları (İşeri 2021).....	20
Fotoğraf 2.13. Desteklerin harime bakan ara yüzeyindeki ve yan yüzeyindeki süsleme (İşeri 2021).....	22
Fotoğraf 2.14. Destek üst ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2020).....	23
Fotoğraf 2.15. Harime doğru çıkıntı yapan alanın destek süslemesi (İşeri 2022).....	24
Fotoğraf 2.16. Desteğin ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2021).....	25
Fotoğraf 2.17. Üst kat kadınlar mahfili genel görünüm (İşeri 2020).....	26
Fotoğraf 2.18. Üst kat ahşap direk süsleme (İşeri 2020).....	26

Fotoğraf 2.19. Ahşap direğin mahfil tavanına destek olan bölümünde bulunan şemse (İşeri 2021).....	27
Fotoğraf 2.20. Üst kat kadınlar mahfili tavan düzenlemesi (İşeri 2021).....	28
Fotoğraf 2.21. Üst kat kadınlar mahfilini çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2021).....	29
Fotoğraf 2.22. Kadınlar mahfilini çevreleyen onarım geçiren süsleme kuşağı (İşeri 2021).....	29
Fotoğraf 2.23. Desteklerin alt ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2021).....	30
Fotoğraf 2.24. Kadınlar mahfili tavanı destek yan süslemesi (İşeri 2021).....	31
Fotoğraf 2.25. Kadınlar mahfili tavanı destek üst ara yüzey süslemesi (İşeri 2021).....	32
Fotoğraf 2.26. Destek ve girişlerin arasındaki süsleme kuşağı (İşeri 2021).....	33
Fotoğraf 2.27. Kadınlar mahfili tavan giriş süslemesi (İşeri 2021)	34
Fotoğraf 2.28. Girişlerin yan yüzeylerindeki palmet kuşağı (İşeri 2021).....	34
Fotoğraf 2.29. Harim tavan düzenlemesi (İşeri 2021).....	35
Fotoğraf 2.30. Harim destek süslemesi (İşeri 2021).....	35
Fotoğraf 2.31. Tavanı çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2021).....	36
Fotoğraf 2.32. Harim tavan giriş yan yüzey palmet kuşağı (İşeri 2021).....	36
Fotoğraf 2.33. Harim tavan giriş süslemesi (İşeri 2021).....	37
Fotoğraf 2.34. Tokat Mevlevihane'sinde bulunan şamdanlar (Çetinkaya 2019).....	38
Fotoğraf 2.35. Silahtar Ömer Paşa Camii onarım tarihi yazan kiremit (Erdemir 1980).....	39
Fotoğraf 2.36. 1941 Yılı batı giriş kapısı ve minare (Kürklü 2008).....	40
Fotoğraf 2.37. 1969 Yılı onarım sonrası üst kat pencereler (Kürklü 2008)	40
Fotoğraf 2.38. 1986 Yılı üst kat pencereler (Erdemir 1986).....	41
Fotoğraf 2.39. 1970 Yılı harim palmet kuşağı ve mihrap kuşakları (Kürklü 2008)	41
Fotoğraf 2.40. 1970 Yılı son cemaat yeri tavanı (Kürklü 2008)).....	42
Fotoğraf 2.41. Silahtar Ömer Paşa Camii bahçe kuzey giriş kapısı (İşeri 2020).....	43
Fotoğraf 2.42. Silahtar Ömer Paşa Camii bahçe batı giriş kapısı dıştan ve içten görünümüleri (İşeri 2020).....	43
Fotoğraf 2.43. Silahtar Ömer Paşa Camii kuzey cephe son cemaat yeri (İşeri 2020).....	44

Fotoğraf 2.44. Silahtar Ömer Paşa Camii minaresi (İşeri 2020).....	45
Fotoğraf 2.45. Alt kat kadınlar mahfili (İşeri 2020).....	45
Fotoğraf 2.46. Son cemaat yeri revağı kalem işi süslemeleri (İşeri 2020).....	46
Fotoğraf 2.47. Son cemaat yeri revağı kalem işi süslemesinden ayrıntı (İşeri 2020).....	47
Fotoğraf 2.48. Batı cephe son cemaat yeri revağı özgün hali (İşeri 2020).....	48
Fotoğraf 2.49. Cami giriş kapısı (İşeri 2020).....	48
Fotoğraf 2.50. Kadınlar mahfili tavanından ayrıntı (İşeri 2020).....	49
Fotoğraf 2.51. Doğu ve batı harim tavanından ayrıntı (İşeri 2020).....	50
Fotoğraf 2.52. Dört ahşap direğin taşıdığı tavan bölümü (İşeri 2020).....	50
Fotoğraf 2.53. Bursa kemerli düzenlemenin köşelikleri ve üst kısmındaki süsleme kuşakları (İşeri 2021).....	51
Fotoğraf 2.54. Dört ahşap direğin taşıdığı alanın ön yüzey süslemesi (İşeri 2021).....	52
Fotoğraf 2.55. Dört ahşap direğin taşıdığı alanın arka yüzey süslemesinden ayrıntı (İşeri 2021).....	53
Fotoğraf 2.56. Harim yükseltilmiş tavan alanı ve destekler (İşeri 2021).....	54
Fotoğraf 2.57. Destek ara süslemesi (İşeri 2021).....	54
Fotoğraf 2.58. Destek yan yüzey süslemesi (İşeri 2021).....	55
Fotoğraf 2.59. Destek üst kısım süslemesinden ayrıntı (İşeri 2021).....	56
Fotoğraf 2.60. Desteklerin üst kısmında yer alan süsleme kuşakları (İşeri 2021).....	57
Fotoğraf 2.61. Yükseltilmiş tavan kiriş düzenlemesi (İşeri 2021).....	58
Fotoğraf 2.62. Sayvan üzerindeki süsleme ve kiriş ara yüzey süsleme kuşakları (İşeri 2021).....	59
Fotoğraf 2.63. Kiriş yüzeyindeki süslemeler (İşeri 2021).....	60
Fotoğraf 2.64. Harim tavanını ve tavan eteğini çevreleyen süsleme kuşakları (İşeri 2021).....	61
Fotoğraf 2.65. Güney harim tavan düzenlemesi (İşeri 2021).....	61
Fotoğraf 2.66. Tavan göbeği genel görünüm (İşeri 2021).....	62
Fotoğraf 2.67. Tavan göbeği süslemesinden ayrıntı (İşeri 2021).....	64

Fotoğraf 2.68. Abide Hatun Camii mahfil uzantısının alt destek yan yüzey süsleme (İşeri 2022).....	77
Fotoğraf 2.69. Silahtar Ömer Paşa Camii kirişli tavan destek yan yüzey süsleme (İşeri 2021).....	78
Fotoğraf 2.70. Abide Hatun Camii tavanını çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2021).....	78
Fotoğraf 2.71. Silahtar Ömer Paşa Camii tavanını çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2021).....	79
Fotoğraf 2.72. Abide Hatun Camii harim tavan destek ara yüzey süsleme (İşeri 2021).....	80
Fotoğraf 2.73. Silahtar Ömer Paşa Camii kiriş düzenlemeli tavan destek ara yüzey süsleme (İşeri 2021).....	80
Fotoğraf 2.74. Abide Hatun Camii mahfil kemer iç yüzey süslemesi (İşeri 2021).....	81
Fotoğraf 2.75. Silahtar Ömer Paşa Camii ahşap direk yüzey süslemesi (İşeri 2021).....	81
Fotoğraf 3.1. Abide Hatun Camii harim tavanı (İşeri 2021).....	86
Fotoğraf 3.2. Candaroğlu Mahmud Bey Camii tavanı (2015).....	86
Fotoğraf 3.3. Karabük Küre-i Hadid Camii tavanı (2020).....	87
Fotoğraf 3.4. Silahtar Ömer Paşa Camii Harim kirişli tavan düzeni (İşeri 2020).....	87
Fotoğraf 3.5. Silahtar Ömer Paşa Camii mihrap önü çıtakari tavan düzenlemesi (İşeri 2021).....	88
Fotoğraf 3.6. Tokat Ulu Camii çıtakari tavan düzenlemesi (İşeri 2021).....	88
Fotoğraf 3.7. Tokat Mahmud Paşa Camii çıtakari tavan düzenlemesi (İşeri 2021).....	88
Fotoğraf 3.8. Tokat Genç Mehmed (Örtmeliönü) Camii çıtakari tavan düzenlemesi (İşeri 2021).....	89
Fotoğraf 3.9. Merzifon Eyüp Çelebi Camii tavan düzenlemesi (Kökver 2020).....	89
Fotoğraf 3.10. Abide Hatun Camii harim ve kadınlar mahfili giriş alanını çevreleyen palmet kuşakları (İşeri 2021).....	91
Fotoğraf 3.11. Tokat Ulu Camii tavan eteğini çevreleyen palmet kuşağı (İşeri 2021).....	91
Fotoğraf 3.12. Burdur Dengere Köyü Camii giriş ve destek arasındaki palmet kuşağı (Eroğlu 2013).....	91
Fotoğraf 3.13. Tokat Genç Mehmed (Örtmeliönü) Camii tavan eteğini çevreleyen palmet kuşağı (İşeri 2021).....	92

Fotoğraf 3.14. Abide Hatun Camii tavanı çevreleyen süsleme kuşağından ayrıntı (İşeri 2021)..... **92**

Fotoğraf 3.15. Tokat Ulu Camii orta sahn süslemesinde ayrıntı (İşeri 2021)..... **92**

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim	Sayfa
Çizim 2.1. Alt kat kadınlar mahfilini harime bakan yüzey birinci kuşak süslemesi (İşeri 2021)	21
Çizim 2.2. Alt kat kadınlar mahfilini harime bakan yüzey ikinci kuşak süslemesi (İşeri 2021)	21
Çizim 2.3. Desteklerin harime bakan ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2021).....	22
Çizim 2.4. Destek üst ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2022).....	23
Çizim 2.5. Harime doğru çıkıntı yapan alanın destek yan yüzey süslemesi (İşeri 2022).....	24
Çizim 2.6. Destek ara yüzey süsleme (İşeri 2022).....	25
Çizim 2.7. Üst kat ahşap direk süslemesi (İşeri 2022).....	27
Çizim 2.8. Ahşap direğin mahfil tavanına destek olan bölümünde bulunan şemse içindeki süsleme (İşeri 2021).....	28
Çizim 2.9. Kadınlar mahfilini çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2022).....	30
Çizim 2.10. Desteklerin alt ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2022).....	30
Çizim 2.11. Kadınlar mahfilini tavanı destek yan süslemesi (İşeri 2022).....	31
Çizim 2.12. Kadınlar mahfilini tavanı destek üst ara yüzey süslemesi (İşeri 2022).....	32
Çizim 2.13. Destek ve girişlerin arasındaki süsleme kuşağı (İşeri 2021).....	33
Çizim 2.14. Kadınlar mahfilini tavan giriş süslemesi (İşeri 2021).....	34
Çizim 2.15. Harim tavan giriş yan yüzey palmet kuşağı (İşeri 2022).....	36
Çizim 2.16. Harim tavan giriş süslemesi (İşeri 2022).....	37
Çizim 2.17. Son cemaat revağı kalem işi süslemesi (İşeri 2021).....	47
Çizim 2.18. Kadınlar mahfilini tavanından ayrıntı (İşeri 2021).....	49
Çizim 2.19. Bursa kemerin alınlık kısmındaki rumili düzenleme (İşeri 2021).....	51
Çizim 2.20. Dördüncü kuşak üzerindeki süsleme düzeni (İşeri 2022).....	52
Çizim 2.21. Üçüncü kuşak üzerindeki süsleme düzeni (İşeri 2022).....	53
Çizim 2.22. Desteklerin alt ara yüzeyindeki süsleme düzeni (İşeri 2022).....	55

Çizim 2.23. Destek yan yüzey süslemesi (İşeri 2021).....	56
Çizim 2.24. Destek ara üst kısım süslemesinden ayrıntı (İşeri 2022).....	57
Çizim 2.25. Desteklerin üst kısmında yer alan kuşak kalem işi süsleme (İşeri 2022).....	58
Çizim 2.26. Kiriş ara yüzey alt kuşak süslemesinden ayrıntı (İşeri 2022).....	59
Çizim 2.27. Kiriş ara yüzey üst kuşak süslemesinden ayrıntı (İşeri 2022).....	60
Çizim 2.28. Harim tavanını bölümlere ayıran ve kadınlar mahfilini çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2022).....	61
Çizim 2.29. Tavan göbeğinin eşkenar dörtgenlerinde bulunan süsleme (İşeri 2022).....	62
Çizim 2.30. Tavan göbeğinin üçgenlerinin içinde bulunan süsleme (İşeri 2022).....	63
Çizim 2.31. Tavan göbeğinde altıgenlerin içinde bulunan süsleme (İşeri 2022).....	63
Çizim 2.32. Tavan göbeğini çevreleyen kuşak süsleme (İşeri 2022).....	64
Çizim 2.33. Abide Hatun Camii alt kat destek ara yüzeyi.....	68
Çizim 2.34. Abide Hatun Camii kiriş yüzeyi.....	68
Çizim 2.35. Abide Hatun Camii alt kat destek ara yüzeyi.....	68
Çizim 2.36. Abide Hatun Camii destek altında yer alan kırmızı zeminli kuşak.....	69
Çizim 2.37. Abide Hatun Camii destek altında yer alan sarı zeminli kuşak.....	69
Çizim 2.38. Abide Hatun Camii kadınlar mahfili kiriş yüzeyi.....	69
Çizim 2.39. Abide Hatun Camii bursa kemerinin üzerinde yer alan kuşak.....	69
Çizim 2.40. Silahtar Ömer Paşa Camii bursa kemer arka yüzeyindeki kuşak.....	69
Çizim 2.41. Silahtar Ömer Paşa Camii destek alt ara yüzeyi.....	69
Çizim 2.42. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeğinde dilimli şemse düzenindeki penç.....	70
Çizim 2.43. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeğindeki penç.....	70
Çizim 2.44. Silahtar Ömer Paşa Camii destek aralarındaki penç.....	70
Çizim 2.45. Abide Hatun Camii destek alt ve üst aralarındaki penç.....	70
Çizim 2.46. Abide Hatun Camii kadınlar mahfili kiriş yüzeyi.....	70
Çizim 2.47. Abide Hatun Camii kadınlar mahfili kiriş yüzeyindeki penç.....	70
Çizim 2.48. Abide Hatun Camii destek yan süslemesi.....	70

Çizim 2.49. Silahtar Ömer Paşa Camii kemer arka yüzey siyah zeminli kuşak süslemesi	71
Çizim 2.50. Silahtar Ömer Paşa Camii destek yan süslemesi.....	71
Çizim 2.51. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeği altıgen düzenleme.....	71
Çizim 2.52. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeği altıgen düzenleme penç ve goncagül	71
Çizim 2.53. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeği üçgen düzenleme.....	71
Çizim 2.54. Abide Hatun Camii mahfil destek ara yüzeyinde penç ve goncagül.....	71
Çizim 2.55. Abide Hatun Camii destek üst ara yüzey süslemesi.....	72
Çizim 2.56. Abide Hatun Camii destek Alt Ara Yüzey Süslemesi.....	72
Çizim 2.57. Silahtar Ömer Paşa Camii destek üst ara yüzey süslemesi.....	72
Çizim 2.58. Silahtar Ömer Paşa Camii destek yan yüzey süslemesi.....	72
Çizim 2.59. Abide Hatun Camii ayırma rumilerin içinde bulunan karanfil.....	73
Çizim 2.60. Abide Hatun Camii giriş tavan düzenlemesi.....	73
Çizim 2.61. Silahtar Ömer Paşa Camii destek ara yüzeyindeki uzun lale.....	74
Çizim 2.62. Silahtar Ömer Paşa Camii kemer ön yüzeyindeki üçüncü kuşak.....	74
Çizim 2.63. Silahtar Ömer Paşa Camii destek alt ara yüzeyindeki lale.....	74
Çizim 2.64. Abide Hatun Camii destek yan yüzeyindeki uzun lale.....	74
Çizim 2.65. Abide Hatun Camii destek üst ara yüzeyindeki uzun lale.....	74
Çizim 2.66. Silahtar Ömer Paşa Camii destek alt ara yüzey küçük lale.....	74
Çizim 2.67. Silahtar Ömer Paşa Camii tavanı çevreleyen süsleme kuşağındaki küçük lale	74
Çizim 2.68. Abide Hatun Camii kadınlar mahfili giriş yüzeyindeki küçük lale.....	74
Çizim 2.69. Abide Hatun Camii destek alt kısmında yer alan sarı zeminli süsleme kuşağındaki küçük lale.....	74
Çizim 2.70. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeğindeki lale.....	75
Çizim 2.71. Silahtar Ömer Paşa Camii destek ve giriş arasındaki süsleme kuşağı.....	75
Çizim 2.72. Abide Hatun Camii alt kat mahfil destek ara yüzeyindeki lale.....	75

Çizim 2.73. Abide Hatun Camii harim tavan giriş yüzeyindeki lale.....	75
Çizim 2.74. Silahtar Ömer Paşa Camii palmet ulama kuşağı (İşeri 2022)	75
Çizim 2.75. Abide Hatun Camii palmet ulama kuşağı (İşeri 2022).....	75
Çizim 2.76. Silahtar Ömer Paşa Camii destek yan yüzeyinde sümbül.....	76
Çizim 2.77. Abide Hatun Camii destek yan yüzeyinde sümbül.....	76
Çizim 2.78. Abide Hatun Camii harim giriş kuşağını sınırlandıran süsleme (İşeri 2022).....	77
Çizim 2.79. Silahtar Ömer Paşa Camii destek süslemelerini sınırlandıran kuşak (İşeri 2022).....	77

PLANLAR DİZİNİ

Plan	Sayfa
Plan 2.1. Abide Hatun Camii planı (İşeri 2022).....	18
Plan 2.2. Silahtar Ömer Paşa Camii planı (Erdemir 1987).....	44

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
b.	Batı
bknz.	Bakınız
C.	Cilt
cm.	Santimetre
d.	Doğu
Ed.	Editör
H.	Hicri
haz.	Hazırlayan
k.	Kuzey
m.	Metre
M.	Miladi
M.Ö.	Milattan önce
sy.	Sayı
TDV.	Türk Diyanet Vakfı
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Sanat insan aklının eşya üzerindeki parıltısıdır¹. Dünya üzerinde farklı coğrafyalarda iklim kuşaklarında, farklı çiçek ve bitkilerin yetiştiği bölgelerde yaşayan her insanın kendine özgün düşünce şekli, inancı, karakteri vardır. Bu özelliklerle bireyin içinde bulunduğu hayat şartlarında bir süsleme anlayışı geliştirmesi, bu anlamda çeşitli örnekler ortaya koyması, bunun sonucunda da bir üslubun oluşması kaçınılmazdır.

Anadolu'da gelişen ahşap direkli ve ahşap tavanlı cami geleneği Orta Asya'dan Selçuklular tarafından getirilmiştir. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Anadolu zengin bir kültür mirasına sahiptir. Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki bu topraklarda çok sayıda dini, mimari, sivil, askeri vb. amaçlarla yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılardan çoğu devletin önemli görevlerinde yer alan paşaların inşa ettirdikleri eserlerdir. Bunların arasında en yaygın olanı camilerdir.

Osmanlı devleti zamanında önemli güzergahlardan olan Amasya ve Tokat şehirlerinde dönemin önemli kişilerinin inşa ettirdiği birçok eser vardır. Bunlardan Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii ahşap tavanlı ve direkli, ahşap üzeri kalem işi sanatının uygulandığı önemli yapılardır.

Çalışmanın konusu 17.yy'da inşa edilmiş Abide Hatun Camii ve Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii kalem işi süslemelerinde görülen üslup birliğidir.

Anadolu'da birbirine yakın coğrafyada bulunan iki yapının kalem işi süslemeleri incelendiğinde, Tokat ve Amasya illerinde inşa edilen 17.yy camilerinden farklı olarak yalnızca bu iki cami süsleme düzeninde görülen üç lale çeşidi ve yapıların genel süsleme düzenlerinde üslup birliği kalemkârının aynı kişi olabileceğini düşündürmektedir. Bu anlamda detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Dönemin süsleme anlayışını ve Anadolu'daki yerel sanatçılar hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

Çalışma Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii ve Merzifon Abide hatun Camii ile sınırlıdır. Ancak söz konusu yapılardaki ve dönemin genel özelliğindeki üslup birliğinin daha açıklayıcı olması için özellikle yakın coğrafyalardaki camiler metin içerisinde karşılaştırma yapmak için kullanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı Lale Devri'nin Anadolu'daki etkisini gösteren iki eserde yer alan kalem işi süsleme özelliklerinde görülen üslup birliğinin belirlenip, bu özellikleri çizimler ve fotoğraflar eşliğinde detaylı bir şekilde ele alarak gelecek nesillere aktarmaktır.

Silahtar Ömer Paşa'nın ve Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı camilerde görülen özenli süslemeler bu iki paşanın Osmanlı Devleti'nde önemli yerlerde olduğunu gösterir niteliktedir.

¹ Selçuk Mülayim, *Sanata Giriş* (İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1994), 18.

Çalışmaya konu ile ilgili kaynakların taranması ile başlandı. Elde edilen veriler doğrultusunda yapıların incelenmesi için Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve Tokat Müzesi ile irtibata geçilerek gerekli izinler alındı. Konuya dahil olan iki yapı yerlerinde ziyaret edilerek alan çalışması yapıldı. Alan çalışmasında yapıların ölçüleri alındı ve fotoğrafları çekildi. İncelenen yapıların kalem işi süslemeleri tespit edilerek çizimleri yapıldı. Çizimlerin tamamı AutoCAD programı kullanılarak bilgisayarda hazırlandı. Çizimler tamamlandıktan sonra yazım aşamasına geçildi.

Çalışmanın birinci bölümünde; Yapılarda kullanılan süslemenin anlaşılabilmesi için kalem işi sanatının tarihsel gelişimi ve uygulandığı teknikler anlatıldı.

İkinci bölümde çalışmanın katalog kısmı vardır. Yapılar kronolojik sıralama yapılarak anlatıldı. Silahtar Ömer Paşa Camii ve Abide Hatun Camii detaylı olarak anlatıldı. Silahtar Ömer Paşa Camii'ne ait şamdanların türkçe anlamları için Doç.Dr.Recep Gün hocadan yardım alındı. Fotoğraflar ve çizimler bu bölümde verildi. "İki Eserin Üslup Birliği Açısından Değerlendirilmesi" başlığının "Her İki Eserde Kullanılan Motifler" adlı alt başlığında motiflerin tanımı ve kısa tarihsel gelişimi bilgilendirici olması için eklendi. Ayrıca çalışmanın asıl konusunu oluşturan süsleme özelliklerindeki üslup birliği ve farklılığı "Her İki Eserde Kullanılan Desen Özellikleri" adlı başlık altında detaylı olarak incelendi. Silahtar Ömer Paşa ve Abide Hatun Camii süslemelerinde üslup birliği görülen ve görülmeyen yerler fotoğraflar ve çizimlerle desteklenerek anlatımı yapıldı.

Üçüncü bölümde değerlendirme ve sonuç başlığı altında yapıların yakın bölgelerdeki örneklerinde görülen üslup birliği örneklerle verildi.

Kalem İşi sanatının özellikleri hakkında doğru bilgiye ulaşabilmek için Ali Fuat Baysal'ın "Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri", Semih İrteş'in "Kalem İşlerimiz Bugünü ve Yarını", Candan Nemlioğlu'nun "15. 16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri", "Kastamonu-Kasaba Köyü Mahmud Bey Camii Kalem İşi Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri" ve "Tokat'ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi" adlı eserlerinden, Kaya Üçer'in "Klasik, Barok, Rokoko, Ampir Kalemîşi Üslubları", Oktay Hatipoğlu'nun "XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı" adlı kaynaklardan yararlandı.

Konuyla ilgili olarak yapıların geçtiği Emre Kürklü'nün "Silahtar Ömer Paşa Camii Onarım Projesi", Selma Çetinkaya'nın "Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii", Semanur Kökver'in "Merzifon'un Ahşap Tavanlı Camilerindeki Kalem İşi Tezyinat", Hicabi Gülgen'in Kara Mustafa Paşa Câmii ve Hamamı ile Nârinçe Âbide Hâtun Câmii", Candan Nemlioğlu'nun "15. 16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri", Muzaffer Erdoğan'ın "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri" adlı eserler incelenmiştir.

Süsleme sanatlarında kullanılan desen ve şekillerin tanımı, düzen içindeki kullanım şekilleri hakkında doğru bilgiye ulaşabilmek için Azade Akar ve Cahide Keskiner'in "Türk Süsleme

Sanatlarında Desen ve Motif", Sabiha Aker'in "Çini Tasarımı", İnci A. Birol "Klasik Devir Türk Tezyinat Sanatlarında Desen", İnci A. Birol ve Çiçek Derman'ın "Türk Tezyini Sanatlarında Motifler", Yıldız Demiriz'in "Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler", Bilge Şule Özkeçeci ve İlhan Özkeçeci'nin "Türk Sanatında Tezhip", İlhan Özkeçeci'nin "Türk Sanatında Desen ve Kurgu", Süheyl Ünver'in "Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri", Zeynep Meral Şengül'ün "Süsleme Sanatı/100 Türk Motifi" adlı kaynaklardan yararlanıldı.

1. BÖLÜM

KALEM İŞİ SANATI

1.1. Kalem İşi Sanatının Tanımı

Kalem İşi: (Osm.). Osmanlı döneminde kılı kalem² denilen fırçalarla yapılan süslemedir. Kalem işi sivil ve dini mimariyi oluşturan cami, türbe, saray, konak, şadırvan vb. yapıların kubbe, tavan, kemer, pencere kenarları, dolap kapakları, iç duvarlar, destek ve destek araları gibi bölümleri süsleme sanatıdır. Ahşap, bez (keten ya da pamuklu kumaş), deri, sıva ve taş gibi yüzeylerde uygulanır.

Kalemkâr: (Osm.). Kalem işi sanatı yapan kişilere kalemkâr denilmektedir³.

Nakkaş: (Ar.). “Nakış-Desen” anlamına gelen “Nakş” kelimesinden türemiştir. Bir yapının duvar ve tavanlarını süsleyen kişi anlamına gelmektedir⁴.

1.2. Kalem İşi Sanatının Tarihsel Gelişimi

Mimaride duvar ve tavan süsleme sanatlarının ilk örnekleri Orta Asya’da Uygurlar Devletine kadar uzanmaktadır⁵. Uygularda sıva üzerine yapılan resimlerin yanında ahşap üzerine uygulanan kalem işi örnekler bulunmaktadır. Hoço’da bulunan sur kapı kenarlarında ahşap üzerine doğal boyar madde ve altın kullanılan tahta parçaları ele geçirilmiştir⁶.

İslamiyet’i ilk kabul eden Hazar Türklerinden sonra İlk Büyük Müslüman Türk Devleti olarak tarihe geçen Karahanlılar olmuştur⁷. İslamiyet öncesi Türk sanatında tasvirli düzenlemeler yapılırken, islam dininin etkisiyle tasvir sanatının yavaş yavaş yok olmaya başlamış yerini geometrik şekiller, bitkisel desenler ve yazılar almıştır.

Gazneli dönemine ait ve ilk kalem işi süslemeli cami Sultan Mahmud’un Gazne’de 1026 yılında yaptırdığı Arus-ül Felek Camii’dir⁸. Hindistan’dan getirilen ağaç direklerin taşıdığı düz

² M. Semih İrteş, “Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını”, *Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, 1985), 425.

³ Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014), “Kalemkar” md., 155.

⁴ Günsel Renda, “Nakkaş”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (G-N)*, c.2, (İstanbul: Yem Yayın, 2008), 1126.

⁵ Candan Nemlioğlu, “15. 16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989): 24.

⁶ Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları Sanat Dizisi:28, 1977), 72.

⁷ Abdülkerim Özaydın, “Türklerin İslamiyeti Kabulü”, *Türkler Ansiklopedisi (Orta Çağ)*, c.4, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 439.

⁸ Candan Nemlioğlu, “Tokat’ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii’nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi”, *Tokat Sempozyumu*, (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2012), 239.

çatılı, kırmızı altın ve lacivert taşının kullanıldığı süslemeli bir yapıdır⁹. Bu teknik Anadolu'da ağaç direkli camilere öncülük etmiş hem eyvanlı hem de ağaç direkli ve düz çatılı yapıların karışımı olarak uygulanmış örnekler vardır¹⁰.

Anadolu Selçuklu Devletinin ahşap üzeri kalem işi süsleme sanatının ilk örneği Samsun Çarşamba Göçeli Camii (1206)'dir¹¹. Yapıda serbest fırça tekniğiyle rumiler, stilize palmetler, C ve S şeklindeki dallar ve bitkisel desenler ahşap üzerine uygulanmıştır¹² (Fotoğraf 1.1).

Fotoğraf 1.1. Samsun Çarşamba Göçeli Camii tavan süslemesi¹³ (2018)

1273 tarihli Afyon Ulu Camii, Sivrihisar Ulu Camii (1275) ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1296) kalem işi süslemeleri Anadolu'daki erken tarihli diğer örneklerdendir. Afyon Ulu Caminin süslemeleri kirişlerin üzerinde ve desteklerin arasındadır. Geometrik şekiller, bitkisel desenler ve rumili düzenlemeler vardır (Fotoğraf 1.2).

⁹ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989), 43.

¹⁰ Ara Altun "Gazneliler", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.13, (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınlar, 1996), 484.

¹¹ Candan Nemlioğlu, "Göçeli (Gökçeli) Camii", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, (Konya, 2001), 128.

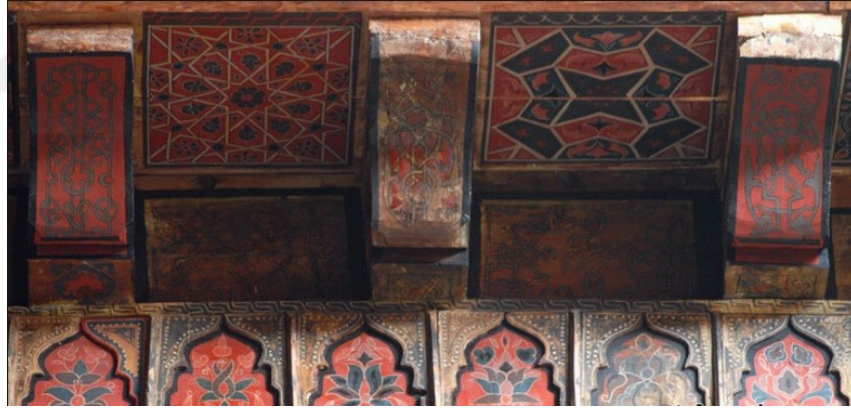
¹² Yılmaz Can, "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri", *Samsun Araştırmaları 3. Kitap*, Ed. Cevdet Yılmaz (Samsun: Samsun Büyük Şehir Belediyesi, 2013), 28, erişim tarihi: 15 Temmuz 2022, http://isamveri.org/pdf/drg/D228464/2013/2013_CANY.pdf.

¹³Çarşamba Belediyesi, *Tarihi Göçeli Camii*, erişim tarihi: 11 Ocak 2022, <https://www.carsamba.bel.tr/icerik/tarihi-gogceli-camii>.

Fotoğraf 1.2. Afyon Ulu Camii kiriş üzerinde ve destek ara süslemesi¹⁴ (Cambaz 2017)

1296 tarihli Beyşehir Eşrefoğlu Camii ahşap direkli camilerin Anadolu'daki özgün örneklerindedir. Mihraba dik yedi sahınlı caminin tavan kirişleri, destekleri ve ahşap direklerin başları kalem işi süslemelidir (Fotoğraf 1.3). Geometrik şekiller ve bitkisel desenler kullanılmıştır.

Fotoğraf 1.3. Beyşehir Eşrefoğlu Camii kalem işi süslemesi¹⁵ (2017)

Beylikler Devrinin en önemli ahşap üzeri kalem işi süslemeli yapılarından biride 1366 tarihinde yapılan Candaroğlu Mahmud Bey Camii'dir. Dört ahşap direğin taşıdığı tavanı kırma çatılıdır. Dışarıdan sade olan yapının harim bölümünde kalem işi süslemeler mevcuttur¹⁶ (Fotoğraf 1.4). Yapıda 14.yy özgün örnekleriyle birlikte 17.yy Osmanlı Dönemi kalem işi

¹⁴ Mustafa Cambaz, *Kırk Direkli Camii: Afyon Ulu Camii*, erişim tarihi: 20 Aralık 2021, <https://www.yenisafak.com/ramazan/kirk-direkli-camii-afyon-ulu-camii-2486742>.

¹⁵ Celil Sadık, *Eşrefoğlu Camii-Ahşap Süslemeciliğın Doruk Noktası*, erişim tarihi: 20 Aralık 2021, <https://www.tarihlisanat.com/esrefoglu-camii/>.

¹⁶ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 11.

süsleme örnekleride bulunmaktadır¹⁷. Kalem işi süslemelerde turuncu ve karmin arasındaki tonlarda kırmızılar, çivit mavisi, altın renginde ve daha soluk tonlarda sarılar, beyaz ve siyah renkler kullanılmıştır¹⁸.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi kalem işi süslemelerinde görülen ana renkler, kırmızı, beyaz ve siyahtır. Aynı zamanda altın, sarı, açık ve koyu yeşil, mavi ve kızıl kahve tonları da vardır¹⁹.

Fotoğraf 1.4. Candaroğlu Mahmud Bey Camii kalem işi süslemesi²⁰ (Yaylacioğlu 2010)

Osmanlı kalem işi sanatının en eski örneği 14.yy'a tarihlenen Bilecik Orhan Gazi İmareti'dedir. Giriş üzerinde bulunan kubbeli bölümün iki yanındaki açıklığın kemer yüzeylerinde sıva üzerine rumi düzenlemeli kalem işi süslemeler siyah renkle tahrirlendirilmiştir²¹. Osmanlı kalem işi sanatının erken örnekleri Bursa yapılarında da uygulanmıştır. Helezoni hatlar üzerinde uygulanan rumili düzenlemeler ve hatayilerle zarif süslemeler oluşturmaktadır²². Bursa Yeşil Camii (1419-24) (Fotoğraf 1.5), Bursa Muradiye Camii (15.yy) ve Muradiye Türbelerinde uygulanan bu süslemelerin etkileri Edirne Muradiye

¹⁷ Candan Nemlioğlu, "Kastamonu-Kasaba Köyü Mahmud Bey Camii Kalem İşİ Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2009): 464.

¹⁸ Mahmut Akok, "Candaroğlu Mahmut Bey Camii", *Bellekten Dergisi* 10, sy. 38, (1946): 299.

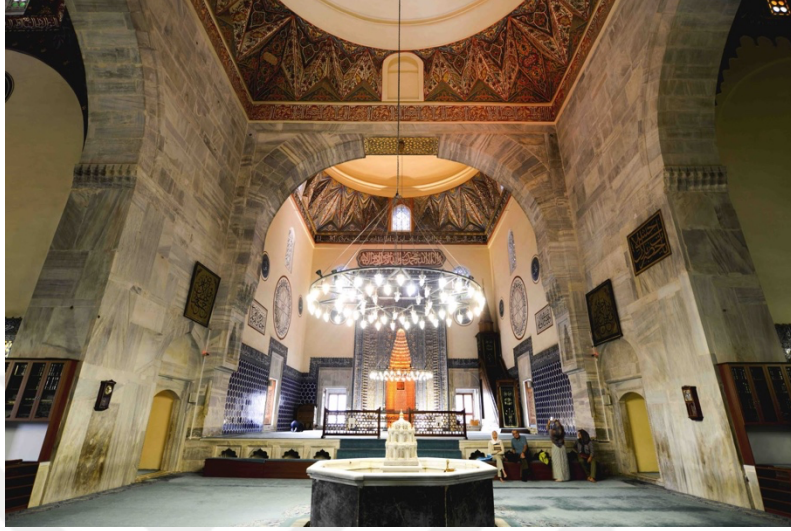
¹⁹ Yılmaz Önge, "13. ve 14. Yüzyıllarda Anadolu Mimari Eserlerini Süsleyen Boyalı Nakışlar", *Önasya Dergisi* 4, sy. 43, (1969): 10-11.

²⁰ Özlem Yaylacioğlu, "Kastamonu Kasaba Köy Candaroğlu Mahmud Bey Camii", (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010), 72.

²¹ Yıldız Demiriz, "Bilecik'de Orhan Gazi İmareti'nin Bugünkü Durumu ve Süslemesi Hakkında Notlar", *Vakıflar Dergisi*, sy. 21, (1990): 166-167.

²² Nemlioğlu, *a.g.t.*, 25.

Camii (15.yy) ve Edirne Üç Şerefeli Camii (1437-1447) avlu kubbelerinde görülmektedir²³. Bursa Yeşil Camii (1419-24) süslemesinde aynı zamanda hat sanatıda uygulanmıştır²⁴.

Fotoğraf 1.5. Bursa Yeşil Camii kalem işi süslemesi²⁵ (Öcal)

Edirne Üç Şerefeli Camii (1437-1447) erken dönemden klasik döneme geçişin sağlandığı eserlerdendir. Caminin revaklı avlusu ile abidevi örnektir. Avludaki revaklı bölümün kubbelerindeki özgün kalem işleri mimari ile bütünleşerek büyüleyici bir yapı ortaya çıkmıştır²⁶.

İlk dönem Osmanlı mimarisinde Selçuklu desenlerinde kullanılan sekizgenler azalmaya başlarken, altıgen ve yıldızların sayısı artmaya başlar. Bu desenler ahşap üzeri ve sıva üzeri kalem işi sanatında tercih edilmiştir²⁷. Dönemin desenlerinde kullanılan başlıca renkler ise siyah, beyaz, yeşil, kırmızı ve lacivettir²⁸.

Osmanlı Sanatının Klasik döneminde ise yüzyıllar boyunca kullanılan desen ve şekillere baharda çiçek açmış ağaç türleri ve yapraklar eklenmiş, doğadan ilham alınan çiçekli desenler ağırlık kazanmıştır²⁹. Geometrik şekiller, çiçeklerle birlikte uyumlu bir şekilde kullanılmıştır.

²³ Nemlioğlu, *a.g.t.*, 25.

²⁴ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 23.

²⁵ Murat Öcal, *Yeşil Camii-Bursa*, erişim tarihi: 30 Mart 2022, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/yesil-cami>.

²⁶ Aslanapa, *a.g.e.*, 236.

²⁷ Ali Fuat Baysal, *Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri* (Konya, Palet Yayınları, 2017), 77.

²⁸ Ali Fuat Baysal, "Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalem İşleri Örnekleri ve Analizleri", (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013): 51.

²⁹ Nemlioğlu, *a.g.t.*, 25.

16.yy kalem işi sanatında saray nakkaşlarının çizdiği desenler sebebiyle süsleme düzenlerinde desen zenginliği ve üstünlüğü vardır³⁰. Nakkaşhane'nin kontrolünde oluşan üslup birliğinde, dönemin süsleme düzeni dengelidir. Kullanılan renkler zeminde açıkta koyulu maviler, desenlerde kiremit kırmızısı, sarı ve beyazdır.

17.yy Osmanlı kalem işi sanatında Anadolu'da bulunan örnekler İstanbul ve çevresindeki illere göre batı etkisine geç girmiştir. Anadolu'da bu yüzyılda hala 16.yy kalem işi sanatının etkileri gözlenmektedir. Anadolu'daki eserlerde ahşap üzerine uygulanan kalem işlerinde hatayi, penç, rumi gibi süslemelerle birlikte 17.yy'a adını veren lale, nergis, sümbül, yıldız çiçekleri ve içi rumi düzenlemeli şemseler görülmektedir. Süslemelerde uygulanan zencerek, desenleri ayırıcı özellik taşımaktadır. Anadolu'da yapılan süslemeler nakkaşhanenin gözetiminden uzak, bölgenin kalemkâri tarafından serbest fırça tekniğinde yapılmıştır.

1.3. Kalem İş Sanatında Uygulanan Teknikler

Kalem işi sanatı, kendi tekniği içerisinde, uygulandıkları zemin malzemesine ve uygulama şekillerine göre farklı isimlerle tasnif edilmişlerdir³¹.

Kalem işi sanatı, zeminlere iki farklı teknikle uygulanır. İlk yöntemde uygulanacağı alanın ölçüleri alınır ve desen yarı saydam özellikte yağlı kağıt veya aydınlar üzerine çizilir³². Çizilen desen iğne ile delinerek içi kömür tozu dolu tülbent ile uygulanacak zemin üzerinde silkeleme³³ yapılır. Daha sonra desenler renklendirilerek etrafına tahrir çekilir. İkinci teknikte ise yerlerini daha önce belirlediği desenleri kalıp kullanmadan serbest fırça tekniği ile çizer. Bu teknikte istenirse desenlerin etrafları tahrirlenir³⁴.

Uygulandıkları zemin malzemesine göre altı gruba ayrılmaktadır. Sıva üzeri kalem işi, ahşap üzeri kalem işi, taş üzeri kalem işi, deri ve tuval özelliği kazandırılmış keten bezi üzeri kalem işi³⁵.

³⁰ Buket Yanar, "Süleymaniye Külliyesi Süslemelerinde Üslup Birliği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989): 14.

³¹ Baysal, *a.g.e.*, 33.

³² Nemlioğlu, Yayınlanmamış Ders Notları, 2020.

³³ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri* (İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), "Silkme" md., 226.

³⁴ Nemlioğlu, *a.g.t.*, 33.

³⁵ Baysal, *a.g.e.*, 33.

1.3.1. Sıva üzeri kalem işi

Sıva üzeri kalem işi tekniğinde, süslemenin yapılacağı alanın düzgünleştirilmesi için kırıktık kireç sıvası yapılır. Kullanılan malzemeler kırıktık³⁶, kireç, ince kum ve mermer tozudur³⁷. Bu işlemden sonra zemin düzeltilir ve badana yapılarak süslemeye geçilir³⁸.

Sıva üzeri kalem işi iki farklı teknikte uygulanır³⁹. Birinci teknikte desen hazırlanırken uygulanacağı alanın ölçüleri alınır ve yarı geçirgen özellikte olan kağıda çizimi yapılır. Hazırlanan deseninin üzerinden tek tek iğne ile delinerek kalıp oluşturulur. Çam, ıhlamur, söğüt gibi ağaçlardan elde edilen füzen (kömür tozu) tülbent içine konular, önceden iğnelenmiş yağlı kağıdına sürülerek desenin zemine geçirilmesi sağlanır.⁴⁰ Zemine geçirilen desen renklendirilir ve tahrir çekilir⁴¹.

İkinci teknikte ise kalemkar yerlerini daha önce belirlediği desenleri kalıp kullanmadan serbest fırça tekniği ile zemine çizer⁴². Daha çok kemerlerde karşımıza çıkan renkli taş taklidi süslemeler bu teknikte gerçekleştirilir⁴³.

1.3.2. Ahşap üzeri kalem işi

Ahşap üzeri kalem işi tekniğinde, uygulama sırasında ahşabın kendi dokusuna doğrudan bir işlem yapılmaz. Gürgen veya ceviz malzeme üzerine hem ahşabın dayanıklılığını sağlamak hem de düz bir zemin oluşturmak için macun çekilir⁴⁴. Macun, Osmanlı yağı denilen kaynamış bezir yağı, üstübeç⁴⁵ ve bir miktarda mürdesenle (doğal kurşun oksit) belirli oranlarda karıştırılarak hazırlanır⁴⁶. Elde edilen macun, nefis ya da terebentin yağıyla seyreltilip ahşaba sürülerek zemin düzgün hale getirilir. Zemine sürülen sülyen⁴⁷ astarın ardından zemin boyası

³⁶ Kırıktık için bkz. Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014), "Kırıktık" md., 168.

³⁷ Kaya Üçer, Klasik, "Barok, Rokoko, Ampir Kalemi Üslupları", (Yüksek Lisans Eser Çalışması, Mimar Sinan Üniversitesi, 1989), s.101.

³⁸ Baysal, *a.g.e.*, 34.

³⁹ Aziz Doğanay, "Türk Tezyini Sanatları", *Türk İslam Sanatları El Kitabı*, Ed. Abdülkadir Dündar (Ankara, Grafiker Yayınları, 2019), 377.

⁴⁰ Nemlioğlu, Yayınlanmamış Ders Notları, 2020.

⁴¹ İrteş, *a.g.m.*, 426.

⁴² Nemlioğlu, *a.g.t.*, 33.

⁴³ Doğanay, *a.g.m.*, 377.

⁴⁴ Rüstem Bozer, "Ahşap Sanatı", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemli Uygarlığı 2*, (Ankara, 2006).

⁴⁵ Üstübeç için bkz. Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014), "Üstübeç" md., 315.

⁴⁶ A. Serda Kantarcıoğlu, "Ahşap Üstü Kalem İş Bezemelerin Koruma Yöntemleri", *Türkiyemiz*, sy. 68 (1992), 45.

⁴⁷ Sülyen için bkz.. Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014), "Sülyen" md., 286.

uygulanırdı. Bezirle karışım yapılan sülyen boya ayrıca ahşapta ve deride kurtlanmayı da önleyici özelliğe sahiptir⁴⁸.

Süslemenin uygulanacağı zemin uygun hale getirildikten sonra, zemin üzerine hazırlanan desen kalıpları geçirilir. Sıva üzeri kalem işi tekniğinde olduğu gibi desen hazırlama ve silkeleme işlemleri uygulanır. Zemine uygulanan desenlerin, renklendirme ve tahrir çekme işlemleri tamamlandıktan sonra üzeri ince, koruyucu bir sır tabakası ile kaplanır. Sırlama işlemi inceltmiş Osmanlı beziri veya şapla kesilmiş yumurta akıyla yapılır.

1.3.3. Deri ve bez üzeri kalem işi

Ahşap malzeme üzerine ceylan ya da keçi derilerinin çivilenerek gerilmesi ile oluşan tuvalin üzerine desenlerin çizilmesi ve renklendirilmesi ile yapılan tekniktir. Çivi başları daha sonra kapatılmıştır.

Ahşap malzeme üzerine keten bezinin gerilmesi ile oluşan tuvalin üzerine yapılan tekniktir. Asıl kullanılan bezler gemilerde kullanılan yelken bezidir⁴⁹. Bezin üzerine sıcak bezir sürülür. Kuruyan bezirin üzerine üstübeç ve tutkal karışımı astar sürülür⁵⁰. Desen kalıplarının silkeleme işlemi ile yüzeye geçirilmesinin ardından haşhaş yağıyla ezilmiş doğal boyalar ve altın kullanırdı⁵¹.

Bu teknikler ahşap malzemenin zamanla çatlamasından ya da birbirinden ayrılmasından dolayı süslemenin zarar görmesi nedeniyle önem kazanmıştır.

1.3.4. Taş üzeri kalem işi

Bu teknik taş ya da taşın üzerine işlenen gülçelerin boyanması ile yapılır. Taşın düzgün işlenmiş olması gerekir⁵². Taşın yüzeyine sürülen özel bir badana (sülyen boya) üzerine yapılır. Kullanılan boya malzemesi su bazlı ve tutkallıdır. Sıva üzeri kalem işi tekniği uygulamasının aynıdır.

⁴⁸ Baysal, *a.g.e.*, 38.

⁴⁹ Baysal, *a.g.e.*, 42.

⁵⁰ Oktay Hatipoğlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İş Tezyinatı", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007): 32.

⁵¹ Üçer, *a.g.t.*, 102.

⁵² Demiriz, *a.g.e.*, 315.

1.4. Kalem İŖi Sanatında Kullanılan Terimler

Füzen: Yarı geçirgen özellikteki kağıtlara çizilen desenleri uygulama yapılacak zemine geçirmek için füzen (kömür tozu) kullanılır. Füzen elde etmek için ihlamur, söğüt ve am ağaçları öbekler halinde toplanıp köz kıvamına gelinceye kadar yakılır. Köz halindeki ateşin üzerine kum kapatılarak ateş söndürölür⁵³. Sönen odun parçaları ezilerek toz haline getirilip elekten geçirilir. Son olarak bir bez içine alınıp bağlanarak kullanıma hazırlanır.

Kıtık: Özel harç yapımında dolgu gereci olarak kullanılan, keten ve kendir artıklarından yapılan bitkisel malzeme. Ahşap yüzeye kolayca yapışabildiği için kullanılır⁵⁴.

Sülyen: Demir ve ahşap üzerine astar olarak sürölün kırmızı boyadır⁵⁵.

Tahrir: Süsleme düzeninde desenin etrafını belirginleştirmek için çekilen ince çizgiye denir. Açık renkte ya da koyu renkte boya ile desenin etrafına çekilir. Tahrir uzun fırçalar ile yavaş bir şekilde tahta bir destek yardımıyla titretmeden çekilir.

Üstübeç: Kurşun ve çinko oksitlerinden hazırlanan beyaz toz. Yağlıboya ve macunlarda dolgu olarak kullanılır⁵⁶.

⁵³ Baysal, a.g.e., 55.

⁵⁴ Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014), “Kıtık” md., 168.

⁵⁵ Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014), “Sülyen” md., 286.

⁵⁶ Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014), “Üstübeç” md., 315.

2. BÖLÜM

KATALOG

2.1. Amasya/Merzifon Abide Hatun Camii

2.1.1. Yapı hakkında özel bilgiler

Bulunduğu Yer: Amasya/Merzifon, Kara Mustafa Paşa Köyü, Ömer Özen Meydanı, No/102, 2 Parsel, 190 Ada.

Yapım Tarihi: Yapının üst kısmında bulunan celi sülüs yazılı inşa kitabesine göre 1680 yılında yaptırılmıştır (Fotoğraf 2.1). Bu kitabenin türkçe anlamı caminin yan duvarına bir levha içinde asılmıştır (Fotoğraf 2.2). Buna göre kitabede şu sözler yazar:

“Bu cami-i şerif Sadrazam Mustafa Paşa, Sultan İbrahim Han oğlu Sultan Mehmed Han zamanında H. 1091 (M. 1680) senesinde annesi merhume Abide Hatun için yaptırmıştır.”

Fotoğraf 2.1. Abide Hatun Camii inşa kitabesi (Şaşmaz 2019)⁵⁷

Fotoğraf 2.2. Abide Hatun Camii kitabesinin yazılı olduğu levha (İşeri 2020)

Yapının Banisi: Kara Mustafa Paşa tarafından annesi Abide Hatun için yaptırılmıştır.

⁵⁷ Erol Şaşmaz, *Merzifon- Paşa Köyü- Abide Hatun Camii- Amasya Fotoğraf Galerisi*, erişim tarihi: 30 Mart 2022, <http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=975>.

Kara Mustafa Paşa M. 1634-35 (H.1044) yılında Merzifon'un Kara Mustafa Paşa köyünde doğdu⁵⁸. Babası Oruç Bey'in şehit olmasıyla babasının arkadaşlarından Köprülü Mehmed Paşa tarafından yetiştirildi. 1676 yılında Fazıl Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra Sultan IV. Mehmed Han tarafından sadrazamlığa atanmıştır.⁵⁹ Viyana kuşatmasındaki başarısızlığından dolayı M. 1683 (H.1095) tarihinde Sultan IV. Mehmed Han'ın fermanıyla idam edildi.⁶⁰

Yapının Mimarı: Mimarı bilinmemektedir.

Geçirdiği Onarımlar: Yapının geçirdiği onarımları eski fotoğraflardan ve köy halkından öğrenmekteyiz.

1943 yılındaki depremde yıkılan son cemaat yerine bölge halkı tarafından 1949-50 yıllarında onarım yapılmıştır⁶¹. Bu onarımda son cemaat yeri iki katlı olarak inşa edilmiştir (Fotoğraf 2.3).

Fotoğraf 2.3. Abide Hatun Camii kuzey cephe son cemaat yeri (Gülgen 1996)

1985 yılında cami içi boyanmıştır. 1990 yılında minber yenilenmiş, 1994 yılında üst kat pencerelerin tahrip olan alçı düzenlemesi yerine dökme beton şebekeler yerleştirilmiştir⁶².

⁵⁸ Abdülkadir Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.24 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 246.

⁵⁹ Mehmet İbrahimgil, *Balkanlarda Kara Mustafa Paşa'nın İzleri*, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, (Amasya, 2000), 463.

⁶⁰ Murat Çerkez, "Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 51.

⁶¹ Hicabi Gülgen, "Kara Mustafa Paşa Câmii ve Hamamı ile Nârince Âbide Hâtun Câmii", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996), 52.

⁶² Hicabi Gülgen, "Nârince Âbide Hâtun Câmii", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, sy.2, (2003): 156.

1996⁶³ ve 2001⁶⁴ yıllarına ait fotoğraflar incelendiğinde yapının son cemaat yerinin kapalı olduğu, harim beden duvarlarının iki renkle boyalı olduğu, vaaz kürsüsünün sivri kemerli alınlığının etrafında sıva üzeri kalem işi süslemeler olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 2.4-5).

Fotoğraf 2.4. Abide Hatun Camii vaaz kürsüsü (Gülgen 1996)

Fotoğraf 2.5. 1996 Yılında Abide Hatun Camii kuzey cephesi (Gülgen 1996)

2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan onarımda yapının son cemaat yeri açılmış ve dört sütunun taşıdığı sivri kemerli açıklıklara dönüştürülmüş, beden duvarları sıvanmış, alt kat kadınlar mahfilinin yan korkulukları yapılmıştır. Vaaz kürsüsünde olan sıva üzeri kelem işleri silinmiştir (Fotoğraf 2.6-7).

⁶³ Gülgen, *a.g.t.*, 128.

⁶⁴ Meltem Daştan Özkan, "Amasya İli Yapılarındaki Kalem İş Süslemeleri", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2001).

Fotoğraf 2.6. Onarımdan sonra vaaz kürsüsü (İşeri 2020)

Fotoğraf 2.7. Onarımdan sonra kuzey cephe ve mahfil korkulukları (İşeri 2020)

2.1.2. Mimari bilgiler

Yapı, dört taraftan ihata duvarlarının çevrelediği alanın merkezinde yer alır. Meyilli bir arazide bulunan yapının kuzey-güney doğrultusunda kot farkı bulunur.

Bahçeye giriş kuzey ve güneyde bulunan kapılarla sağlanır. Kuzeyde bulunan kapıya geçiş meyilli araziden dolayı dış taraftan düz, bahçe iç kısmında ise üç adet basamakla sağlanır. Buradan yuvarlak kemerli girişe geçilir. Tavan alaturka kiremit ile örtülüdür (Fotoğraf 2.8).

Güneyde bulunan giriş sonradan eklenmiş olup demir parmaklıklı bir kapıdır (Fotoğraf 2.8).

Fotoğraf 2.8. Abide Hatun Camii kuzey ve güney giriş kapısı dıştan görünümüleri (İşeri 2021)

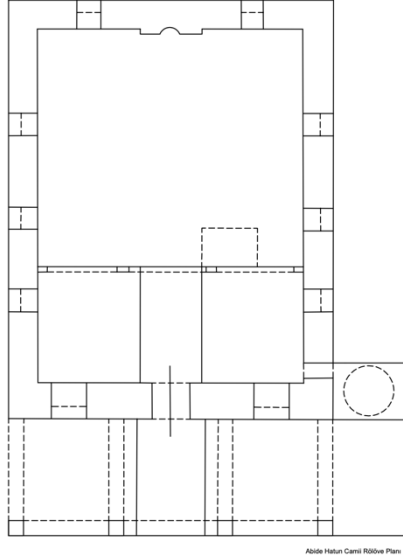
Bahçenin güney kısmında küçük bir havuz ve kuzey kısma geçişi sağlayan merdivenler bulunur. Kuzey kısmında ise sonradan yapıya eklenen altıgen şadırvan ve helalar yer alır.

Kuzey cephede bulunan son cemaat yeri giriş yerinden bir adet basamakla yükseltilmiştir. Son cemaat revağı dört adet sütunun taşıdığı aralarında ahşap direklerin olduğu sivri kemerli açıklıklardan oluşur (Fotoğraf 2.9). Son cemaat tavanı içten düz, dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Son cemaat kuzey cepheyi tamamen kapatmaz, minarenin olduğu kuzeybatı köşesinde açıklık vardır.

Fotoğraf 2.9. Abide Hatun Camii kuzey cephe son cemaat yeri (İşeri 2020)

Ana ibadet mekanı 18.50 m. x 13.00 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Plan 2.1). Dış taraftan kırma çatı örtülü olan tavana geçiş üç sıra kirpi saçakla sağlanır. Kuzeybatı köşesinde minaresi bulunur. Kare kaide üzerinde yükselen minare yapıya bitişik olup, yukarıya doğru daralan piramidal pabuç üzerinde silindir gövdeli ve tek şerefelidir. Kûlahın üzerinde üç boğumlu, ucu hilal şekilli alem vardır (Fotoğraf 2.10). Kaide ve pabuç kesme taş, gövde tuğla örülüdür.

Plan 2.1. Abide Hatun Camii planı (İşeri 2022)

Fotoğraf 2.10. Abide Hatun Camii minaresi (İşeri 2020)

Camiye giriş kuzeyde bulunan ahşap yuvarlak kemerli açıklıklı kapıdan sağlanır. Yapıya girince bursa kemeri ile ayrılmış üç kısım bulunur. Sağ ve sol tarafta alt kat kadınlar mahfili, ortada ise harime açılan kemer vardır (Fotoğraf 2.11). Kadınlar mahfiline giriş yüksek tutulmuş olup, bir basamakla çıkış sağlanır. Batı kadınlar mahfilinin kuzeybatı köşesinde bulunan basık kemerli kapı ile minareye geçilir. Doğu ve batı kadınlar mahfilinin kuzey duvarında bulunan sivri kemerli açıklıklarla üst kata çıkılır.

Fotoğraf 2.11. Alt kat kadınlar mahfili (İşeri 2020)

Harimin güneyinde merkezde dışa taşkın alçı mihrap, güneybatısında ahşap minber bulunur. Yapının doğu duvarının merkezinde vaaz kürsüsü vardır.

Üst kat kadınlar mahfili bursa kemerli açıklıklarla üç bölüme ayrılır. Mahfilin kuzeybatı köşesinde yer alan açıklık güney doğrultuda 162,5 cm çıkıntı yapar.

Yapının alt kısmında kuzey ve güney cephelerinde ikişer adet, doğu ve batı cephelerinde üçer adet pencere açıklığı bulunur. Caminin aydınlatılmasını sağlayan bu açıklıklar simetrik şekilde hizalanmıştır. Pencerelemlerin şekilleri dikdörtgen olup etrafı kesme taşla çevrilidir.

Yapının üst kısmında yer alan şebekeli pencereler sivri kemer şekillidir. Kuzey, güney, batı ve doğu cephelerinde üçer adet pencere açıklığı yer alır. Açıklıklar simetriktir.

Yapıda inşa malzemesi olarak taş, alçı, tuğla, ahşap, almaşık duvar ve kiremit kullanılmıştır. Yapının alt kısmı belli bir yüksekliğe kadar moloz taş, minare kaide ve pabuç kısmı, alt kat pencere etrafı ve caminin köşeleri kesme taş, minare gövdesi tuğla, caminin gövdesi almaşık duvar tekniği ile örülüdür. Üst kat pencerelerde alçı kullanılmıştır. Yapı iç kısmında direklerde, kadınlar mahfilinde ve tavanda ahşap malzeme kullanılmıştır.

2.1.3. Süsleme özellikleri

Yapının süslemesinde ahşap sanatı ve kalem işi sanatı kullanılmıştır. Kalem işi süsleme ahşap üzerine uygulanmıştır.

Kadınlar mahfilinin alt kısmındaki desteklerin alt kısmında iki adet ahşap üzeri kalem işi süslemeli kuşak vardır. Alt kısımda yer alan zemini sarı renkli birinci kuşakta süsleme düzeni birbirleriyle üst ve alt kısımlarda birleşen S şeklindeki dallar üzerinde penç, yıldız çiçeği, lale, hatayi ve yapraklardan oluşur (Fotoğraf 2.12) (Çizim 2.1).

Zemini kırmızı renkli ikinci kuşakta ayırma rumilerin oluşturduğu şekillerin içinde merkezde bir sıra karanfil üç sıra hatayi art arda tekrarlanır (Fotoğraf 2.12) (Çizim 2.2). Ayırma rumilerin oluşturduğu şekillerin içi yeşil renklidir. Ayırma rumiler beyaz renklidir. Karanfil ve hatayilerde beyaz, kırmızı ve kahverengi kullanılmış olup tahrirleri siyah renklidir. Düzenlemenin alt ve üst kısmında yer alan yaprakların rengi mavidir.

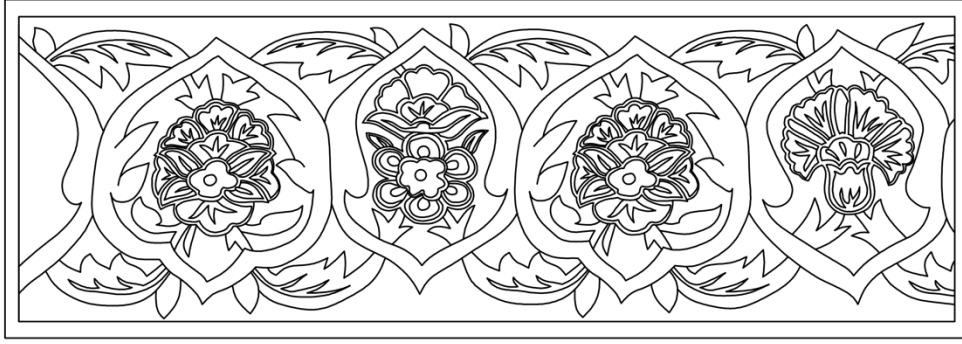
Alt kat ve üst kat kadınlar mahfilinin arasında harime çıkıntı yapan kısmında yer alan destekler ile bu kuşakların arasında ayırıcı bir ince kuşak yer alır. (Fotoğraf 2.12). Bu kuşak siyah zemin üzerine beyaz zencerek sırasıdır.

Fotoğraf 2.12. Desteklerin alt kısmında yer alan süsleme kuşakları (İşeri 2021)

Çizim 2.1. Alt kat kadınlar mahfili harime bakan yüzey birinci kuşak süslemesi (İşeri 2021)

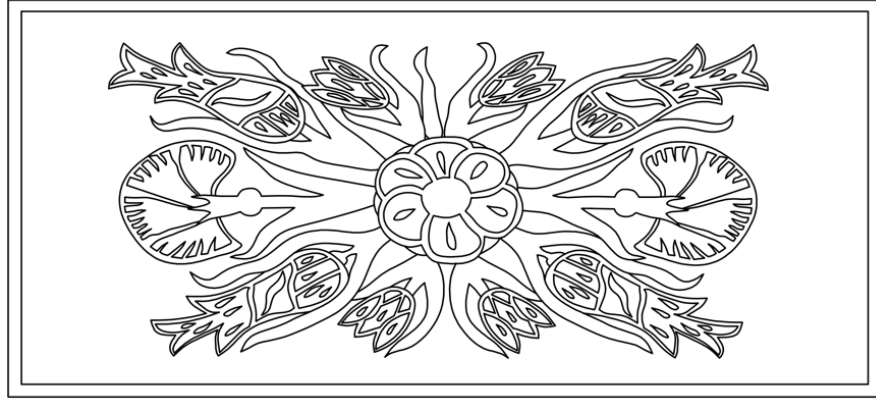
Çizim 2.2. Alt kat kadınlar mahfili harime bakan yüzey ikinci kuşak süslemesi (İşeri 2021)

Desteklerin harime bakan ara yüzeylerinde zemin kiremit rengindedir. Süsleme düzeninin merkezinde mavi renkli bir pençin dört köşesinde sarı renkli birer lale vardır. Lalelerin geniş arasında ikişer adet küçük beyaz renkli lale ve dar arasında beyaz renkli karanfil bulunur (Fotoğraf 2.13) (Çizim 2.3). Düzenlemede yapraklar yeşil renkli, karanfillerin ve lalelerin tahrirleri kırmızı renkli, pençin göbeği ve tahriri ise beyaz renklidir.

Desteklerin yan yüzeylerinde de süsleme düzeni vardır (Fotoğraf 2.13). Desteklerin harime bakan ara yüzeylerindeki süslemeden çıkan dallar burada süslemeyi devam ettirir. Dal üzerinde iki adet küçük mavi lale, lalelerin arasından çıkan dal üzerinde sarı renkli penç, pençten çıkan dallardan iki adet beyaz renkli lale, tekrar penç ve beyaz renkli sümbül ile süsleme tamamlanır. Pençin göbek kısmında ve sümbüllerin ucunda mavi renk, küçük lalelerin tahrirlerinde beyaz renk, penç ve büyük lalelerin tahrirlerinde ise kırmızı renk kullanılmıştır.

Fotoğraf 2.13. Desteklerin harime bakan ara yüzeyindeki ve yan yüzeyindeki süsleme (İşeri 2021)

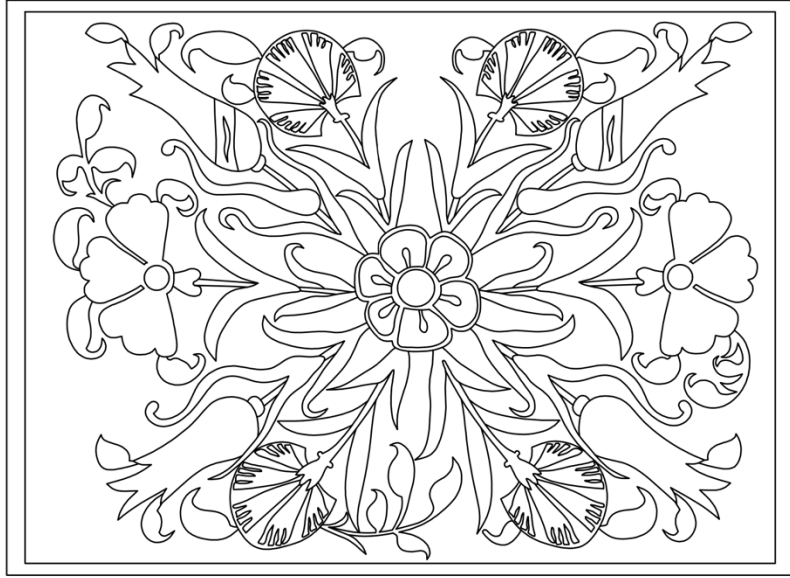

Çizim 2.3. Desteklerin harime bakan ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2021)

Desteklerin üst ara yüzeyinde bulunan süslemenin zemini beyazdır. Süslemenin merkezinde bulunan pençin dört köşesine sarı renkli laleler yerleştirilmiştir. Lalelerin arasında ikişer adet turuncu renkli karanfil ve bir adet kır çiçeği bulunur. Tahrirler ve dallar kahverengi, yapraklar ise yeşildir (Fotoğraf 2.14) (Çizim 2.4).

Fotoğraf 2.14. Destek üst ara yüzündeki süsleme (İşeri 2020)

Çizim 2.4. Destek üst ara yüzündeki süsleme (İşeri 2022)

Desteklerdeki süslemenin tamamlanmasının ardından bu kısmı siyah zemin üzerine beyaz renkli zencerek kuşağı dolanır (Fotoğraf 2.15).

Bu kısımdan sonra üst kat kadınlar mahfilinin harime doğru çıkıntı yapan kısmına geçilir. Bu kısımda da desteklerin ara ve yan yüzeyleri kalem işi süslemeler vardır. Desteklerin alt ara ve yan yüzlerinde bulunan kalem işi süslemeler alt kısımdaki desteklerdeki ile aynıdır (Fotoğraf 2.15) (Çizim 2.5).

Fotoğraf 2.15. Harime doğru çıkıntı yapan alanın destek süslemesi (İşeri 2022)

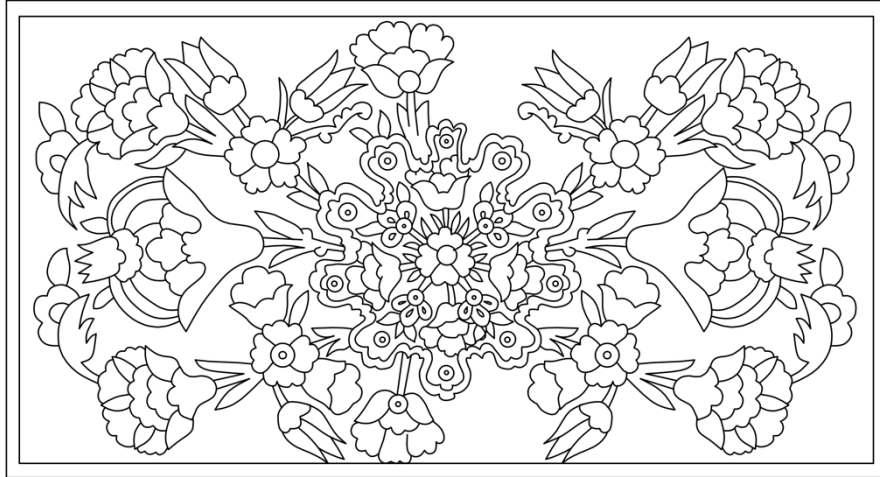

Çizim 2.5. Harime doğru çıkıntı yapan alanın destek yan yüzey süslemesi (İşeri 2022)

Desteğin üst ara dikdörtgen alanında süsleme düzeni merkezdeki gülbezeğin etrafına penç, lale, hatayi, nar çiçeği ile oluşturulmuştur. Kırmızı renkli gülbezeğin merkezinde açık mavi renkli penç ve pençin dört tarafından çıkan dalların üzerinde hatayi, hatayilerin arasında kır çiçekli düzenleme vardır. Merkezdeki düzenlemenin üst ve alt kısmından çıkan birer adet dalın ucunda nar çiçeği, iki yanından çıkan dalda ise hatayi bulunur. Hatayi ve nar çiçeğinin arasından çıkan dalın üzerinde kırmızı, krem ve kahverenginin kullanıldığı penç, goncagül, lale ve hatayi düzeni vardır (Fotoğraf 2.16) (Çizim 2.6).

Fotoğraf 2.16. Desteğin ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2021)

Çizim 2.6. Destek ara yüzey süsleme (İşeri 2022)

Bu süslemenin etrafını ince zencerek kuşağı dolandır. Siyah zemin üzerine beyaz renklidir.

Üst kat kadınlar mahfilinin harime bakan bursa kemerli bölümleri kalem işi süslemelidir (Fotoğraf 2.17). Kemerin arka yüzeyinde sırası ile beyaz, turuncu ve kahverengi geçmeli bir süsleme düzeni vardır. Tahrirleri siyah renklidir. Bu düzenlemenin üst ve alt kısmında beyaz zemin üzerine yeşil yapraklı ve turuncu renkli ince birer çiçek kuşağı vardır.

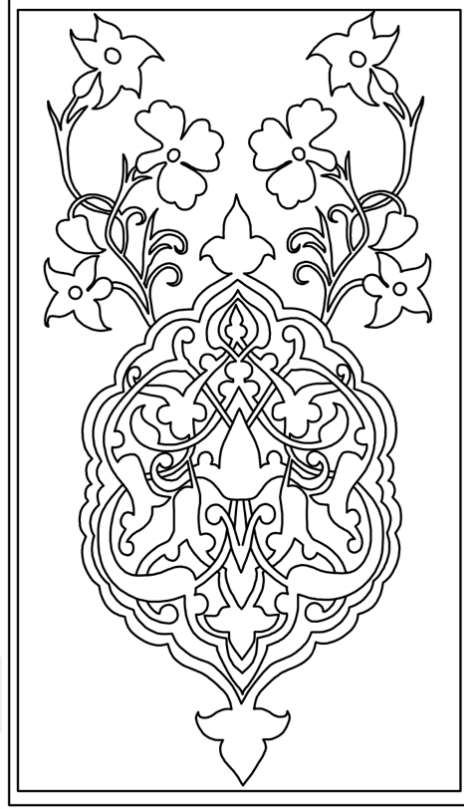

Fotoğraf 2.17. Üst kat kadınlar mahfili genel görünüm (İşeri 2020)

Bursa kemerinin harime bakan ahşap direklerinin zemini kiremit, süslemeler ise siyah renklidir. Dilimli ve salbekli şemsenin iki tarafından çıkan helezoni hatlı dalların üzerinde ikişer adet yıldız çiçeği ile birer adet kır çiçeği bulunur. Şemsenin içinde merkezde lotusun alt ve üst kısmından çıkan rumilerle oluşan bir düzen vardır (Fotoğraf 2.18) (Çizim 2.7). Ahşap direğin en üst kısmında daire şeklinde şemse bulunur. Süsleme beyaz zemin üzerine siyah renklidir. Şemsenin merkezinde kendi dalı üzerinde devam eden rumi şekillerinden oluşan düzen vardır (Fotoğraf 2.19) (Çizim 2.8).

Fotoğraf 2.18. Üst kat ahşap direk süsleme (İşeri 2020)

Çizim 2.7. Üst kat ahşap direk süslemesi (İşeri 2022)

Fotoğraf 2.19. Ahşap direğin mahfil tavanına destek olan bölümünde bulunan şemse (İşeri 2021)

Çizim 2.8. Ahşap direğin mahfil tavanına destek olan bölümünde bulunan şemse içindeki süsleme (İşeri 2021)

Kemerin üzerinde turuncu ve beyaz renkli palmetlerden oluşan ulama kuşağı vardır. Tahrirleri siyah renklidir.

Bu kısımlardan sonra yapının süslemesi tavan kirişlerinde, desteklerde ve tavanı çevreleyen kuşakta devam eder. Kadınlar mahfili tavanı ve harim tavanında yer alan süslemeler farklıdır.

Kadınlar mahfili tavanı dört taraftan desteklerle çevrenir. Desteklerin bitiminde tavan yükseltilmiştir. Bu yükseltilen alanın tavanı kirişli bir düzenlemeye sahiptir (Fotoğraf 2.20). Desteklerin ve kirişlerin yüzeyleri kalem işi süslemelidir.

Fotoğraf 2.20. Üst kat kadınlar mahfili tavan düzenlemesi (İşeri 2021)

Kadınlar mahfili tavanının etrafını dolanan kuşak kalem işi süslemelidir. Onarım geçirmeyen bölümünde süslemenin koyu renk bir zemin üzerine uygulandığı görülür. Bu kısımda yılların oluşturduğu bozulmalardan dolayı renkler soluktur (Fotoğraf 2.21). Onarım geçiren kısımda süsleme mavi bir zemin üzerine uygulanmıştır. Süsleme düzeni iki adet kare şekilli bir şemsenin arasında yer alan dallar üzerindeki çiçek desenlerinden oluşur. Süsleme aynı düzende tekrar eder (Fotoğraf 2.22) (Çizim 2.9). Beyaz renkli şemselerin içinde beyaz renkli olan kısmın köşelerine birer palmet yerleştirilmiştir. Bu palmetlerin iki yanından uzanan dallar yukarıda birer palmetle birleşir. Her köşede tepelik olarak kullanılan bu palmetlerle paralel olarak desenin ortasına dönük birer palmet yer alır. Kırmızı renkli olan kısımda düzenleme merkezde daire şeklinden çıkan dalların palmetlerle birleşmesiyle oluşur. Şemselerin arasında yer alan süsleme ise S şeklindeki hatların üzerinde yer alan desenlerden oluşur. Beyaz renkli olan dallar merkezde bir penç ile birleşir. Dalların birinde kırmızı renkli lale, diğerinde ise beyaz renkli lale ve kırmızı renkli penç sırası vardır. Helezoni şeklindeki kırmızı dalların süslemesi karanfil, lale, üç adet haşhaş ve hatayidir. Yapraklar ve laleler sarı renk, tahrirler ise kırmızı ve beyaz renklidir.

Fotoğraf 2.21. Üst kat kadınlar mahfilini çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2021)

Fotoğraf 2.22. Kadınlar mahfilini çevreleyen onarım geçiren süsleme kuşağı (İşeri 2021)

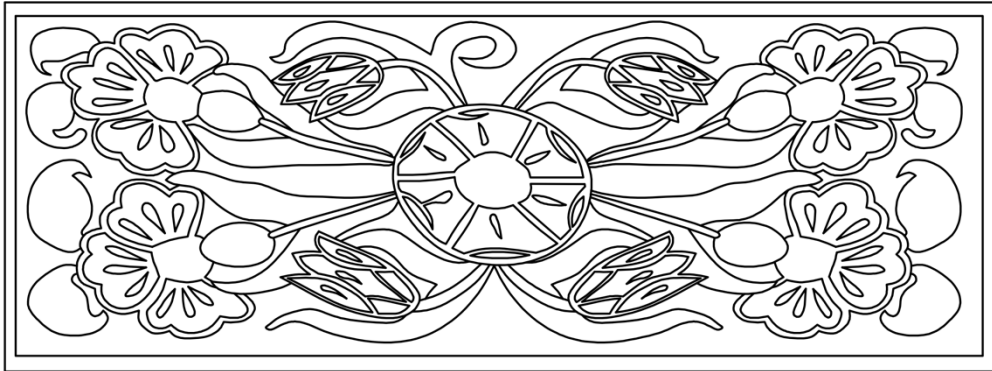

Çizim 2.9. Kadınlar mahfilini çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2021)

Bu süsleme düzeninin üst kısmında tavanı ince bir zencerek kuşağı dolandır. Zencerek kuşağının ardından desteklerle çevrelenen kısma geçilir. Desteklerin alt ara yüzeylerinde süsleme düzeni merkezde beyaz renkli bir penç, pençin gövdesinden yanlara doğru çıkan ikişer adet mavi dal üzerinde üç yapraklı, göbeği ve tahrirleri kırmızı, dilimleri sarı renkli kır çiçekleri ve kır çiçeklerin arasında ikişer adet mavi renkli lalelerden oluşur (Fotoğraf 2.23), (Çizim 2.10). Yapraklar yeşil renklidir. Pençin göbeği ve tahrirleri kırmızı, lalelerin tahrirleri ise siyah renklidir.

Fotoğraf 2.23. Desteklerin alt ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2021)

Çizim 2.10. Desteklerin alt ara yüzeyindeki süsleme (İşeri 2022)

Desteklerin yan yüzeylerinde yer alan süsleme kiremit zemin üzerine bir adet beyaz renkli pençin iki yanından çıkan dal üzerinde iki adet küçük sarı lale, ortasından çıkan dal üzerinde ise kırmızı karanfil ve büyük sarı renkli lale ile sonlanır (Fotoğraf 2.24) (Çizim 2.11). Pençin göbeği ve tahrirleri kırmızı, karanfilin tahriri ise beyaz renklidir. Yapraklar ve dallar yeşil renklidir.

Üstünde tavanı ve destekleri dolanan ince siyah zemin üzerine beyaz renkli zencerek kuşağı vardı.

Desteklerin üst ara yüzeyinde bulunan süslemenin zemini beyazdır. Merkezde penç, pençin dört köşesinden çıkan dallar üzerinde sarı renkli laleler, lalelerin arasında ikişer adet kırmızı renkli karanfil ve birer adet üç yapraklı kır çiçeği bulunur. Tahrirler ve dallar kahverengi, yapraklar ise yeşildir (Fotoğraf 2.25) (Çizim 2.12).

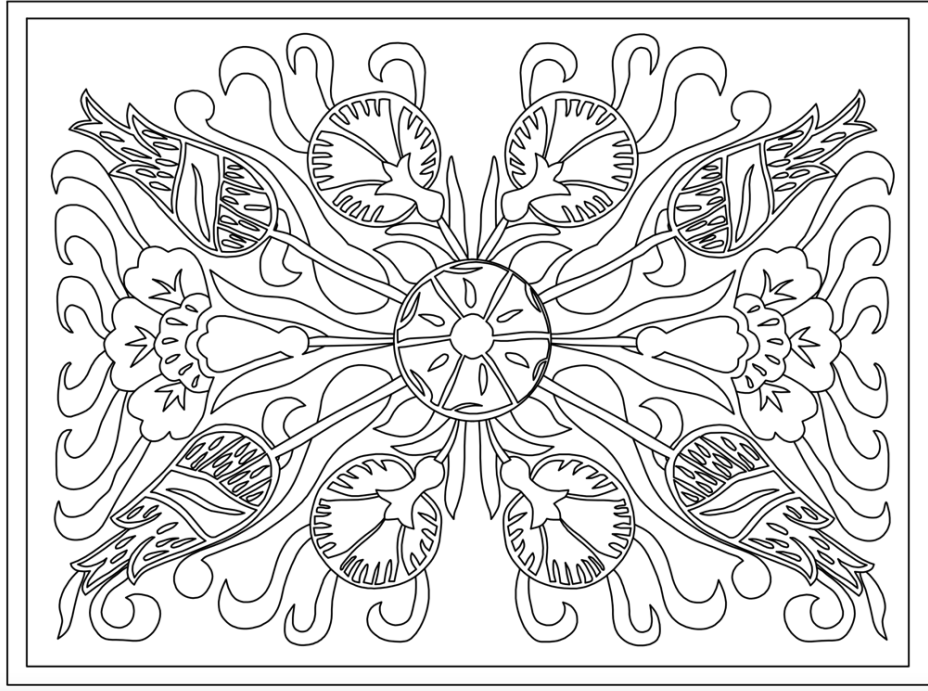
Fotoğraf 2.24. Kadınlar mahfili tavanı destek yan süslemesi (İşeri 2021)

Çizim 2.11. Kadınlar mahfili tavanı destek yan süslemesi (İşeri 2022)

Fotoğraf 2.25. Kadınlar mahfili tavanı destek üst ara yüzey süslemesi (İşeri 2021)

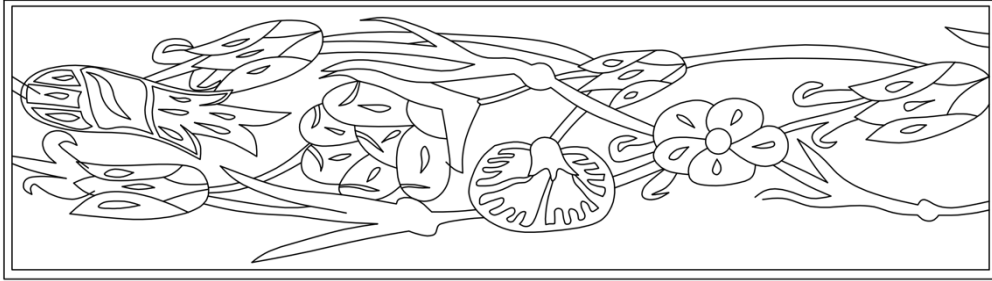
Çizim 2.12. Kadınlar mahfili tavanı destek üst ara yüzey süslemesi (İşeri 2022)

Bu kısmın üzerini tekrar zencerek kuşağı çevreler. Kiriş düzenlemesi ve desteklerin arasında alanı dört taraftan dolanan süsleme kuşağı vardır (Fotoğraf 2.26) (Çizim 2.13). Mavi zemin

üzerine S şeklinde uzanan beyaz dallar ve arasından helezoni şekilde geçen kırmızı bir daldan oluşur. Süsleme merkezde penç, pençin üzerinden geçen S şeklindeki dal üzerinde beyaz renkli lale, sonra tekrar penç ile birleşir. Pençin altından geçen beyaz dal üzerinde kırmızı renkli lale tekrar penç ile birleşir. Aralarından geçen helezoni dallar üzerinde beyaz renkli ve kırmızı tahrirli hatayi, kırmızı renkli ve beyaz tahrirli küçük lale ve karanfil son olarakta sarı renkli ve kırmızı tahrirli lalelerden oluşan desenler vardır. Süsleme düzeninde yapraklar sarı renklidir.

Fotoğraf 2.26. Destek ve kirişlerin arasındaki süsleme kuşağı (İşeri 2021)

Çizim 2.13. Destek ve kirişlerin arasındaki süsleme kuşağı (İşeri 2021)

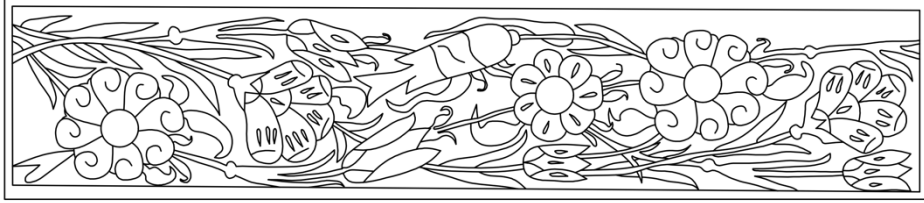
Bu kısmın üst tarafını siyah renkli zemin üzerine beyaz renkli geometrik düzenlemeli ince kuşak çevreler.

Kirişlerin süsleme düzeni ise S şeklindeki hatlar üzerinde devam eder. Kiremit rengi dal üzerinde sırasıyla mavi renkli lale, laleden çıkan iki adet kiremit renkli dalların üzerinde bir sıra zemini kiremit renkli göbeği mavi renkli olan penç ve büyük kiremit renkli lale, diğer sırada ise pembe renkli hatayi süslemeyi oluşturur (Fotoğraf 2.27) (Çizim 2.14). Süsleme bu düzenle kirişlerin yüzeylerinde tekrar eder. Kiremit renkli dal üzerinde yapraklar yeşil, kahverengi dal üzerinde ise kahverengidir. Desenlerin tahrirleri kahverengidir.

Kiriş üzerindeki düzenlemede kahverengi iki adet S şeklinde dal vardır (Fotoğraf 2.27). Dalları merkezde bulunan zemini mavi renkli, göbeği kiremit rengindeki pençte birleşir ve ayrılır. Dallardan birinde mavi renkli küçük lale, diğerinde ise turuncu renkli büyük lale süslemeyi oluşturur. Bu düzenlemeyi üstten ve alttan ince kurdele şekilli kuşak sınırlandırır.

Fotoğraf 2.27. Kadınlar mahfili tavan kiriş süslemesi (İşeri 2021)

Çizim 2.14. Kadınlar mahfili tavan kiriş süslemesi (İşeri 2021)

Kirişlerin yan yüzeylerinde ve aralarında palmet ulama kuşağı yer alır (Fotoğraf 2.28). Düz palmetler beyaz, ters olanlar yeşil renklidir. Palmetlerin üst kısmındaki zemin sarı renkli, aralarında ise turuncu renkli damla şekli vardır. Alt kısmındaki zemin turuncu renkli, aralarında beyaz renkli eşkenar dörtgenler vardır. Düzenlemede tahrirler siyah renklidir.

Fotoğraf 2.28. Kirişlerin yan yüzeylerindeki palmet kuşağı (İşeri 2021)

Harim tavanı alt kısımdan desteklerle çevrelenir. Merkezde kalan kısım yükseltilmiş olup kirişli bir tavan düzenine sahiptir (Fotoğraf 2.29). Desteklerin alt ara yüzlerinde merkezde beyaz renkli penç, pençin altından ve üstünden çıkan ikişer adet sarı renkli kır çiçeği ve aralarında mavi renkli ikişer adet küçük lale ile süsleme düzeni oluşur (Fotoğraf 2.30).

Fotoğraf 2.29. Harim tavan düzenlemesi (İşeri 2021)

Desteklerin yan yüzlerinde süsleme kadınlar mahfilindeki ile aynıdır. Desteklerin etrafını ince zencerek kuşağı dolandır.

Kuzey tarafta bulunan desteklerin üst ara yüzeyinde bulunan süsleme düzeni kadınlar mahfili ara yüzey süslemesi ile aynıdır. (Fotoğraf 2.30). Süslemeyi üst kısımda tavanı dört taraftan çevreleyen zencerek kuşağı sınırlandırır.

Fotoğraf 2.30. Harim destek süslemesi (İşeri 2021)

Kirişlerin ve desteklerin arasında bulunan ve alanı dört taraftan çevreleyen süsleme kuşağı kadınlar mahfilini çevreleyen süsleme kuşağı ile aynıdır (Fotoğraf 2.31).

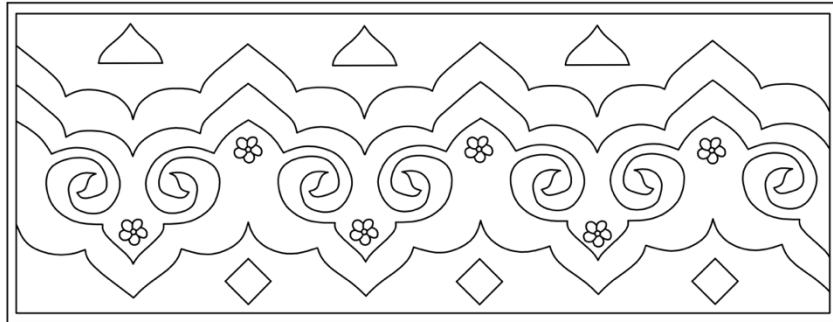

Fotoğraf 2.31. Tavanı çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2021)

Kirişlerin yan yüzeylerinde ve aralarında palmetlerden oluşan ulama kuşağı yer alır (Fotoğraf 2.32) (Çizim 2.15). Düz palmetler beyaz, ters olanlar yeşil renklidir. Palmetlerin tepe kısmı bir adet çiçekle hareketlendirilmiştir. Palmetlerin üst kısmındaki zemin sarı renkli, aralarında ise beyaz renkli damla şekli vardır. Alt kısmındaki zemin turuncu renkli, aralarında beyaz renkli eşkenar dörtgenler vardır. Düzenlemede tahrirler siyah renklidir.

Fotoğraf 2.32. Harim tavan kiriş yan yüzey palmet kuşağı (İşeri 2021)

Çizim 2.15. Harim tavan kiriş yan yüzey palmet kuşağı (İşeri 2022)

Kirişin yüzeyinde süsleme düzeni yeşil renkli zemin üzerine uygulanmıştır. Birbirine beyaz renkli dallarla bağlı desenler penç, lale, hatayi ve karanfillerden oluşur. Süsleme sırası penç, pençin üstünden çıkan iki adet lale, pençin iki yanında çıkan dallar lalelerin altından geçerek hatayinin kökünde birleşir. Lalelerden çıkan dalların ucunda birer adet küçük penç, pençlerden çıkan dalların birleştiği kısımda karanfil vardır. Desenler beyaz, kahverengi, turuncu, sarı ve açık pembe. Desenler siyah renkle tahrirlidir (Fotoğraf 2.33) (Çizim 2.16).

Fotoğraf 2.33. Harim tavan kiriş süslemesi (İşeri 2021)

Çizim 2.16. Harim tavan kiriş süslemesi (İşeri 2022)

Kuşağı üst ve alt kısımda bir uzun bir kısa eşkenar dörtgenlerin oluşturduğu düzen sınırlandırır. Kirişlerin başında ve sonunda oyma tekniği ile yapılmış bir sıra palmet uçlu, bir sıra lale uçlu, sarı renkli ahşap sayvanlar vardır (Fotoğraf 2.32).

2.2.Tokat/Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii

2.2.1. Yapı hakkında özel bilgiler

Bulunduğu Yer: Tokat/Erbaa, Akça Köyü, 2 parsel, 120 ada.

Yapım Tarihi: Yapının inşa kitabesi günümüze ulaşmadığı için kesin bir tarih belirtilememektedir. Yapının tarihlendirilmesi eski belgelerle yapılmaktadır. Tokat Mevlevihane'sinde bulunan iki adet şamdan (Fotoğraf 2.34) ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığından elde edilen vakıf kaydır⁶⁵. Ceylan derisi bir levha⁶⁶ ve camide olduğu söz edilen bir adet vakıf beratından da bahsedilmektedir⁶⁷.

Şamdanların üzerinde yazan yazılar aynıdır. Şamdan üzerindeki yazılar⁶⁸:

Kad vekafe hâza's-ş-şemdân Ömer Paşa

Yesserallâhu fi'd-dâreyn mâ yeşâ

Licâmihi's şerifi fi karyeti fidi

Sene mie ve elf

Şamdan üzerinde yazan metnin Türkçesi:

Bu şamdanı Fidi köyünün cami-i şerifi için 1100 senesinde Ömer Paşa vakfetmiştir

Allah onun iki dünyada dilediği şeyleri kolay kılsın

Fotoğraf 2.34. Tokat Mevlevihane'sinde bulunan şamdanlar (Çetinkaya 2019)

⁶⁵ Selma Çetinkaya, "Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii", (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2019), 19.

⁶⁶ Ceylan derisi levhadan M. Zeki Oral Ahi Ahmet Nahcivani Vakfiyesi adlı makalesinde bahsetmiştir. Ancak bununla ilgili kesin bir belge mevcut değildir. M. Zeki Oral, "Ahi Ahmet Nahcivani Vakfiyesi", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3-4, (1954): 61.

⁶⁷ Emre Kürklü'nün 2008 tarihli yüksek lisans tezinde, camide bulunduğunu bahsettiği vakıf beraati ise yapılan incelemelerde bulunamamıştır. Emre Kürklü, "Silahtar Ömer Paşa Camii Onarım Projesi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008), 16.

⁶⁸ Şamdanların üzerindeki yazıların tercümesi için Doç.Dr.Recep Gün hoca yardım etmiştir.

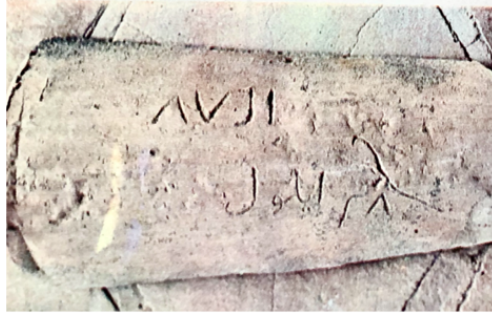
Onarım için 1707'de vakıf istenmesi⁶⁹ ve kalem işi süslemelerinin üslubu camiyi, 17.yy sonuna tarihlendirilmeye imkan vermektedir⁷⁰.

Yapının Banisi: Silahtar Ömer Paşa.

Silahtar Ömer Paşa hakkında tarihi belgelerde ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Doğum ve ölüm tarihi bilinmeyen Ömer Paşa Enderun'da eğitim aldıktan sonra silahtarlık mevkiye yükselmiştir⁷¹. M.1664 (H. 1074) yılında aldığı vezirlik derecesi ile ilk görev yeri olan Mısır Beylerbeyliği'ne atanmıştır. M. 1667 (H. 1077) yılında görevinden azledilince, iki yıl beklemiştir⁷². Bekleyişin ardından M. 1669-1671 (H. 1079-1082) yıllarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde görev yapmıştır. M. 1672-1673 (H. 1083)'de Erzurum Beylerbeyliği'ne, M. 1675 (H. 1086)'de Van Beylerbeyliği'ne ve M. 1677 (H. 1088)'de Bağdat Beylerbeyliği'ne görevlendirilmiştir. M. 1684 (H. 1095) yılında görevden alınmıştır. Görevden alınmasından sonra M. 1687 (H. 1098) yılında üçünde defa Bağdat, M. 1688 (H. 1099)'de ikinci defa Diyarbakır, M. 1690 (H. 1100)'da ikinci defa Van ve M. 1690-1691 (H. 1102)'de ise üçüncü defa Erzurum Beylerbeyliği'ne atanmıştır.⁷³ Köy halkından edinilen bilgilere göre Ömer Paşa, Van'dan Erzurum'a giderken Elmalı Kazası'nda 1700 yılından önce vefat etmiştir.

Yapının Mimarı: Bilinmemektedir.

Geçirdiği Onarımlar: Yapının geçirdiği onarımları vakıflarda bulunan eski fotoğraflardan, Y. Erdemir'in makalesinde bahsettiği kiremit parçasından⁷⁴ (Fotoğraf 2.35) ve köy halkından öğrenmekteyiz.

Fotoğraf 2.35. Silahtar Ömer Paşa Camii onarım tarihi yazan kiremit (Erdemir 1980)

⁶⁹ Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", *Vakıflar Dergisi*, sy. 7, (1968): 180; Nemlioğlu, *a.g.t.*, 294.

⁷⁰ Sadi Dilaver, "Bünyan Ulu Camii-Erbaa/Akçaköy (Fidi) Silâhdar Ömer Paşa Camii", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sy. 2 (1968): 184-199, erişim 30 Ocak 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/408250>.

⁷¹ Çetinkaya, *a.g.t.*, 17.

⁷² Kürklü, *a.g.t.*, 22.

⁷³ Bilgehan Pamuk, "XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu", *XVII. Yüzyılda Erzurum Eyaleti İdari ve Sosyal Yapısı Araştırma Projesi*, (2001): 110; Abdülkadir Özcan, *Anonim Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 12.

⁷⁴ Yaşar Erdemir, "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri, Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu", 2-6 Temmuz 1986, (Ankara, 1987), 302.

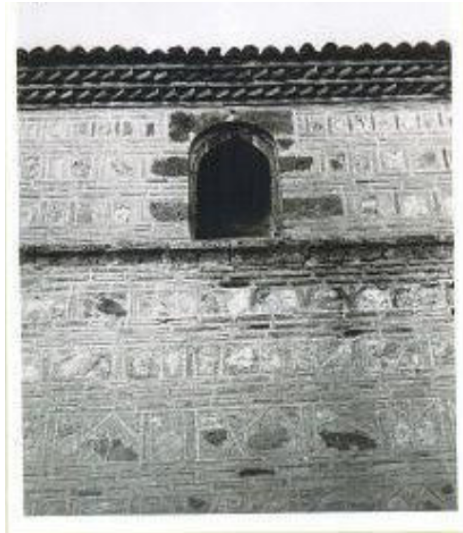
Kiremit parçasını caminin tavan onarımı sırasında köy halkı bulmuştur. Üzerinde 18 Eylül 1287 (M. 1870) yılında tamir edildiği yazmaktadır.⁷⁵

1939 yılında Erbaa-Erzincan depreminde yapıyı üç taraftan dolanan son cemaat yerinin doğu tarafa bakan ahşap revaklı kısmı ve batı köşede yer alan minare yıkılmıştır. 1941 yılında bölge halkının yardımlarıyla minare tekrardan inşa edilmiştir⁷⁶ (Fotoğraf 2.36).

Fotoğraf 2.36. 1941 Yılı batı giriş kapısı ve minare (Kürklü 2008)

1969 yılında yapının pencereleri Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından onarımla açılmıştır (Fotoğraf 2.37). 1986 yılına ait fotoğraflar incelendiğinde üst kat pencerelerin yeniden onarım geçirdiği görülmektedir. Üst kat pencereler alçı şebekeli olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf 2.38).

Fotoğraf 2.37. 1969 Yılı onarım sonrası üst kat pencereler (Kürklü 2008)

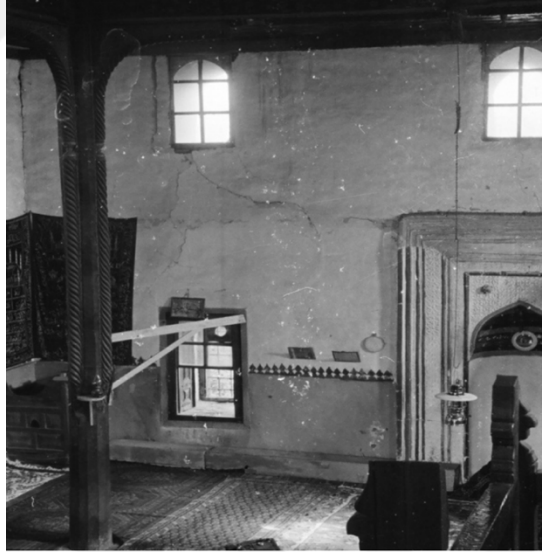
⁷⁵ Erdemir, *a.g.m.*, 302.

⁷⁶ Çetinkaya, *a.g.t.*, 21.

Fotoğraf 2.38. 1986 Yılı üst kat pencereler (Erdemir 1986)

1995 yılında yapılan onarımda yapının harim duvarlarında görülen sıva üzeri kalem işi tekniği ile yapılmış palmet kuşağı ve mihrapta yer alan renkli kuşaklar kaldırılmıştır (Fotoğraf 2.39).

Fotoğraf 2.39. 1970 Yılı harim palmet kuşağı ve mihrap kuşakları (Kürklü 2008)

2009 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan son onarımda yapının güney ve batı cephelerinde yer alan kapalı pencereler açılmış, son cemaat yeri tavanı çıtalarla karelere ayrılmış ve yapının üst kısımda yer alan pencereler ahşap lentolu ve söveli olarak değiştirilmiştir (Fotoğraf 2.40).

Fotoğraf 2.40. 1970 Yılı son cemaat yeri tavanı (Kürklü 2008)

Yapının son cemaat yeri kemer alınlıklarındaki kalem işi süslemeler için Y. Erdemir'in 1986 yılında makalesinde sadece kuzey cephede iki yüze yapıldığı, yan cephelerde ise sadece iç yüze yapıldığından bahseder⁷⁷. Aynı zamanda 1986 yılına ait fotoğraflar incelendiğinde rumi şekillerin çevresinde tahrir olmadığı ve sivri kemerlerin çevresinin mavi renk boyalıdır. Emre Kürklü'nün⁷⁸ 2008 yılında tezinde kullandığı fotoğraflardan yapının bu tarihlerden sonra onarım geçirdiği ve eski kalem işi örnekleri yenilenerek tüm cephelerde iç ve dış yüzeylere uygulandığı görülür⁷⁹.

2.2.2. Mimari bilgiler

Yapı, dört taraftan ihata duvarlarının çevrelediği alanın merkezinde yer alır. Meyilli bir arazide bulunan yapının kuzey-güney doğrultusunda kot farkı bulunur.

Bahçeye giriş kuzey ve batıda bulunan kapılarla sağlanır. Kuzeyde bulunan kapının doğu-batı doğrultusunda üçer adet basamak yer alır. Bu basamaklardan yuvarlak kemerli girişe geçilir. Kapı iki sıra kirpi saçak, üstü alaturka kiremit ile örtülüdür (Fotoğraf 2.41).

⁷⁷ Erdemir, *a.g.m.*, 301.

⁷⁸ Kürklü, *a.g.t.*, 40.

⁷⁹ Nemlioğlu, *a.g.m.*, (2012): 244.

Fotoğraf 2.41. Silahatir Ömer Paşa Camii bahçe kuzey giriş kapısı (İşeri 2020)

Batıda bulunan giriş meyilli araziden dolayı dıştan düz, bahçe iç kısmında ise üç adet basamakla sağlanır. Giriş açıklığı kalkık kemerlidir. Kapı iki sıra kirpi saçak, üstü alaturka kiremit ile örtülüdür (Fotoğraf 2.42).

Fotoğraf 2.42. Silahatir Ömer Paşa Camii bahçe batı giriş kapısı dıştan ve içten görünümü (İşeri 2020)

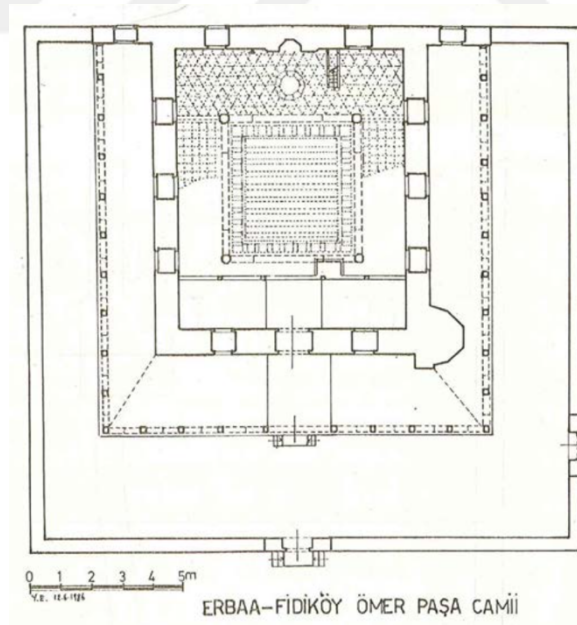
Bahçenin kuzeybatı köşesinde altıgen şadırvanı, doğu köşesinde ise helalar yer alır.

Yapıyı üç taraftan (k-d-b) çevreleyen son cemaate kuzeyde iki, doğu-batı doğrultuda ise üç adet basamakla giriş sağlanır. Son cemaat revağı ahşap korkulukların taşıdığı sivri kemerli açıklıklardan oluşur. Kuzey cephede giriş açıklığının sağ ve sol tarafında dörder adet, doğu-batı cephelerinde ise onar adet açıklık bulunur. Dışa taşkın son cemaat tavanı içten çitakari sanatı ile karelere ayrılmış olup, dıştan ise alaturka kiremit ile örtülüdür (Fotoğraf 2.43).

Fotoğraf 2.43. Silahtar Ömer Paşa Camii kuzey cephe son cemaat yeri (İşeri 2020)

Ana ibadet mekanı 16.00 m. x 13.70 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, kuzeybatı köşesinde minaresi vardır (Plan 2.2). Minare ongen kaide üzerinde silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Fotoğraf 2.44). Kûlahın üzerinde alem vardır. Kaide tuğla, gövde sıvalıdır.

Plan 2.2. Silahtar Ömer Paşa Camii planı (Erdemir 1987)

Fotoğraf 2.44. Silahtar Ömer Paşa Camii minaresi (İşeri 2020)

Camiye giriş kuzeyde bulunan ahşap, boyalı kapıdan sağlanır. Giriş yapıldıktan sonra doğu ve batı tarafında alt kat kadınlar mahfili bulunur (Fotoğraf 2.45). Kadınlar mahfiline giriş yüksek tutulmuş olup, bir basamakla çıkış sağlanır. Batı kadınlar mahfilinin kuzey duvarındaki pencere açıklığından aynı zamanda üst kata çıkış sağlanır.

Fotoğraf 2.45. Alt kat kadınlar mahfili (İşeri 2020)

Harimin güneyinde merkezde alçı mihrap, güneybatısında ahşap minber bulunur. Mihrap kısmı yükseltilmiş olup bir basamakla çıkılır. Yapının güneydoğu köşesinde vaaz kürsüsü vardır.

Harimin merkezinde dört ahşap direğin taşıdığı dört tarafı açık bir tavan düzenlemesi görülür. Bu düzenlemenin merkezinde yer alan tavan yükseltilmiştir. Üst kat kadınlar

mahfilinin batı duvarında ahşap minare kapısı vardır. Üst kat kadınlar mahfilinin kuzeybatı köşesinde yer alan açıklık güney doğrultuda çıkıntı yapar.

Yapının alt kısmında kuzey ve güney cephelerinde birer adet, doğu ve batı cephelerinde üçer adet pencere açıklığı yer alır. Caminin aydınlatılmasını sağlayan bu açıklıklar simetrik şekilde yerleştirilmiştir. Alt katta bulunan pencerelerin şekilleri dikdörtgen olup etrafı ahşap çerçeve ile çevrelenir.

Yapının üst kısmında yer alan pencereler sivri kemer şeklidir. Kuzey, güney, batı ve doğu cephelerinde üçer adet pencere açıklığı yer alır. Açıklıklar simetrik şekildedir.

Yapıda inşa malzemesi olarak taş, tuğla, ahşap, almaşık duvar ve kiremit kullanılmıştır. Yapının son cemaat yeri kapı hizasına kadar almaşık duvar tekniği örülmüş olup son cemaate revakları ahşap malzemelidir. Caminin beden duvarları son cemaat yeri tavan örtüsüne kadar sıvalı olup, üst katta yer alan cepheler almaşık duvar tekniğindedir. Yapı iç kısmında kadınlar mahfili, destekler ve tavan ahşap malzemelidir.

2.2.3. Süsleme özellikleri

Yapının dış kısmında son cemaat yerinde, iç kısmında minber köşk tavanı, harim kısmında yer alan ahşap direklerin taşıdığı yükseltilmiş tavan ve mihrap önü tavan göbeği kalem işi süslemelidir. Yapıda kalem işleri ahşap üzerine uygulanmıştır.

Yapının son cemaat yeri revaklarının sivri kemerli alınlıklarında kalem işi süslemeler yer alır (Fotoğraf 2.46).

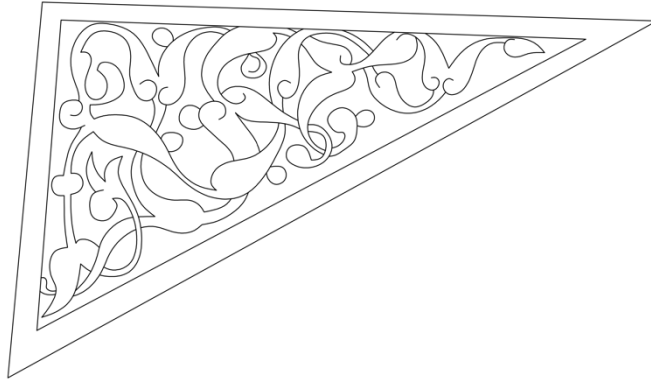

Fotoğraf 2.46. Son cemaat yeri revağı kalem işi süslemeleri (İşeri 2020)

Sivri kemerin iki tarafındaki üçgen alınlıklardaki eşit özellikli süsleme ortada şeritlerin birleşmesi ile bütünlük kazanır (Fotoğraf 2.47) (Çizim 2.17). Süslemenin uygulandığı ana zemin turuncu renktir. Orta bölümde turuncu zemin üzerine düzenli olmayan helezoni hatlarda yer alan beyaz renkli rumiler asıl deseni oluşturur. Tahrirler siyah renklidir. Üçgen bölümleri çift cetvelle sınırlandırılmış S şeklinde hat üzerinde rumilerin olduğu şerit çevreler. Bu düzenlemenin başlangıç noktası iki üçgenin birleştiği merkezdir. Dalların bağlantı yerinde salyangoz vardır.

Fotoğraf 2.47. Son cemaat yeri revâğı kalem işi süslemesinden ayrıntı (İşeri 2020)

Çizim 2.17. Son cemaat revâğı kalem işi süslemesi (İşeri 2021)

Batı cephede yer alan revakların süslemeleri diğer iki cepheye göre bakımsız ve onarımdan önceki özgün örneklerin olduğu kısımdır (Fotoğraf 2.48). Ancak özgün hali tam olmadığı için süsleme düzeni belirgin değildir.

Fotoğraf 2.48. Batı cephe son cemaat yeri revağı özgün hali (İşeri 2020)

Son cemaat giriş kapısı ahşap süslemelidir. En dışta yer alan kısım delik işi sekizgen şeklindedir. Kapı kanatlarının üstünde ise düz dikey bir hat ve etrafında kabartmalı olarak yapılmış düz hattan çıkan helezoni bir düzende bir desen vardır.

Yapının harime açılan giriş kapısının etrafını sırası ile yeşil, kırmızı, yeşil ve sarı renklerinin tekrarından oluşan geçmeli süsleme dolanır. Kapı kanatlarının zemini mavi renklidir. Üzerinde simetrik yerleştirilmiş dört adet kademeli kare şekli vardır. Alt kısımdaki kare şekil kırmızı, ortaları sarı ve merkezdeki kare tekrar kırmızı renkle boyalıdır. Kapı kanatlarının ortasında yer alan direk sırası ile kırmızı, sarı, yeşil, sarı, kırmızı olarak balıksırtı şeklinde devam eder (Fotoğraf 2.49).

Fotoğraf 2.49. Cami giriş kapısı (İşeri 2020)

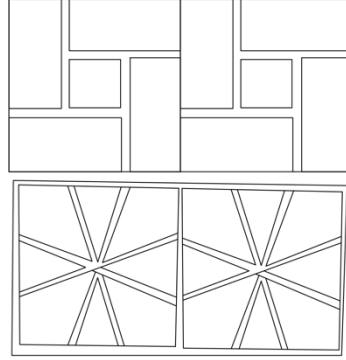
Yapının harimine girince süsleme tavan bölgesinde yoğunlaşır. Yapının tavan düzenlemesi dört kısımdan oluşur. Kadınlar mahfili, harim doğu-batı tavanları, harim merkez yükseltilmiş

kısım ve mihrap önü tavanı. Merkezdeki yükseltilmiş tavan dışında kalan tüm tavan bölümleri çıtakari tekniği ile hareketlendirilir.

Kadınlar mahfili tavanı çıtalarla karelere bölünmüş olup, turuncu renklidir. Merkezinde 9 adet enlemesine 7 adet boyuna çıtakari ile ayrılmış kareler yeşile boyalıdır. Bu kısımda çıtalarla yapılmış çarkıfelek dikdörtgen şeklinde ortadaki beyaz renkli kareleri çevreler. İç kısımda 7 adet enlemesine 5 adet boyuna çıtakari ile ayrılan bölümlerin içleri sekize bölünmüş rüzgar güllerini andırır özelliktedir. Düzenlemenin bir sırasında beyaz renkler yanlarda, bir sırasında ise alt ve üst kısımlardadır (Fotoğraf 2.50) (Çizim 2.18).

Fotoğraf 2.50. Kadınlar mahfili tavanından ayrıntı (İşeri 2020)

Çizim 2.18. Kadınlar mahfili tavanından ayrıntı (İşeri 2021)

Yapının doğu-batı tavan örtüsü aynı düzenlemelere sahiptir. Tavan çıtalarla karelere bölünmüş, ortasında yer alan kısım enlemesine 8 adet, boyuna 5 adet karelerden oluşturulmuştur. Bu kısım yeşil renge boyalıdır. Köşelerde yer alan çıtalarla yapılmış çarkıfelek ortadaki kareleri çevreler (Fotoğraf 2.51).

Fotoğraf 2.51. Doğu ve batı harim tavanından ayrıntı (İşeri 2020)

Yapının en dikkat çeken süslemelerinden biri dört ahşap direğin taşıdığı orta tavanın yükseltildiği kısımdır (Fotoğraf 2.52).

Fotoğraf 2.52. Dört ahşap direğin taşıdığı tavan bölümü (İşeri 2020)

Harimin merkezindeki dört direği birbirine bağlayan bursa kemerli düzenlemenin yüzeyi yeşil renkle boyalı enli çıtalarla kaplıdır. Köşeliklerle ara bağlantı arasında görüntüye hareket kazandırmak için üzerleri varaklı enine kum saati şekilleri kullanılmış⁸⁰. Kemerin köşeliklerinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkli sade rumilerin helezoni hatlarla oluşturduğu bir düzenleme vardır (Fotoğraf 2.53) (Çizim 2.19). Siyah renkle tahrirli rumiler son cemaat yeri revağının süslemeleri ile aynı özelliği taşır.

⁸⁰ Nemlioğlu, *a.g.m.*, (2012): 244.

Fotoğraf 2.53. Bursa kemerli düzenlemenin köşelikleri ve üst kısmındaki süsleme kuşakları (İşeri 2021)

Çizim 2.19. Bursa kemerin alınlık kısmındaki rumili düzenleme (İşeri 2021)

Bu düzenlemenin ön yüzeyinde ve arka yüzeyinde yer alan süslemeler farklıdır. Ön yüzeyinde yer alan süslemeler alttan yukarı doğru sırasıyla şu şekildedir:

Ahşap direğin harime bakan yüzünde kemer düzenlemesinin üstünde ince serbest fırça çalışması ile yapılmış geometrik şekilli düzenleme vardır⁸¹. Kuşağın üzerinde zemini turuncu renkli süslemeleri beyaz renkli ikinci bir zencerek kuşağı bulunur. Üst kısımdaki palmetlerden oluşan ulama kuşağı turuncu ve yeşil renklidir.

⁸¹ Nemlioğlu, a.g.m., (2012): 244.

Dördüncü kuşak kahverengi zemin üzerine S şeklindeki dallar ve üzerinde yer alan çiçeklerden oluşur. Merkezde nergis çiçeği bulunur. İki nergis çiçeğinin arasındaki düzenleme iki ayrı şekildedir. İlk düzenlemede iki adet beyaz renkli penç, nergisin üst kısmında çıkan dal üzerinde turuncu renkli uzun lale ve nergisin altından çıkan iki adet beyaz renkli küçük laleden oluşur. İkinci düzende ise altta ve üstte yer alan birer küçük lale arasında iki adet turuncu ve beyaz renkli karanfil vardır. Düzende pençler turuncu, uzun laleler ve nergisler beyaz renkle tahrirlidir. Bunlar kuşağı aynı düzen ile tekrar eder (Fotoğraf 2.54) (Çizim 2.20).

Fotoğraf 2.54. Dört ahşap direğin taşıdığı alanın ön yüzey süslemesi (İşeri 2021)

Çizim 2.20. Dördüncü kuşak üzerindeki süsleme düzeni (İşeri 2022)

En dış kısımda dört ahşap direğin taşıdığı bu alanı oluşturan kare bölümün etrafını dolanan tavan süslemesi bulunur. Bu kısım harim tavan bölümlerini birbirinden ayıran süsleme kuşağı ile aynı düzene sahiptir.

Arka yüzeyde yer alan süslemeler alttan yukarı doğru sırasıyla şu şekildedir (Fotoğraf 2.55):

Fotoğraf 2.55. Dört ahşap direğin taşıdığı alanın arka yüzey süslemesinden ayrıntı (İşeri 2021)

Bursa kemerli düzenlemenin üst kısmında ince süslemeli birinci kuşak yer alır. Kuşağın içi siyah zemin üzerine beyaz renkli kurdelelerden oluşur.

Bu kuşağın üstünde ikinci kuşak yer alır. Kuşağı alttan ve üstten ince birer beyaz renkli çizgi sınırlandırır. Çizgilerin arasında kalan zemin turuncu renklidir. Ortasında beyaz renkli zencerek düzenlemesi vardır.

Üçüncü sırada kalın kuşak yer alır. Zemin siyah renklidir. Alttan ve üstten S şeklinde devam eden dalların üzerinde yer alan çiçeklerle süsleme düzeni oluşturulmuştur. Süslemenin merkezinde hepsi kendi yaprağı üzerinde bulunan üçerli gruplar halinde turuncu renkli nergis, beyaz renkli karanfil, turuncu renkli penç ve siyaha yakın koyu renkli hatayi vardır (Çizim 2.21). Süslemenin tahrirleri beyaz renklidir. Aralarına büyük ve küçük laleler yerleştirilmiştir. Kuşak bu düzenle tekrar eder. Beyaz renkli uzun lalelerinin başları sağ tarafa, küçük laleler sol tarafa bakar.

Bu kısmın üzerinde dördüncü kuşak yer alır. Turuncu, yeşil ve iki sıra sarı ve kahverengi çizgiler zikzak görünümü kazandırır. Zikzak çizgilerinin aralarında iki adet kuşak bulunur. Birinci kuşak kurdele şeklinde, ikinci kuşak ise zencereklerden oluşur. Tahrirleri siyah renklidir. Bu düzenin üstünde ince, kurdele şeklinde kuşak vardır.

Çizim 2.21. Üçüncü kuşak üzerindeki süsleme düzeni (İşeri 2022)

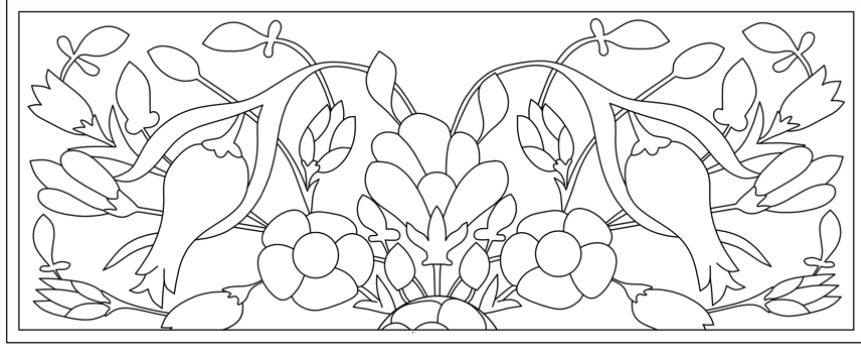
Bu alanın hemen üzerinde desteklerden oluşan düzenleme bulunur. Yükseltilen alanın en dış kısmını dört taraftan aralıklı destekler çevreler (Fotoğraf 2.56). Güney ve kuzey tarafta yer alan destekler on birer adet, doğu ve batı tarafta yer alan destekler ise on ikişer adettir. Desteklerin iki yan yüzü ve arasında kalan kısımlar kalem işi süslemelidir. Desteklerin arasında kalem işi süsleme, kıvılcık kahve renkli zemin üzerine uygulanır. Merkezde soluk pembe renkli hatayı vardır. Hatayinin tepe kısmından iki yana çıkan helezoni şeklindeki dal üzerindeki başları aşağıya bakan laleler beyaz renklidir. Hatayinin altında beyaz renkli yarım penç deseni yer alır. Yarım pençten iki yana çıkan dalların üzerinde turuncu renkli birer penç bulunur. Pençlerden çıkan dallar üzerinde küçük laleler ve palmetler vardır (Fotoğraf 2.57), (Çizim 2.22).

Fotoğraf 2.56. Harim yükseltilmiş tavan alanı ve destekler (İşeri 2021)

Fotoğraf 2.57. Destek ara süslemesi (İşeri 2021)

Çizim 2.22. Desteklerin alt ara yüzeyindeki süsleme düzeni (İşeri 2022)

Desteklerin ara kısmından desteğin yan yüzeylerine devam eden süsleme, alt kısmından başlayan iki ayrı dal düzeni ve bu dallardan çıkan çiçeklerden oluşur. Alt dalda karanfil, üst dalda penç vardır. Buralardan çıkan dallar orta kısımda birleşir, alt karanfilden çıkan dal birleşme kısmında ikiye ayrılır, biri yukarı doğru kıvrılmalarak beyaz ve turuncu renkli karanfil ile tamamlanır, diğeri ise orta kısma doğru kıvrılmalarak beyaz renkli sümbül ile tamamlanır. Turuncu renkli pençten çıkan dal ise aşağı doğru kıvrılmalarak turuncu renk üzeri beyaz tahrirli lale ile tamamlanır. Dallar yeşil renklidir (Fotoğraf 2.58) (Çizim 2.23).

Fotoğraf 2.58. Destek yan yüzey süslemesi (İşeri 2021)

Çizim 2.23. Destek yan yüzey süslemesi (İşeri 2021)

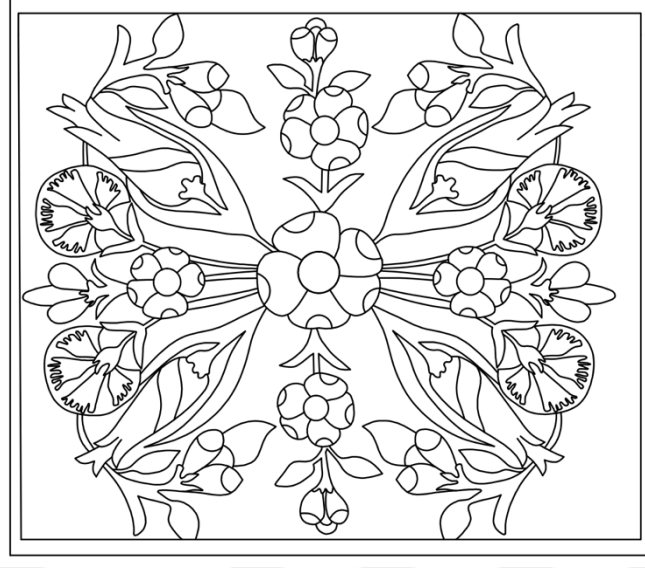
Desteklerin birbirlerine bakan ön yüzeylerinde de süsleme yer alır. Ayrılma rumilerinin oluşturduğu düzen kırmızı renklidir.

Desteklerde yer alan bu süslemelerden sonra siyah zemin üzerine beyaz renkli geometrik düzenlemeli kuşak vardır.

Desteklerin üst aralarında yer alan süslemeler siyah zemin üzerindedir (Fotoğraf 2.59) (Çizim 2.24). Süslemenin merkezindeki beyaz renkli pençin etrafından çıkan dallar ve dalların ucunda yer alan çiçekler vardır. Merkezdeki pençin dört tarafından çıkan kısa dallar soluk pembe renkli pençerle sonlanır. Pençerlerin üzerinde turuncu renkli birer palmet yer alır. Merkezdeki pençin çapraz yanlarından çıkan dört adet dal üzerinde turuncu renkli beyaz tahrirli uzun laleler vardır. Merkezdeki pençin üst ve alt kısmında yer alan süslemeler ile sağ ve sol kısmında yer alan süslemelerde kullanılan çiçekler farklıdır. Üst ve alt kısmında yer alan süslemede iki lale arasında ikişer adet turuncu ve beyaz renkli karanfil yer alırken sağ ve sol kısmında yer alan süslemede iki lale arasında ikişer adet beyaz renkli palmet yer alır. Turuncu desenlerde tahrirler beyaz, beyaz desenlerde turuncu, pembe üzerinde ise beyazdır.

Fotoğraf 2.59. Destek üst kısım süslemesinden ayrıntı (İşeri 2021)

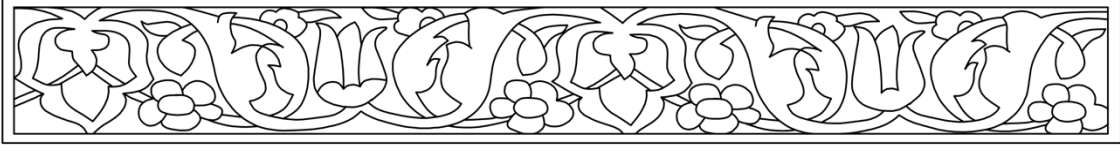
Çizim 2.24. Destek ara üst kısım süslemesinden ayrıntı (İşeri 2022)

Desteğin bitiminin üstünde bu alanı dolanan ince bir süsleme kuşağı vardır. Kırmızı zemin üzerine beyaz renkli zencerek kuşağıdır.

Üstünde yer alan kalın kuşak süslemelidir (Fotoğraf 2.60) (Çizim 2.25). Zemini beyaz renkli kuşağın süsleme düzeninde birbirine bağlı pençler yer alır. Kahverengi rumilerin birleştiği iki düzen vardır. Bir düzende tepelik ile sonlanan rumi, diğer düzen üzerinde lalenin köküne bağlanır. Lalenin köşelerdeki taç yaprakları turuncu, ortadaki ise kahverengidir. Tepelik içinde çıkan dallar alt kısımdan iki adet turuncu renkli penç ve pençlerden çıkan helezoni hat üzerinde yarısı hattın altında kalan turuncu renkli iki adet penç bulunur. Pençin ucunda yapraklar vardır. Tepeliklerin içi turuncu, helezon hatları ise beyaz renklidir.

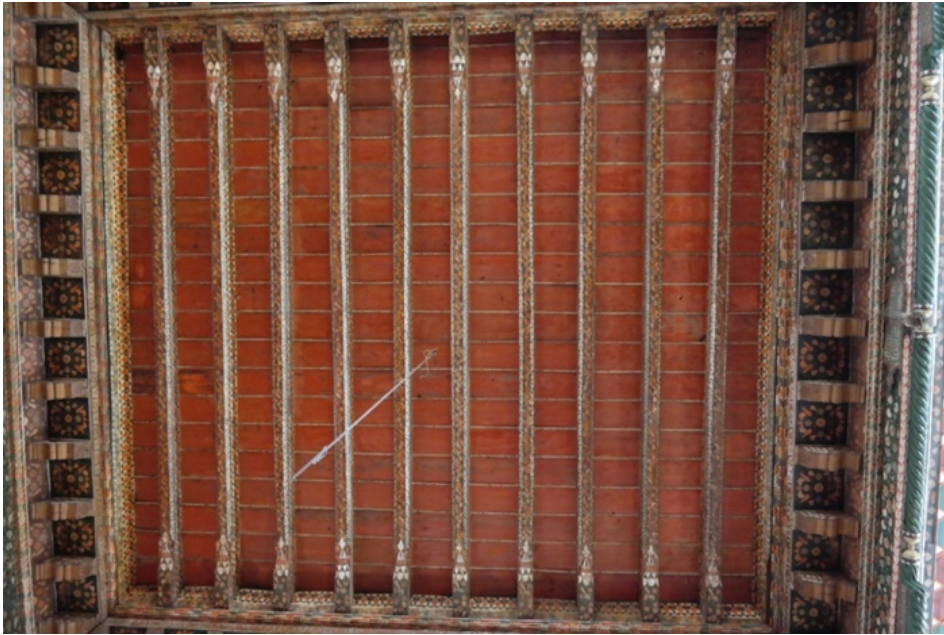

Fotoğraf 2.60. Desteklerin üst kısmında yer alan süsleme kuşakları (İşeri 2021)

Çizim 2.25. Desteklerin üst kısmında yer alan kuşak kalem işi süsleme (İşeri 2022)

Desteklerin bittiği yükseltilen kısmın arasında doğu-batı doğrultulu on adet aralıklı, süslemeli kiriş yer alır (Fotoğraf 2.61).

Fotoğraf 2.61. Yükseltilmiş tavan kiriş düzenlemesi (İşeri 2021)

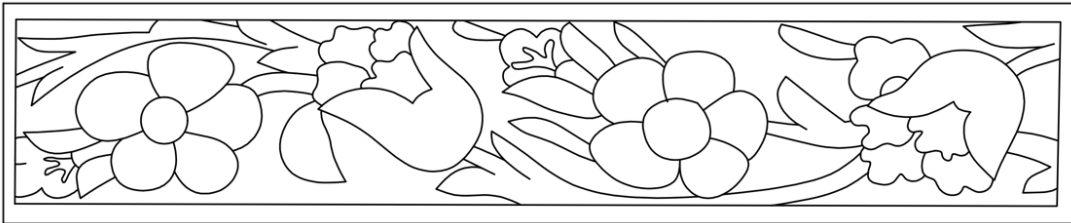
Kirişlerin köşelerinde palmetle sonlanan sayvanlar vardır. Sayvanların üzeri kalem işi süslemelidir. Koyu kahve zemin üzerine kendi yaprakları ile birlikte verilen yeşil renkli dalların üzerinde küçük beyaz laleden çıkan dal ikiye ayrılır. Dallarda biri turuncu-beyaz renkli karanfil ile sonlanırken diğeri turuncu renkli iki adet pençe sonlanır. Alt kısımdan başlayan ikinci süsleme düzeninde beyaz renkli uzun lalenin gövdesinden çıkan dal sırası üzerinde iki adet turuncu penç ve pençten çıkan iki ayrı dal düzeni vardır. İlk dal düzeni beyaz renkli hatayı ile sonlanır. İkinci dal düzeninde turuncu renkli lale ile süsleme tamamlanır (Fotoğraf 2.62). Turuncu renkli desenler beyaz renkle, beyaz renkli desenler turuncu renkle tahrirlidir.

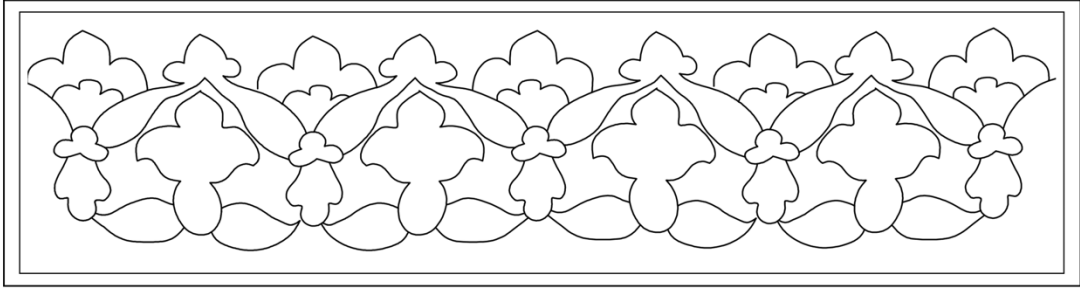
Fotoğraf 2.62. Sayvan üzerindeki süsleme ve kiriş ara yüzey süsleme kuşakları (İşeri 2021)

Kirişlerin ara yüzeylerinde iki adet süslemeli kuşak yer alır. Bu düzenlemeler yükseltilmiş alanı çevreleyen dört tarafı çevreler. Bu kuşaklardan alt kısımda yer alan ince, turuncu zeminli kuşak S şeklindeki bir dal üzerinde yer alan goncagüllerden oluşan süsleme düzenine sahiptir. Goncagüller'in tepe kısmından çıkan dalda mavi renkli bir penç ve pençin üzerinde küçük goncagül ile tamamlanır. Kirişlerin alt yan yüzeylerinde bir altta bir üstte bu sıra ile süsleme tekrar eder (Çizim 2.26).

Üst kısımda yer alan kalın kuşağın zemini beyaz renklidir. İki kademeli süslemeye sahip palmet ve lotus düzeni vardır. Alt ve üst kademedeki süslemeler birbirine bağlıdır. Siyah ve turuncu renkler kullanılmıştır. Bu kısım kiriş geniş yan yüzeylerinde de devam eder (Çizim 2.27).

Çizim 2.26. Kiriş ara yüzey alt kuşak süslemesinden ayrıntı (İşeri 2022)

Çizim 2.27. Kiriş ara yüzey üst kuşak süslemesinden ayrıntı (İşeri 2022)

Kirişlerin yüzeylerinde süsleme kiremit rengi zemin üzerinde yer alır. Süsleme köşelerde lale ve pençten çıkan S şeklinde devam eden dalların birleşmesi ve ayrılması ile oluşur. Lale, karanfil, penç ve kır çiçekleri tekrarlanır. Kiriş yüzeyindeki süslemeyi alt ve üst kısımdan siyah üzerine beyaz renkli rumilerin bulunduğu kuşak sınırlandırır (Fotoğraf 2.63).

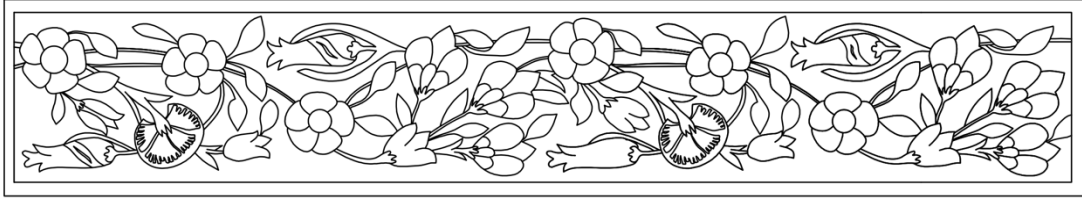
Fotoğraf 2.63. Kiriş yüzeyindeki süslemeler (İşeri 2021)

Harim tavanını bölümlere ayıran ve kadınlar mahfili tavanının etrafını çevreleyen kuşak kalem işi süslemelidir. Siyah zemin üzerine uygulanan süslemenin düzenini S şeklinde devam eden iki ayrı dal hattı oluşturur. Laleler turuncu, nar çiçekleri ile küçük laleler turuncu ve beyaz renkle tahrirlenmiştir. Dallar ve yapraklar yeşil renkle boyalıdır (Fotoğraf 2.64) (Çizim 2.28).

Tavan eteğinde çevreleyen kuşak kalem işi süslemelidir. Bu kısımda yer alan süsleme düzeni bursa kemerli alanın dördüncü kuşak üzerindeki süsleme düzeni ile aynıdır (Fotoğraf 2.64). Onarım geçirmeyen kadınlar mahfilinin tavanı çevreleyen kuşakta renkler soluktur. Aynı zamanda bazı bölümlerde süsleme tamamlanmamıştır.

Fotoğraf 2.64. Harim tavanını ve tavan eteğini çevreleyen süsleme kuşakları (İşeri 2021)

Çizim 2.28. Harim tavanını bölümlere ayıran ve kadınlar mahfilini çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2022)

Mihrap önü tavanındaki çıtakari sanatı ile yapılan düzenleme yapıyı hareketlendirir. Çıtalarla altıgenleri çevreleyen beyaz renkli üçgenler, düzenlemeye altı köşeli yıldız görünümü kazandırır (Fotoğraf 2.65). Üçgenler beyaz, altıgenler ise turuncu, yeşil, kahverengi ve siyah renklidir. Mihrap önüne denk gelen kısımda bulunan tavan göbeği ongen olup içi kalem işi süslemelidir. Tavan göbeğinin merkezinde kurşun kaplamalı kabara bulunur (Fotoğraf 2.66).

Fotoğraf 2.65. Güney harim tavan düzenlemesi (İşeri 2021)

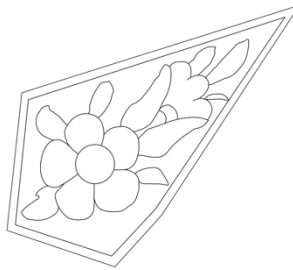

Fotoğraf 2.66. Tavan göbeği genel görünüm (İşeri 2021)

Tavan göbeğinin merkezinde siyah renkli kabaranın etrafını tamamen dolanan bir zencerek kuşağı vardır. Zencerekler sarı renklidir.

Üçüncü süsleme zencerek kuşağının etrafını çevreleyen üç dilimli on üç adet turuncu renkli süslemeden ve üzerinde her biri yıldızın kollarına denk gelen on adet goncagülden oluşur. Üç dilimli çiçekler sarı renkle tonlama yapılmış, tahrirler siyahtır. Yıldızın zemini siyah renkli, tahriri ise kahverengi ile yapılmıştır. Bu kısımlar çıtalarla ayrılmıştır.

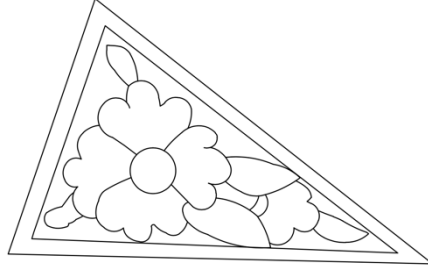
Dördüncü kısım çıtaların ayırdığı içleri kalem işi süslemeli eşkenar dörtgenlerin oluşturduğu büyük on kollu yıldızdır. Süslemenin zemini turuncudur. Göbek kısmı kırmızı, yaprakları mavi renkli pençin ucunda goncagül ve yapraklar bulunur. Tahrirler siyah renklidir (Çizim 2.29).

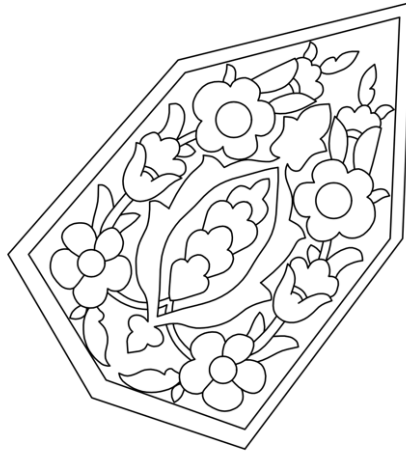
Çizim 2.29. Tavan göbeğinin eşkenar dörtgenlerinde bulunan süsleme (İşeri 2022)

Beşinci düzende altıgenler ve aralarında üçgenler vardır. Üçgenlerin içi dörtgenlerle aynı düzenlemeye sahiptir (Çizim 2.30). Altıgenlerin içinde merkezde ayırma rumili bir düzen vardır. Düzenlemenin merkezinde üst üste dört adet palmet bulunur. Palmetin altından çıkan

iki ayrı dal üzerinde turuncu renkli penç, beyaz ve turuncu renkli goncagül ve son olarak pençin üzerinde goncagül ile tamamlanır (Çizim 2.31).

Çizim 2.30. Tavan göbeğinin üçgenlerinin içinde bulunan süsleme (İşeri 2022)

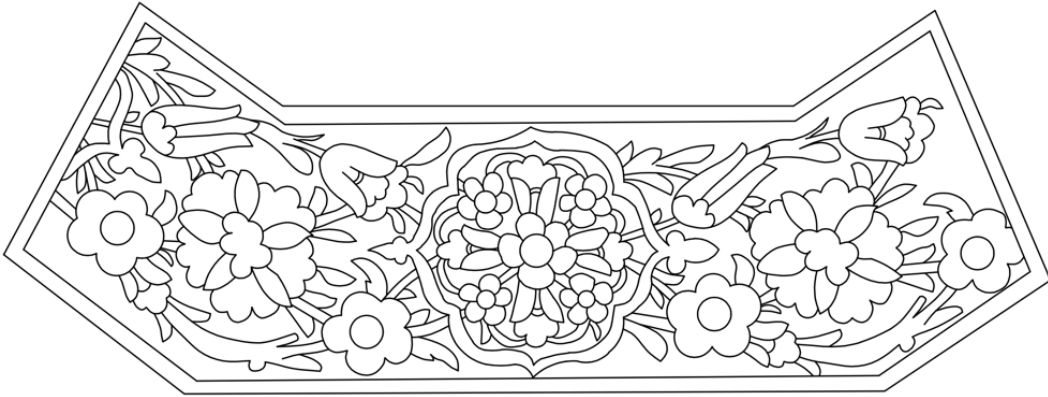

Çizim 2.31. Tavan göbeğinde altıgenlerin içinde bulunan süsleme (İşeri 2022)

En dış tarafta yer alan süslemenin düzeni merkezde dilimli şemse ve iki ucundaki palmettir. Şemsenin içindeki süsleme, merkezde sarı renkli pençin dört tarafından çıkan birbirlerine dallarla bağlı goncagüller ve bunların arasında yer alan göbeği kırmızı yaprakları mavi renkli dört adet pençten oluşur. Goncagüllerin iki ayrı ucundan çıkan S şeklinde devam eden dallar şemsede birleşir. Üst kısımda yer alan dal sırasında lale ve goncagül sırası, alt kısımda yer alan dal sırasında penç ve pençin üzerinde goncagül ile turuncu renkli penç vardır. Şemseden çıkan alt ve üst dalların ortasında penç yer alır. Penç dallarla çiçeklere bağlıdır (Fotoğraf 2.67) (Çizim 2.32).

Fotoğraf 2.67. Tavan göbeği süslemesinden ayrıntı (İşeri 2021)

Çizim 2.32. Tavan göbeğini çevreleyen kuşak süsleme (İşeri 2022)

2.3. İki Eserin Üslup Birliği Açısından Değerlendirilmesi

Bu bölümde ayrı başlıklar altında incelenen Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii'nde kullanılan motif ve desenlerin uygulandığı düzene göre değerlendirmesi yapılmıştır.

2.3.1. Her iki eserde kullanılan motif özellikleri

Hatayi: Türk süsleme sanatında bitkisel kaynaklı desenler arasında en yaygın kullanıma sahip olan desenlerden biridir. Hatayi, çeşitli çiçeklerin dikine kesitinin üsluplaştırılması ile

oluşur. Kökeni “Hatay”, “Huten” ve “Hitay” isimleriyle de anılan Çin Türkistan’ına bağlıdır⁸². Orta Asya’dan İran yoluyla Anadolu’ya gelen hatayinin, Anadolu Selçuklularında sade olan kullanımları, Osmanlılar Döneminde olgun seviyeye ulaşır⁸³.

Hatayi deseninin göbek kısmında “meşime” denilen kesecik bulunmaktadır. Meşime kısmının altından sapa bağlanan noktaya “çanak”, meşimenin etrafını çevreleyen renkli kısımlara “taç yapraklar” ve en üstte bulunan noktaya ise “tepelik” adı verilmektedir⁸⁴.

Penç: Bir çiçeğin kuşbakışı görünümünün üsluplaştırılarak çizilmesidir. Süslemede ana ve yan desen olarak kullanılabilen pençler, helezoni hat üzerinde istedikleri yöne devam edebilir, süslemeyi devam ettirebilirler⁸⁵.

Yapraklarının sayısına göre yek berk (yek yaprak), dü berk (iki yaprak), se berk (üç yaprak), cihar berk (dört yaprak), penç berk (beş yaprak) ve sad berk (yüz yaprak) olarak Farsça kelimelerle adlandırılmıştır⁸⁶. Zaman içerisinde en çok kullanılan penç berk olduğu için hepsi bu adla anılmaya başlamış, zamanla berk kelimesi unutulmuştur⁸⁷.

Goncagül: Açmamış gül anlamına gelen goncagül, süsleme sanatlarında sadece gülü değil tüm çiçekleri kapsamaktadır. Desende çanak ve taç yaprakları bellidir⁸⁸.

Goncagül, düzenlemelerde alanı doldurmak ve deseni zenginleştirmek için daha çok yardımcı motif olarak kullanılır.

Karanfil: Karanfilgiller ailesindedir. Süsleme sanatımızın her alanında uygulanan karanfil milli çiçeklerimizdendir. Kökeni Asya ve Anadolu’ya dayanmaktadır⁸⁹.

16.yy’dan itibaren süsleme sanatlarına hakim olan doğadan ilham alınarak oluşturulan düzenlerde yaygın kullanılan desenlerdendir. Yapıda kullanım şekli lale ile beraberdir. Süsleme düzeninde genellikle yanan görünümüyle çizilen karanfil, kendi dalı üzerine yerleştirilir⁹⁰. Taç yaprakları 3-5-7 gibi tek sayılı bazen de 4-6-8 gibi çift sayılardan oluşmaktadır⁹¹.

⁸² İnci A. Birol ve Çiçek Derman, *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, (İstanbul, Kubbealtı, 2018), 65.

⁸³ Bilge Şule Özkeçeci ve İlhan Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, (İstanbul: Yazıgen Yayıncılık, 2014), 76.

⁸⁴ Candan Nemlioğlu, *Yayınlanmamış Ders Notları*, 2020.

⁸⁵ Özkeçeci ve Özkeçeci, *a.g.e.*, 80.

⁸⁶ Zeynep Meral Şengül, *Süsleme Sanatı/100 Türk Motifi* (İstanbul: Geçit Kitabevi, 1990), 6.

⁸⁷ Birol ve Derman, *a.g.e.*, 47.

⁸⁸ Özkeçeci ve Özkeçeci, *a.g.e.*, 83.

⁸⁹ Süheyl Ünver, “Çiçek Tarihimize Türk Karanfilleri”, *Türk Etnografya Dergisi*, sy. 9, (1967): 5.

⁹⁰ İlhan Özkeçeci, *Türk Sanatında Desen ve Kurgu*, (İstanbul: Yazıgen Yayıncılık, 2017), 59.

⁹¹ Sabiha Aker, *Çini Tasarımı*, (Ankara: Detay Yayıncılık, 2010), 84.

Lale: Zambakgiller ailesindedir⁹². Kazakistan’da yapılan arkeolojik çalışmalarda M.Ö. 2. ve 3. yy’lara ait bulunan mezarda altın plakalar üzerinde görülmüştür⁹³. 12. yy’dan beri süsleme sanatlarımızda kullanılan süs çiçeklerindedir⁹⁴.

Türk sanatında üsluplaştırılmış bir desen olmasına rağmen asıl haliyle karakteristik özelliğini korumuştur⁹⁵. Lale deseni sap, çanak ve taç yapraklarından oluşur. Çanaktan yukarı doğru uzayan taç yapraklar genellikle üç uzun yaprak şeklindedir. 16. yy’da beyzi şekilde yapılan lale, sonraki yıllarda uzayarak gelişimini devam ettirmiştir⁹⁶.

Palmet-Lotus: Palmet motifinin kaynağı Mısır sanatıdır⁹⁷. Palmiye olarak M.Ö. 3000’de Mısır sanatında görülen motif, M.Ö. 2000’in başlarında Mısır-Minos ilişkileri sonucunda palmet olarak Minos sanatına, Mezopotamya ve Anadolu’ya, Hitit ve Fenike sanatına geçmiştir⁹⁸.

Lotus yağmur ormanlarında yaşayan su bitkilerindedir. Süsleme sanatında ilk örnekleri Mısır sanatında görülür⁹⁹.

Çoğunlukla beraber kullanılan bu iki motifin, süsleme düzenlerini sınırlayıcı görevleri vardır¹⁰⁰. Osmanlılarda rumilerle beraber yaygın bir şekilde kullanılmışlardır.

Sümbül: Lale gibi soğanlı bir bitkidir. Süsleme sanatlarında biçim olarak da tek dal üzerinde birbirine paralel, sağlı sollu iki sıra halinde çizilen motif bazen aşağı bazen de yukarı bakar şekildedir¹⁰¹.

15. ve 16. yy’ın yaygın kullanılan desenlerinden olan sümbül genellikle süsleme düzeninde boşlukları doldurmak için kullanılmıştır. Çeşitli örnekleri vardır.

Nar: Kökeni İran ve çevresine dayanan narın, başta Akdeniz olmak üzere Afganistan ve Hindistan’a da buralardan yayıldığı düşünülür¹⁰². Süsleme sanatında uygulanan ilk örneği Uygur dönemine ait 7. ve 8. yy’lardan kalma Balavaste’de bulunan bir duvar resmi¹⁰³.

⁹² Gül İrepoğlu, *Lâle Doğada, Tarihte, Sanatta* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 19.

⁹³ Gülüzar Çevik, “Rüstem Paşa Çinilerinde Lale ve Karanfil Motifleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014): 22.

⁹⁴ A. Süheyl Ünver, *Lâlezâr-ı Süheylî Tarihimize Lâle Merakı*, haz: Ö. Faruk Şerifoğlu, (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 33.

⁹⁵ Çiçek Derman, “Lale”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 27 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 81.

⁹⁶ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler* (İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2019), 381.

⁹⁷ Selçuk Mülayim, “Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi”, *Anadolu*, 20, (1976): 145, erişim tarihi: 5 Temmuz 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1375836>; Özkeçeci ve Özkeçeci, *a.g.e.*, 100.

⁹⁸ Alev (Çakmaköğlü) Kuru, “Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lâle Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme”, *Belleten* 61, sy. 230, (1997): 39; Z. Kenan Bilici, “Anadolu Türk Süsleme Sanatında Bazı Terminolojik Problemler”, *Ankara Sanat*, sy. 238, (1986): 27, erişim tarihi: 21 Temmuz 2022, <https://belleten.gov.tr/tammetin-pdf/2411/tur>.

⁹⁹ Özkeçeci ve Özkeçeci, *a.g.e.*, 101.

¹⁰⁰ Nemlioğlu, *a.g.t.*, 28.

¹⁰¹ Nursel Karaca, “Türk Çini Sanatında Uygulanan Renk, Motif, Desen ve Kompozisyon Özelliklerinin Sultan I. Ahmed Türbesi Duvar Çinileri Örneğinde İncelenmesi”, *Strateji ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, sy. 1, (2022), 215.

Motifin süslemede genel kullanımı daireye yakın, simetrik ve yandan görünüşüyle yansıtılmaktadır. Taç yaprakları en üst kısımda yer alır.

Çok taneli bir meyve olan nar bereket anlamına gelmesinin yanı sıra dini anlamda taşımaktadır¹⁰⁴. Camilerde cennetle özdeşleştirilmiştir¹⁰⁵.

Haşhaş: Gelincikgiller ailesindedir. Yaprakları sapsız ve kenarları dişli, dalların ucunda tek başına açan beyaz veya mor renkli çiçekleri büyük ve meyveleri küre şeklindedir¹⁰⁶. Çiçeği ile değil, kozası ile tasvir edilen bir bitkidir¹⁰⁷.

Nergis: Nergisgiller ailesinden, soğanı zehirli bir bitkidir¹⁰⁸. Güneşi temsil eden¹⁰⁹ nergis genellikle beyaz ve turuncu renklerde, altı taç yapraklı ve ortasında boru şeklinde bölümü vardır¹¹⁰. Doğadan ilham alınarak uygulanmış çalışmalarda sık görülür.

Yıldız Çiçeği: Bileşikgiller ailesinin en sevilen bahçe çiçeklerindedir¹¹¹.

Rumi: (Ar.). Rumi'nin kelime anlamı "Anadolu'ya ait" demektir¹¹². Hayvan kökenli olan rumi Orta Asya'dan Anadolu'ya Selçuklular tarafından getirilen desenler arasındadır¹¹³. En erken örnekleri Uygur Türklerine ait Bezeklik Freskindeki Ejder'in kanatlarında görülür¹¹⁴. Tek başına süsleme düzeninde kullanıldığı gibi geometrik şekiller ve bitkisel desenlerle birlikte kullanılabilirler¹¹⁵.

Çiziliş şekillerine ve düzende kullanımlarına göre sade rumi, dendanlı rumi, sarılma rumi, ayırma rumi, tepelik rumi ve ortabağ rumi olarak adlandırılırlar.

¹⁰² Ersel Çağlıtütüncigil, "Türk Süsleme Sanatında Nar: "Form, Köken ve İkonografik Anlamı", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy.33, (2013): 63.

¹⁰³ Çağlıtütüncigil, *a.g.m.*, 68.; Yaşar Çoruhlu, "Meyve Sunma Sahnelerinin Anlamı", *Meyve Kitabı*, Kitabevi, Emine Gürsoy Naskali ve Dilek Herkmen, (İstanbul: Kitabevi, 2006), 10-11.

¹⁰⁴ R. Eser Gültekin, "Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi", *Turkish Studies 3/5*, (2008): 12.

¹⁰⁵ Gönül Cantay, "Türk Süsleme Sanatında Meyve", *Turkish Studies 3/5*, (2008): 35.

¹⁰⁶ Turhan Baytop, *Haşhaş*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.16, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 403.

¹⁰⁷ Demiriz, *a.g.e.*, 378.

¹⁰⁸ Ahmet Maranki ve Elmas Maranki, *Kozmik Bilim Işığında Şifalı Bitkiler* (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2008), 186.

¹⁰⁹ Candan Nemlioğlu, "Arkeoloji Müzesi'nde Açan Çiçekler", *Z Kültür, Sanat, Şehir Tematik Dergi*, sy. 1, (2017): 169, erişim tarihi: 1 Temmuz 2022, <https://www.zdergisi.istanbul/makale/arkeoloji-muzesinde-acan-cicekler-68>.

¹¹⁰ Özkeçeci ve Özkeçeci, *a.g.e.*, 89.

¹¹¹ Demiriz, *a.g.e.*, 389.

¹¹² Birol ve Derman, *a.g.e.*, 182.

¹¹³ Azade Akar ve Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif* (İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, 1978), 19; Ali Fuat Baysal, "Tezhip Sanatı", *Türk İslam Sanatları Tarihi*, Ed. Abdülkadir Dündar (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 437.

¹¹⁴ Cahide Keskiner, *Çizim ve Teknikleri ile Türk Tezhip Sanatı* (İstanbul: İlke Kitap, 2020), 15; Şengül, *a.g.e.*, 7.

¹¹⁵ Özkeçeci ve Özkeçeci, *a.g.e.*, 95.

2.3.2. Her iki eserde kullanılan desen özellikleri

Bu başlık altında motiflerin ve geometrik şekillerin her iki eserde kullanım düzenleri çizim ve fotoğraflarla birlikte verilmiş olup üslup birliğinin olduğu yerler ve görülen farklılıklar belirtilmiştir.

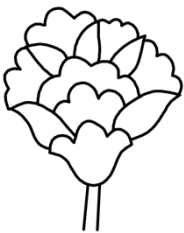

Hatayi: Silahtar Ömer Paşa ve Abide Hatun camilerinde görülen yönlü hatayiler simetriktir. Süslemede buldukları düzene göre yan desen olarak kullanılmış, karanfil, lale, penç, gibi çiçeklerle birlikte süslemeyi hareketlendirmiştir. Her iki eserde kullanım düzenlerine göre Abide Hatun Camii'nde hatayiler süsleme kuşaklarında, tavan giriş yüzeylerinde, mahfil alt destek aralarında görülür. Hatayiler kullanılan alana göre farklı düzenlemelerdedir. Silahtar Ömer Paşa Camii'nde hatayiler harim tavanını bölümlere ayıran süsleme kuşağında ve bursa kemerli kısmın arka yüzeyinde yer alan siyah zeminli süsleme kuşağında bulunur.

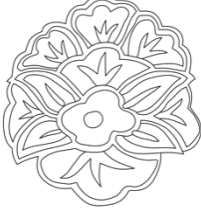

Abide Hatun Camii harim tavan girişlerinde ve kadınlar mahfilinin çıkıntı yapan alt desteklerin yüzeylerinde, destek altında yer alan sarı ve kırmızı zeminli süsleme kuşaklarında görülmektedir. Sap, çanak, tohum ve taç yapraklarından oluşur (Çizim 2.33-37).

Hatayi deseni Abide Hatun Camii'nin kadınlar mahfili tavan girişlerinde, mavi zeminli süsleme kuşaklarında ve bursa kemerin harime bakan sarı zeminli süsleme kuşağında görülür. Bu şeklin benzer örneği Silahtar Ömer Paşa Camii'nin destek ara yüzeylerinde ve bursa kemerli düzenlemenin arka yüzeyinde yer alan siyah zeminli süsleme kuşağındadır. Hatayi deseni sap, çanak ve taç yapraklardan oluşur (Çizim 2.38-41).

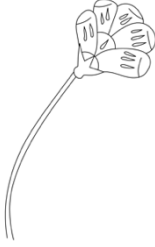

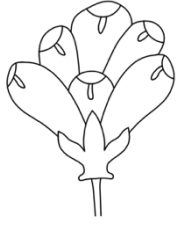
Hatayilerin kuşaklarda kullanılan düzen ve şekilde iki cami arasında üslup birliği görülmektedir.

Tablo 2.1. Hatayi deseni

		
Çizim 2.33. Abide Hatun Camii alt kat destek ara yüzeyi	Çizim 2.34. Abide Hatun Camii giriş yüzeyi	Çizim 2.35. Abide Hatun Camii alt kat destek ara yüzeyi

	
Çizim 2.36. Abide Hatun Camii destek altında yer alan kırmızı zeminli kuşak	Çizim 2.37. Abide Hatun Camii destek altında yer alan sarı zeminli kuşak

Tablo 2.2. Hatayi deseni

			
Çizim 2.38. Abide Hatun Camii kadınlar mahfili giriş yüzeyi	Çizim 2.39. Abide Hatun Camii bursa kemerinin üzerinde yer alan kuşak	Çizim 2.40. Silahtar Ömer Paşa Camii bursa kemer arka yüzeyindeki kuşak	Çizim 2.41. Silahtar Ömer Paşa Camii destek alt ara yüzeyi

Penç: Dört, beş, altı ve sekiz yapraklı örnekleri vardır. Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii'nde kullanılışlarına göre 2 düzende incelenebilir. Birinci düzende penç süslemede merkezi desen olarak kullanılır. Diğer şekil içinde yan desen olarak düzen içinde yer alır.

Penç, süslemenin merkezindedir. Süsleme düzeninde genellikle pençten çıkan dalların arasında karanfil, lale, goncagül ile beraber kullanılır. Bu düzenleme her iki camide de görülür.

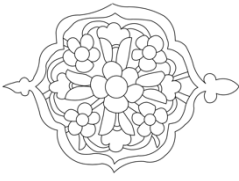
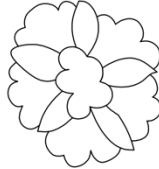
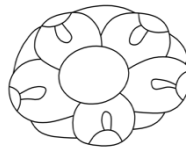
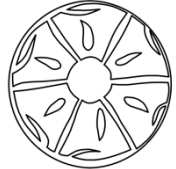
Silahtar Ömer Paşa Camii'nin destek aralarında ve tavan göbeğinde ana desen olarak görülür. Tavan göbeğinde dilimli şemsenin içinde ve şemselerin arasında kullanılmıştır. Destek aralarında siyah zemin üzerine merkezde soluk renkli pençten çıkan lale, karanfil düzenlemesi vardır. Aynı üslupla yapılan penç deseni Abide Hatun Camii'nin destek

aralarındaki süslemelerde görülmektedir. Buradaki penç, düzende lale, karanfil ve kır çiçekleri ile kullanılmıştır (Çizim 2.42-45).

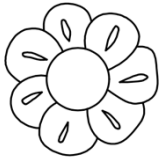
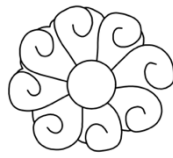
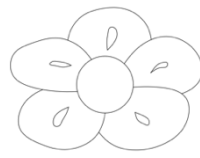
Penç, süsleme düzeninde yan desen olarak kullanılmıştır. Süsleme kuşaklarının arasında düzenlemeye hareket kazandırır. Camilerde tavan girişlerinde, destek yanlarında, tavanı ve tavan eteğini dolanan süsleme kuşaklarının içinde, girişlerin arasında görülür. Düzende S kıvrımlı dallar üzerinde lale, karanfil, hatayi gibi temel desenlerle birlikte Silahtar Ömer Paşa Camii'nde nergisler, Abide Hatun Camii'nde ise yıldız çiçekleri ve haşhaşlarla düzeni oluşturur. Süslemeler tamamen aynı olmasada düzende kullanım şekilleri benzerlik gösterir (Çizim 2.46-50).

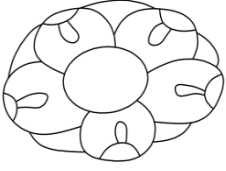
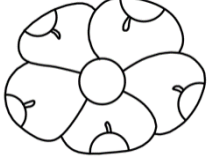
Kullanılan renkler mavi, turuncu ve beyazdır.

Tablo 2.3. Penç deseni

			
Çizim 2.42. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeğinde dilimli şemse düzenindeki penç	Çizim 2.43. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeğindeki penç	Çizim 2.44. Silahtar Ömer Paşa Camii destek aralarındaki penç	Çizim 2.45. Abide Hatun Camii destek alt ve üst aralarındaki penç

Tablo 2.4. Penç deseni

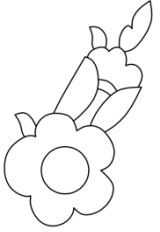

		
Çizim 2.46. Abide Hatun Camii kadınlar mahfili giriş yüzeyi	Çizim 2.47. Abide Hatun Camii kadınlar mahfili giriş yüzeyindeki penç	Çizim 2.48. Abide Hatun Camii destek yan süslemesi

	
Çizim 2.49. Silahtar Ömer Paşa Camii kemer arka yüzey siyah zeminli kuşak süslemesi	Çizim 2.50. Silahtar Ömer Paşa Camii destek yan süslemesi

Goncagül: Silahtar Ömer Paşa Camii'nde giriş aralarında S kıvrımlı dal üzerinde pençe birlikte, tavan göbeğinde altıgenlerin içindeki palmet deseninden çıkan dalların üzerinde ve en dış tarafta yer alan süsleme kuşağında dilimli şemsenin merkezinde yer alan pençin dört tarafında görülür.

Abide Hatun Camii'nde ise kadınlar mahfilinin alt destek aralarındaki süsleme düzeninde pençlerin üzerinde bulunur. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeğindeki eşkenar dörtgen ve üçgen düzenlemesinin içinde pençe birlikte süslemeyi oluşturur. Bu kullanım düzende Abide Hatun Camii ile benzerlik gösterir (Çizim 2.51-54).

Tablo 2.5. Goncagül süsleme düzeninde kullanımı

			
Çizim 2.51. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeği altıgen düzenleme	Çizim 2.52. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeği altıgen düzenleme penç ve goncagül	Çizim 2.53. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeği üçgen düzenleme	Çizim 2.54. Abide Hatun Camii mahfil destek ara yüzeyinde penç ve goncagül

Karanfil: Silahtar Ömer Paşa Camii ve Abide Hatun Camiinde görülen karanfil desenleri yelpaze şeklindedir. Süslemelerde kiriş yüzeylerinde, destek aralarında ve süsleme kuşaklarında yan süsleme olarak kullanılmıştır.

Karanfilde tek çanaktan çıkan taç yapraklar daire içine alınmış olup testere dişlidir. Silahtar Ömer Paşa Camii'nin destek yüzeylerinde, kirişlerinde ve süsleme kuşaklarında görülür. Aynı üsluba sahip desen Abide Hatun Camii'nin destek aralarında ve tavan eteğini dolanan süsleme kuşağında daire içine alınan yelpaze karanfiller vardır (Çizim 2.55-58).

Karanfilin çanak ve meşime kısımları belirgindir. Dört ve altı adet taç yapraktan oluşur. Abide Hatun Camii'nin harim tavan kirişlerinde ve bursa kemerin harime bakan yüzeyinin üst kısmındaki kırmızı zeminli süsleme kuşağında görülür (Çizim 2.59-60).

Tablo 2.6. Karanfil deseni

	
Çizim 2.55. Abide Hatun Camii destek üst ara yüzey süslemesi	Çizim 2.56. Abide Hatun Camii destek alt ara yüzey süslemesi
	
Çizim 2.57. Silahtar Ömer Paşa Camii destek üst ara yüzey süslemesi	Çizim 2.58. Silahtar Ömer Paşa Camii destek yan yüzey süslemesi

Tablo 2.7. Karanfil deseni

	
Çizim 2.59. Abide Hatun Camii ayırma rumilerin içinde bulunan karanfil	Çizim 2.60. Abide Hatun Camii giriş tavan düzenlemesi

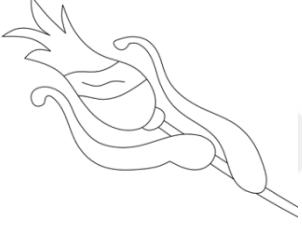
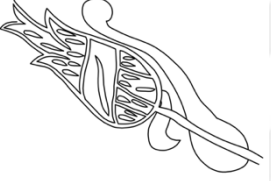
Lale: Desenin camilerde bulunduğu yerler giriş yüzeyleri, destek araları ve yan yüzeyleri, süsleme kuşaklarının düzenlemelerindedir. Lale üç çeşit olarak kullanılmıştır. Üsluplaştırılmış uzun laleler, küçük laleler ve taç yapraklarının orta kısmı farklı renkli olan lalelerdir (Çizim 2.61-73).

Destek üst aralarında merkezdeki pençten çıkan dalların arasında, destek yan yüzeylerinde ve tavanı dolanan süsleme kuşaklarında uzun laleler kullanılmıştır (Çizim 2.61-65). Lalelerin çanak kısmı geniş, yukarıya doğru daralarak en sonda taç yaprakları iki yana açılır.

Destek alt ara yüzeyde merkezden çıkan dalların arasında, süsleme kuşaklarında ve tavan girişlerinde kullanılmıştır. Beyaz, mavi ve kiremit renginde örnekleri vardır. Silahtar Ömer Paşa Camii'nde taç yapraklarının boş olduğu örnekler bulunur. Abide Hatun Camii'nde küçük lalelerin taç yapraklarının üzerinde noktaların olduğu düzenleme görülür (Çizim 2.66-69).

Taç yapraklarının orta kısmının farklı renkli olduğu düzenleme, Silahtar Ömer Paşa Camii'nde ongen tavan göbeğinin en dışındaki süsleme kuşağında, tavan girişlerinin ve desteklerinin arasında kalan bölümü dolanan beyaz zeminli süsleme kuşağında görülür. Abide Hatun Camii'nde kadınlar mahfilinde güney doğrultuda çıkıntı yapan alanın desteklerinin arasında ve harim giriş yüzeyindeki süsleme düzeninde yer alır (Çizim 2.70-73). İki yanındaki taç yapraklarda kırmızı ve turuncu renk, orta kısmındaki taç yaprakta kahverengi ve sarı renk, çanak kısmında ise beyaz renk kullanılmıştır. Her iki caminin desen düzeninde lalelerin kullanım şekillerinde üslup birliği vardır.

Tablo 2.8. Düzenlemede kullanılan uzun laleler

		
Çizim 2.61. Silahtar Ömer Paşa Camii destek ara yüzeyindeki uzun lale	Çizim 2.62. Silahtar Ömer Paşa Camii kemer ön yüzeyindeki üçüncü kuşak	Çizim 2.63. Silahtar Ömer Paşa Camii destek alt ara yüzeyindeki lale
		
Çizim 2.64. Abide Hatun Camii destek yan yüzeyindeki uzun lale	Çizim 2.65. Abide Hatun Camii destek üst ara yüzeyindeki uzun lale	

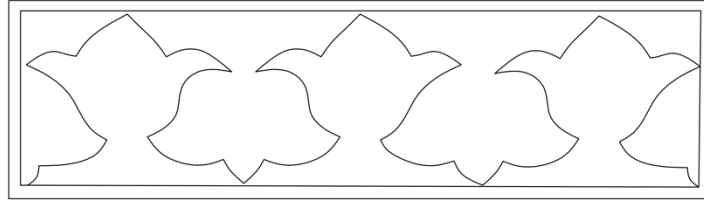
Tablo 2.9. Düzenlemede kullanılan küçük laleler

			
Çizim 2.66. Silahtar Ömer Paşa Camii destek alt ara yüzey küçük lale	Çizim 2.67. Silahtar Ömer Paşa Camii tavanı çevreleyen süsleme kuşağındaki küçük lale	Çizim 2.68. Abide Hatun Camii kadınlar mahfili giriş yüzeyindeki küçük lale	Çizim 2.69. Abide Hatun Camii destek alt kısmında yer alan sarı zeminli süsleme kuşağındaki küçük lale

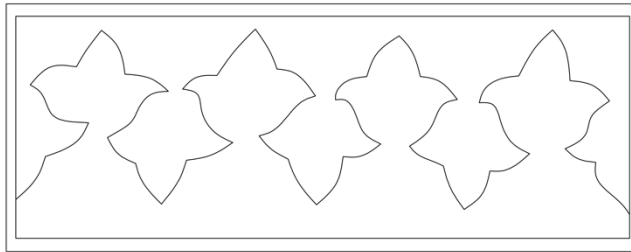
Tablo 2.10. Düzenlemede kullanılan taç yaprakları iki renkli laleler

			
Çizim 2.70. Silahtar Ömer Paşa Camii tavan göbeğindeki lale	Çizim 2.71. Silahtar Ömer Paşa Camii destek ve giriş arasındaki süsleme kuşağı	Çizim 2.72. Abide Hatun Camii alt kat mahfil destek ara yüzeyindeki lale	Çizim 2.73. Abide Hatun Camii harim tavan giriş yüzeyindeki lale

Palmet-Lotus: Silahtar Ömer Paşa Camii bursa kemerli düzenlemede turuncu ve yeşil renkli ulama şeklinde palmetler kullanılmıştır (Çizim 2.74). Aynı düzenlemeye sahip Abide Hatun Camii bursa kemerlerinin üzerinde turuncu ve beyaz renkli palmetler ulama şeklindedir (Çizim 2.75).

Çizim 2.74. Silahtar Ömer Paşa Camii palmet ulama kuşağı (İşeri 2022)

Çizim 2.75. Abide Hatun Camii palmet ulama kuşağı (İşeri 2022)

Ayrıca Abide Hatun Camii giriş yan yüzeylerinde biraz daha farklılaştırılmış palmetli ulama kuşağı vardır.

Sümbül: Desen camilerde destek yan yüzeylerinde kullanılmıştır. Kullanım düzeni olarak benzerlik gösterir (Çizim 2.76-77).

Tablo 2.11. Süsleme düzeninde kullanılan sümbül

	
Çizim 2.76. Silahtar Ömer Paşa Camii destek yan yüzeyinde sümbül	Çizim 2.77. Abide Hatun Camii destek yan yüzeyinde sümbül

Nar: Abide Hatun Camii'nde görülen nar çiçeği kadınlar mahfilinin güneye doğru uzantı yapan alanın altında yer alan desteklerin arasındaki süsleme düzeninde kullanılmıştır.

Haşhaş: Abide Hatun Camii'nde görülen haşhaş motifi kadınlar mahfilinin tavan eteğini çevreleyen zemini mavi renkli süsleme kuşağında uygulanmıştır.

Nergis: Silahtar Ömer Paşa Camii'nde iki yerde kullanılan nergisler, tavan eteğini çevreleyen süsleme kuşağında ve bursa kemerli düzenlemenin arka yüzünde bulunan siyah zeminli kuşakta lale, karanfil ve pençerle birlikte kullanılmıştır.

Yıldız Çiçeği: Abide Hatun Camii ahşap direklerinin üzerindeki dilimli şemseye ve sarı zeminli süsleme kuşağındaki düzenlemeye hareket kazandırmıştır.

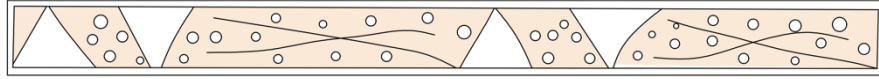
Rumi: Silahtar Ömer Paşa Camii son cemaat sivri kemerli alınlıklarında ve harim mekanının bursa kemerli düzenlemesinde kemer alınlıklarında sade ve çift kanatlı rumilerin helezoni hat üzerinde oluşturduğu düzenleme vardır.

Abide Hatun Camiinde kadınlar mahfilini taşıyan ahşap direklerin ön yüzeyinde dilimli şemsenin içinde ve ahşap direklerin üstlerinde daire şeklindeki şemsenin içinde merkezde ayrılma rumilerin helezoni hat üzerinde çift kanatlı rumilerin oluşturduğu düzenleme vardır. Süslemenin düzeninde simetri hakimdir.

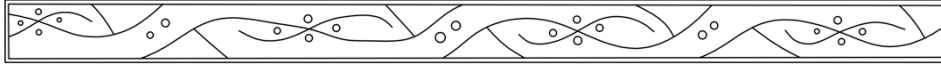
Her iki camide de çift kanatlı rumilerin helezoni hat üzerinde kullanımları benzerlik gösterir. Düzen içinde tekrarlanan rumilerde sonsuzluk düzeni hakimdir. Ancak aynı tür düzenlerde bile farklılıklar görülmektedir.

Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii süsleme kullanım düzenleri incelendiğinde süslemeleri sınırlandıran kuşaklarda, destek ara yüzeylerinde ve yan yüzeylerinde, süsleme kuşaklarında kullanılan motiflerin düzenlerinde ve döneme adını veren lalelerin kullanım düzenlerinde ve çeşitlerinde üslup birliği olduğu görülür.

Her iki camide de süsleme kuşaklarının arasında sınırlayıcı özellikte geometrik düzenlemeli ince kuşaklar ve zencerek kuşakları vardır (Çizim 2.78-79).

Çizim 2.78. Abide Hatun Camii harim giriş kuşağını sınırlandıran süsleme (İşeri 2022)

Çizim 2.79. Silahtar Ömer Paşa Camii destek süslemelerini sınırlandıran kuşak (İşeri 2022)

Destek yan yüzeylerindeki süsleme düzeninde, bir dal hattı üzerinde penç, lale, karanfil ve sümbül düzenlemeyi oluşturur. Yan yüzeylerdeki süsleme destek alt ara yüzeyinden çıkan dalların destek yanlarına doğru uzanması ile devam eder. Her iki eserde de kullanılan lalelerin çanak kısımları geniş, gövdeleri yukarıya doğru daralır ve sivri uçları iki yana açılır. Orta kısmında kıvrımlı bir çizgi vardır. Laleler iki uzun yapraklıdır. Lalelerin kullanım düzenleri her iki camide de aynı üsluptadır. Sümbüller düzenlemeyi sonlandırır (Fotoğraf 2.68-69) (Tablo 2.12).

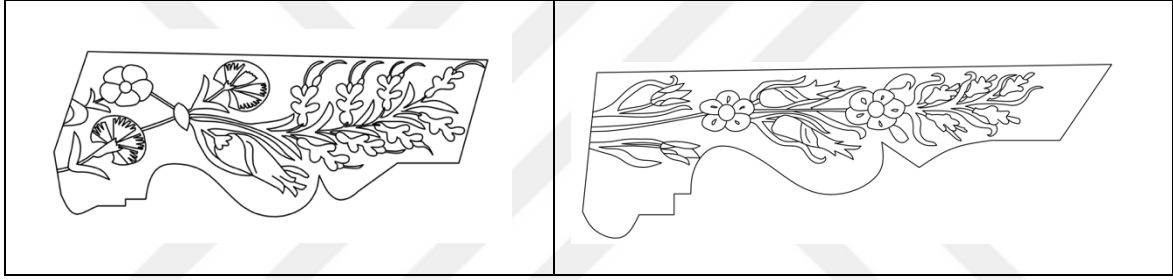

Fotoğraf 2.68. Abide Hatun Camii mahfil uzantısının alt destek yan yüzey süsleme (İşeri 2022)

Fotoğraf 2.69. Silahtar Ömer Paşa Camii kirişli tavan destek yan yüzey süsleme (İşeri 2021)

Tablo 2.12. Silahtar Ömer Paşa Camii ve Abide Hatun Camii destek yan süsleme düzeni

Abide Hatun Camii'nin tavanını çevreleyen zemini mavi renkli kuşağın içinde S şeklinde devam eden dalların birleşip ayrılarak oluşturduğu yelpazeli karanfil, uzun ve küçük laleler, penç ve hatayı düzenlemeli süslemenin benzeri Silahtar Ömer Paşa Camii tavanını çevreleyen kuşaklarda da görülür (Fotoğraf 2.70-71) (Tablo 2.13). Düzenlemelerde küçük lalelerden çıkan üç ayrı dal üzerindeki üç adet bitkisel desenin olması ve dalların merkezdeki pençe birleşmesi, penç üzerinde uzun lalelerin olması benzerdir.

Fotoğraf 2.70. Abide Hatun Camii harim tavanını çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2021)

Fotoğraf 2.71. Silahtar Ömer Paşa Camii tavanını çevreleyen süsleme kuşağı (İşeri 2021)

Tablo 2.13. Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii süsleme kuşaklarındaki düzen

Silahtar Ömer Paşa Camii desteklerinin üst ara yüzeylerinde görülen merkezi düzenleme ile Abide Hatun Camii desteklerindeki düzenleme, çiçeklerin yerleştirilme açıları ve kullanılan temel süslemelerle etkileşim içinde oldukları anlaşılır (Fotoğraf 2.72-73) (Tablo 2.14). Karanfiller kendi yaprakları ile birlikte daire içinde dört yelpazelidir. Karanfillerin arasında 17.yy Osmanlı laleleri bulunur. Abide Hatun Camii'nde süsleme düzeninde tahrirler daha çok belirgindir.

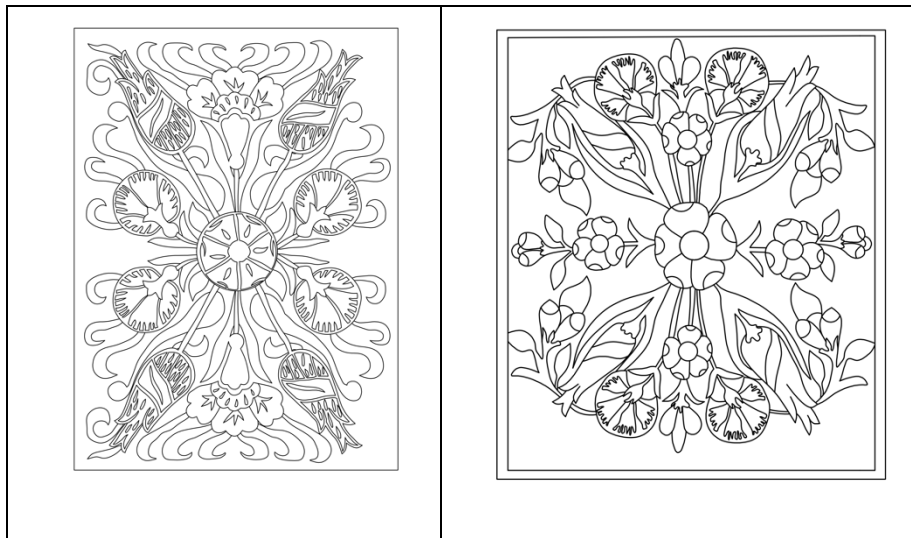

Fotoğraf 2.72. Abide Hatun Camii harim tavan destek ara yüzey süsleme (İşeri 2021)

Fotoğraf 2.73. Silahtar Ömer Paşa Camii giriş düzenlemeli tavan destek ara yüzey süsleme (İşeri 2021)

Tablo 2.14. Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii destek ara süsleme düzeni

Abide Hatun Camii kadınlar mahfili kemerinin arka ve iç yüzeyinde sırası ile beyaz, turuncu ve kahverengi geçmeli bir süsleme düzeni vardır. Silahtar Ömer Paşa Camii ahşap direkleri üzerindeki kahverengi ve kırmızı renkli geçmeli düzenle benzerlik gösterir (Fotoğraf 2.74-75).

Fotoğraf 2.74. Abide Hatun Camii mahfil kemer iç yüzey süslemesi (İşeri 2021)

Fotoğraf 2.75. Silahtar Ömer Paşa Camii ahşap direk yüzey süslemesi (İşeri 2021)

Silahtar Ömer Paşa Camii'nde kalem işi süslemelerinde zemin için siyah, kahverengi gibi koyu renkler daha yoğun kullanılırken, Abide Hatun Camiinde beyaz, krem, kırmızı, sarı, mavi gibi canlı renkler kullanılmıştır.

Süsleme düzenlerinde penç, sümbül, lale, hatayi gibi temel motiflerden farklı olarak Abide Hatun Camii'nde haşhaş, yıldız çiçeği ve kır çiçekleri kuşaklarda kullanılırken, Silahtar Ömer Paşa Camii'nde nergisler vardır.

Her iki paşa camine ait incelenen kalem işi süslemeler yapıldıkları dönemin üslup özelliklerini yansıtır. Süslemelerin yapılan alana göre düzenlenmesi, her çiçeğin kendi yaprağıyla desende verilmesi, yelpazeli karanfil düzenlemesi ve döneme adını veren 17.yy lalelerinin üç farklı çeşidinin kullanılması her iki yapıda görülen üslup birliği yapıların birbirine yakın tarihlerde inşa edildiğini ve kalemkârının aynı kişi olabileceğini ya da kalemkârların usta-çırak ilişkisi içinde olduğunu kanıtlar niteliktedir.

3. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tarihin başlangıcından beri insanların duygularını, düşüncelerini aktarmak için kullandıkları süsleme sanatları uygulandıkları döneme göre farklılık gösterir. İlk dönemlerden beri Türk sanatında görülen uygulamalardan biri üsluplaştırmadır¹¹⁶. Gerçekçi ve tabiattan esinlenen, ayrılcı başarılı ve olgun stilize eserler her dönemin ortak noktasıdır.

Anadolu Selçuklu Döneminde kalem işi sanatının ahşap direkli camilerde yoğunlaştığı görülür. Ahşap direkli cami geleneği, Gazneliler'in (983-1186) kaynaklardan bilinen Arus'üs-Felek Camii'ne dayanmaktadır¹¹⁷. Hindistan'dan getirilen ağaç direklerin taşıdığı düz çatılı, kırmızı altın ve lacivert taşının kullanıldığı süslemeli bir yapıdır¹¹⁸. Kalem işi süslemeler yapıların ahşap tavan, direk, giriş ve destek aralarında görülür.

Anadolu Selçuklu süsleme sanatında rumi, palmet ve lotus, hatayi ve geometrik şekiller ağırlıktadır. Dönemin motif ve düzenlemelerinde kullanılan renkler; aşı boyası, kahverengi, beyaz, mavi ve tonları, sarı, siyah, yeşil gibi doğal boyar maddelerden elde edilen ana renkler ve onların karışımlarıdır¹¹⁹. Boyama tekniği ise ışık-gölge değerleri verilmeden sadece tek boyutlu olarak aynı kalınlıkta ve aynı tondaki boya yüzeye sürülmesi ve motifin ortaya çıkması için de siyah tahrir çekilmesidir¹²⁰.

Anadolu Selçuklu (1075-1308) ve Osmanlı Devleti (1299-1922) arasında köprü olan Beylikler Devri'nde her bir Beylik sanat alanında ayrı özellikler göstermiş, bazı bölgelerde Selçuklu geleneği sürerken bazı bölgelerde yeni arayışlar, denemeler ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Ancak sonunda Osmanlı sanatının esaslarını hazırlayan gelişmeleri oluşturur¹²¹.

Beylikler Devrinde görülen kalem işi Selçuklu sanatındaki geometrik ve bitkisel düzenlemeli çeşitlerin yanı sıra rumilerin daha biçimlendiği görülür. Kalem işi süslemelerinde görülen renkler kırmızı, beyaz altın, sarı, açık ve koyu yeşil, mavi, kızıl kahve tonları ve siyahtır¹²².

İlk dönem Osmanlı Devleti mimarisinde ahşap üzeri ve sıva üzeri kalem işi süslemelerinde Selçuklu desenlerinde kullanılan sekizgenler azalmaya başlarken, altıgen ve yıldızların sayısı artmaya başlar. Helezoni şeklindeki dallar üzerinde rumiler hatayilerle düzenlemeler

¹¹⁶ İlhan Özkeçeci, *Türk Sanatı'nda Kompozisyon* (İstanbul: İlhan Özkeçeci Yayınları, 2008), 12.

¹¹⁷ Altun Ara, "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimârîsi", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*, Ed. Sadi Bayram (İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988), 37.

¹¹⁸ Aslanapa, *a.g.e.*, 43.

¹¹⁹ Baysal, *a.g.t.*, 38.

¹²⁰ Nemlioğlu, *a.g.m.*, 2001, 127.

¹²¹ Baysal, *a.g.t.*, 37.

¹²² Önge, *a.g.m.*, 10-11.

oluşturur¹²³. Dönemin desenlerinde kullanılan başlıca renkler ise siyah, beyaz, yeşil, kırmızı ve lacivettir¹²⁴.

Osmanlı Sanatının Klasik dönemi olarak bilinen 16. yy'da ise yüzyıllar boyunca kullanılan desen ve şekillere baharda çiçek açmış ağaç türleri ve yapraklar eklenmiş, doğadan ilham alınan çiçekli desenler ağırlık kazanmıştır¹²⁵. Motifler üsluplaştırılarak uygulanmasına rağmen hangi bitki olduğu kolayca anlaşılır. Kullanılan renkler zeminde açık koyulu maviler, desenlerde kiremit kırmızısı yeşil, sarı ve beyazdır.

Bu dönemde Topkapı sarayında kurulan nakkaşhane belli bir sanatkarlar birliğine değil, tüm süsleme sanatlarına ait sanatçıları barındıran ve bu süsleme sanatları için desenlerin hazırlandığı yerlerdi¹²⁶. 16. yy kalem işi sanatında saray nakkaşlarının çizdiği desenler sebebiyle desen zenginliği ve üstünlüğü vardır¹²⁷. Nakkaşhane'nin kontrolünde oluşan üslup birliğinde, dönemin süsleme düzeni dengelidir. Ancak bu üslup birliği içinde aynı motif çeşitliliği ve aynı düzenleme ile eser verilmesine rağmen yapılan her eser özgün bir kimlik taşır.

Osmanlı Devleti'nin "Lale Devri" olarak anıldığı 17. yy'da yeni bir üslup doğmuştur. 17. yy ikinci yarısında ilk örneklerini saray çevresinde veren Lale Devri üslubunda doğadan ilham alınarak uygulanan motifler 16. yy sanatından farklı olarak gerçekçi biçimde resmedilmiştir¹²⁸. Bu dönemde aynı zamanda vazodan çıkan çiçeklerde uygulanan düzenlemelerdendir.

Osmanlı Devleti'nde de ahşap üzeri kalem işi sanatı uygulanan camilerin sayısı artmıştır. Anadolu'da bulunan örnekler İstanbul ve çevresindeki illere göre batı etkisine geç girmiştir. Anadolu'da bu yüzyılda hala 16. yy kalem işi sanatının etkileri gözlenmektedir. Anadolu'daki eserlerde ahşap üzerine uygulanan kalem işlerinde hatayi, penç, rumi gibi süslemelerle birlikte 17.yy'a adını veren lale, nergis, sümbül, yıldız çiçekleri ve içi rumi düzenlemeli şemseler görülmektedir. Süslemelerde uygulanan zencerek, desenleri ayırıcı özellik taşımaktadır. Anadolu'da yapılan süslemeler nakkaşhanenin gözetiminden uzak, bölgenin kalemkârî tarafından serbest fırça tekniğinde yapılmıştır.

Amasya ve Tokat illeri Anadolu'da yapılan kalem işi süslemeli ahşap tavanlı ve destekli cami geleneğinin devam ettiği merkezlerdendir. Tokat/Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii ve Amasya/Merzifon Abide Hatun Camii 17.yy'da inşa edilmiş örneklerdendir. Yapılarda uygulanan kalem işi süslemeler ahşap üzerine yapılmış olup, 1970 ve 1996 yılına ait

¹²³ Nemlioğlu, *a.g.t.*, 25.

¹²⁴ Baysal, *a.g.t.*, 51.

¹²⁵ Nemlioğlu, *a.g.t.*, 25.

¹²⁶ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler*, (İstanbul: Acar Matbaacılık Tesisleri, 1986), 389.

¹²⁷ Yanar, *a.g.t.*, 14.

¹²⁸ Nemlioğlu, *a.g.t.*, 26.

fotoğraflarda harim duvarlarında ve mihrap etrafını çevreleyen süsleme kuşaklarında görülen kalem işi süslemeler günümüze ulaşmamıştır. İhata duvarlarının çevrelediği meyilli arazi üzerinde inşa edilen dikdörtgen planlı Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii beden duvarları almaşık duvar tekniğiyle yapılmış olup, iç taraftan sıvalıdır. Camilerin üst örtü sistemi dış taraftan kırma çatı, iç taraftan ahşaptır. Her iki eserde tavan kiriş düzenlemesinin olduğu bölümler yükseltilmiş, harime ferah bir görünüm kazandırmıştır.

Amasya ve Tokat illerinde 17.yy'da ahşap tavanlı ve destekli cami geleneğinin devam ettiği diğer örnekler Tokat Ulu Camii (17.yy)¹²⁹, Tokat Mahmud Paşa Camii (17.yy)¹³⁰, Merzifon Eyüp Çelebi Camii (17.yy)¹³¹ Tokat Genç Mehmed Paşa (Örtmeliönü) Camii (17.yy sonu)¹³² dir.

Her iki eserin tavan düzenlemeleri incelendiğinde Abide Hatun Camii kirişli ve sayvanlı tavan düzenlemesiyle daha erken örneklerin özelliğini yansıtırken, Silahtar Ömer Paşa Camii çitakari tavan düzenlemesiyle Tokat ve Ankara yapılarıyla paralellik gösterir. İki ayrı tavan düzenlemesine sahip Silahtar Ömer Paşa Camii tavanı taşıyan ahşap kirişler ve desteklerle Tokat yapılarında görülen tek tavan olma özelliği göstermesi açısından önemlidir.

Abide Hatun Camii'nin harim ve kadınlar mahfilini örten kirişli ve sayvanlı tavanında Candaroğlu Mahmud Bey Camii (1366)¹³³ etkileri dikkat çeker. Aynı tavan düzenlemesine sahip Afyon Ulu Camii (1273)¹³⁴, Kahramanmaraş Ulu Camii (1442-1454), Karabük Küre-i Hadid Camii (1451), Ankara Hoca Hundi Mescidi (15.yy), Silahtar Ömer Paşa Camii harim merkezinde yer alan yükseltilmiş tavan, Abide Hatun Camii ile üslup birliği gösterir (Fotoğraf 3.1-4).

¹²⁹ Tarihlendirme ve detaylı bilgi için bkz. Candan Nemlioğlu, "Tokat'ın Ahşap Kalem İş Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi", *Tokat Sempozyumu*, (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2012), 239-248.

¹³⁰ Tarihlendirme ve detaylı bilgi için bkz. Erkan Atak, "Tokat Mahmut Paşa Camii Kalem İş Bezemeleri", *Turkish Studies 10/6*, (2015): 197-226

¹³¹ Tarihlendirme ve detaylı bilgi için bkz. Murat Çerkez, "Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005).

¹³² Tarihlendirme ve detaylı bilgi için bkz. Erkan Atak, "Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii Kalem İş Bezemeleri", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2015), 27-41.

¹³³ Tarihlendirme ve detaylı bilgi için bkz. Candan Nemlioğlu, "Kastamonu-Kasaba Köyü Mahmud Bey Camii Kalem İş Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2009), 463-471.

¹³⁴ Tarihlendirme ve detaylı bilgi için bkz. Zekiye Uysal, "Afyon Ulu Camii'nin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları", *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Afyonkarahisar: Afyon Belediyesi Yayınları, 1993), 236-248.

Fotoğraf 3.1. Abide Hatun Camii harim tavanı (İşeri 2021)

Fotoğraf 3.2. Candaroğlu Mahmud Bey Camii tavanı (2015)¹³⁵

¹³⁵ Türkiye Kültür Portalı, *Mahmut Bey Camii-Kastamonu*, erişim tarihi: 11 Ocak 2022, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kastamonu/gezilecekyer/mahmut-bey-cam>

Fotoğraf 3.3. Karabük Küre-i Hadid Camii tavanı (2020)¹³⁶

Fotoğraf 3.4. Silahtar Ömer Paşa Camii harim kirişli tavan düzeni (İşeri 2020)

İki ayrı tavan düzenine sahip Silahtar Ömer Paşa Camii'nin harimin merkezinde yükseltelen tavanı dışında kalan bölümlerde tavan, 17.yy'da dini mimarisinde en yaygın kullanılan çitakari tekniği ile düzenlenmiştir. Bu özelliği ile üslup birliği sergileyen örnekler arasında Ankara İki Şerefeli Camii (1675)¹³⁷, Ankara Zincirli Camii (1685), Tokat Ulu Camii (17.yy),

¹³⁶ Trt Haber, *Küre-i Hadid Camii*, erişim tarihi: 10 Haziran 2022, <https://www.trthaber.com/foto-galeri/karabukte-569-yillik-kure-i-hadid-camii-yillara-meydan-okuyor/29335/sayfa-1.html>

¹³⁷ Tarihlendirme ve detaylı bilgi için bkz. Demet Taşkan, "Ankara (Merkez) Cami ve Mescitlerindeki Ahşap Tavan Göbekleri", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2016): 71-101.

Tokat Mahmud Paşa Camii (17.yy), Merzifon Eyüp Çelebi Camii (17.yy), Ankara Hacı İlyas Camii (1700-1701), Tokat Genç Mehmed Paşa (Örtmeliönü) Camii (17.yy sonu), Ankara Ağaç Ayak Camii (1706) yer alır (Fotoğraf 3.5-9).

Fotoğraf 3.5. Silahtar Ömer Paşa Camii mihrap önü çitakari tavan düzenlemesi (İşeri 2021)

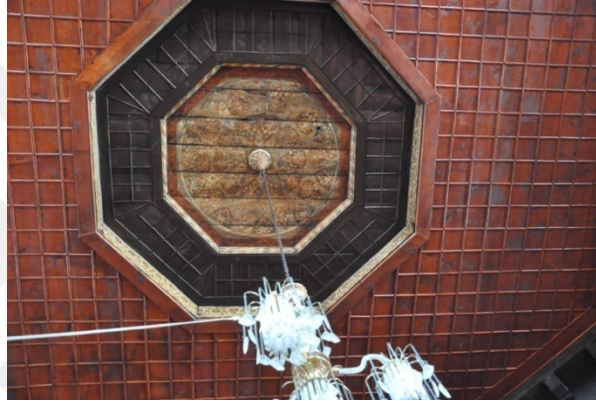
Fotoğraf 3.6. Tokat Ulu Camii çitakari tavan düzenlemesi (İşeri 2021)

Fotoğraf 3.7. Tokat Mahmud Paşa Camii çitakari tavan düzenlemesi (İşeri 2021)

Fotoğraf 3.8. Tokat Genç Mehmed (Örtmeliönü) Camii çitakari tavan düzenlemesi (İşeri 2021)

Fotoğraf 3.9. Merzifon Eyüp Çelebi Camii tavan düzenlemesi (Kökver 2020)

16.yy ve 17.yy özgün kalem işi süslemelerinin yer aldığı önemli eserlerdir. Döneminin özelliğini en güzel şekilde yansıtan eserlerin süsleme düzeninde kullanılan desen ve renklerde üslup birliği görülmektedir.

Abide Hatun Camii'nde kalem işi sanatı, kadınlar mahfilinin alt kısmında yer alan desteklerin ara ve yan yüzeylerinde, bursa kemerlerin üzerindeki kuşaklarda, ahşap direklerde, kadınlar mahfili tavanı ve harim tavanındaki kirişli düzenlemelerdedir.

Süslemede genel olarak rumi, hatayi, palmet, içi rumili şemse, penç, zencerek, karanfil, nar çiçeği, goncagül, haşhaş, sümbül, lale ve yıldız çiçeğininde bulunduğu desenlerden oluşan düzenlemeler vardır.

Silahtar Ömer Paşa Camii'nde ise son cemaat sivri kemerli alınlıklarında, harim tavanını bölümlere ayıran süsleme kuşağında, mihrap önü tavan göbeğinde, harimin merkezinde yükseltilmiş kirişli tavan düzenlemesinde, ahşap direklerde ve tavan eteğini çevreleyen kuşakta kalem işi sanatı vardır.

Özellikle Anadolu Selçuklu Döneminde yaygın kullanılan zencerek, rumi, hatayi ve pençlerle birlikte lotus, sümbül, nergis, goncagül, karanfil ve laleler süsleme düzenlerini oluşturmuştur. Döneme adını veren lalelerin düzenlemelerde üç farklı çeşidinin uygulandığı görülmektedir. Kirişlerin aralarında ve kuşakların düzenlemesinde uzun laleler, destek aralarında ve süsleme kuşaklarında uygulanan küçük laleler ve orta kısımdaki taç yaprağı farklı renkli laleler düzeni hareketlendirmiştir. Her çiçek kendi yaprağıyla birlikte düzenlemelerde verilmiştir.

Süsleme düzenlerinde kullanılan renkler, koyu zemin üzerine açık, açık zemin üzerine ise koyudur. Düzenleme üzerindeki desen ve şekiller turuncu, kiremit kırmızısı, mavi, yeşil, soluk pembe, sarı, turuncu, kahverengi, siyah ve beyaz renklidir.

İncelenen her iki paşa camine ait kalem işi süslemeler yapıldıkları dönemin üslup özellikleri yansıtır. Süsleme düzenlerinin uygulandığı yüzeyler 17.yy'da inşa edilen yakın coğrafyalardaki ahşap tavanlı ve direkli, kalem işi süslemeli yapılarla mimari plan, süslemelerin uygulandığı alanlar ve kullanılan renklerde paralellik gösterir. Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii süsleme düzeninde Gaziantep Ahmet Çelebi Camii (1672), Ankara Zincirli Camii, Tokat Ulu Camii, Tokat Mahmud Paşa Camii, Merzifon Eyüp Çelebi Camii, Tokat Genç Mehmed Paşa (Örtmeliönü) Camii ahşap üzeri kalem işi süslemelerin yer aldığı 15.yy ve 16.yy camileri ile üslup birliği gösterirler. Bu üslup birliğini 15.yy ve 16. yy'da sıklıkla karşılaşılan geometrik şekilli (üçgen, eşkenar dörtgen, altıgen, ongen ve on kollu yıldızlar) düzenlemelerin alana uygun rumi şekilleri ve bitkisel motiflerle süslenmesi oluşturur.

Abide Hatun Camii harim tavan ve kadınlar mahfili tavan kiriş yan yüzeylerinde görülen palmet ulama kuşağının benzeri Tokat Ulu Camii tavan eteğini çevreleyen kuşaklarda, Burdur Dengere Köyü Camii'nde (15.-17.yy) kiriş ve destek arasında yer alan süsleme kuşağında ve Tokat Genç Mehmed Paşa (Örtmeliönü) Camii'nde görülür. S. Mülayim 1976 tarihindeki makalesinde palmetlerin uygulandığı düzeni beş temel gruba ayırır. Bu yapılarda görülen palmetler şekil 2'de yer alan beşinci temel palmet grubu ile aynı özelliktedir¹³⁸.Burdur Dengere Köyü Camii ve Abide Hatun Camii Palmet tepesinde penç vardır. Tokat Ulu Camii palmetlerden oluşan ulama kuşağı kırmızı zemin üzerinde ters palmetler bir sıra siyah, bir sıra açık yeşil, düz palmet ise beyaz renkli, Burdur Dengere Köyü Camii'nde ise kırmızı, siyah ve beyaz renklidir (Fotoğraf 3.10-13).

¹³⁸ Mülayim, *a.g.m.*, 149.

Fotoğraf 3.10. Abide Hatun Camii harim ve kadınlar mahfili giriş alanını çevreleyen palmet kuşakları (İşeri 2021)

Fotoğraf 3.11. Tokat Ulu Camii tavan eteğini çevreleyen palmet kuşağı (İşeri 2021)

Fotoğraf 3.12. Burdur Dengere Köyü Camii giriş ve destek arasındaki palmet kuşağı (Eroğlu 2013)

Fotoğraf 3.13. Tokat Genç Mehmed (Örtmeliönü) Camii tavan eteğini çevreleyen palmet kuşağı (İşeri 2021)

Abide Hatun Camii'nde görülen içi rumi süslemeli yüzeylerin orta kısımlarında dışa sivri şekilde çıkma yapan kare şekilli düzenlemenin benzeri Tokat Ulu Camii'nde orta sahnın tavanını çevreleyen kuşak içinde yer alır (Fotoğraf 3.14-15). Abide Hatun Camii'ndeki süsleme bu uygulamanın en sade örneklerindendir. Bu durum camilerin inşa tarihi kesin olmasada birbirleri ile etkileşimde olduklarını benzer yüzyıllarda inşa edildiklerini anlamamızda yardımcı olur.

Fotoğraf 3.14. Abide Hatun Camii tavanı çevreleyen süsleme kuşağından ayrıntı (İşeri 2021)

Fotoğraf 3.15. Tokat Ulu Camii orta sahn süslemesinde ayrıntı (İşeri 2021)

Her iki yapıda da süsleme kuşaklarında S şeklindeki dallar üzerinde lale, karanfil, penç gibi temel motiflerinden oluşan süsleme kuşakları bulunmaktadır. Burdur Dengere Köyü Camii (15.yy-17.yy) orta sahnında ki kuşaklarda, Ankara Zincirli Camii (1685) minber merdiven korkuluğunda, Tokat Ulu Camii Tavan Süsleme Kuşağında, Tokat Mahmud Paşa Camii Süsleme Kuşaklarında ve Ankara Ulu Canlar Müzesi'ndeki Ankara Evi Tavan Göbeğinde (18. yy) benzerlik görülmektedir.

Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii'nde süslemeleri sınırlandırıcı özellikteki serbest fırça tekniğinde uygulanmış geometrik düzenlemelerin benzeri Merzifon Eyüp Çelebi Camii Tavan Göbeğinde görülmektedir. Ancak aynı tür düzenlerde bile farklılıklar görülmektedir. Süsleme düzenlerindeki temel motiflerle birlikte nergis, nar çiçeği, haşhaş, yıldız çiçeği gibi doğadan ilham alınarak uygulanmış bitkisel motiflerde kullanılmıştır.

Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii süsleme düzenlerindeki üslup birliğini anlamak için yapıların inşa edildiği Amasya ve Tokat illerindeki 17.yy camileri incelediğinde süslemelerin kullanım düzenlerinde yapılar birbirleriyle paralel olsada kullanılan lale ve karanfil motifleri yalnızca Silahtar Ömer Paşa Camii ve Abide Hatun Camii süslemelerinde aynı şekildedir. 17.yy'a tarihlenen Tokat Ulu Camii, Tokat Genç Mehmed (Örtmeliönü) Camii, Tokat Mahmud Paşa Camii ile Merzifon Eyüp Çelebi Camii kalem işi süslemelerinde görülen lale ve karanfil motifleri farklıdır. Daire içinde alınan yelpaze karanfillerin ve üç lale çeşidinin yalnızca Abide Hatun Camii ve Silahtar Ömer Paşa Camii'nde uygulanması bize kalemkârlarının aynı kişi olduğunu ya da usta-çırak ilişkisinde yapıldığını düşündürmektedir.

Süslemelerin genel düzeni dikkate alındığında bakıldığında, ister merkezi desenin etrafında gelişen düzenlemeler olsun, ister aynı desenlerin tekrarından oluşan süslemeler olsun, hepsinde de simetri ve sonsuzluk düzeni hakimdir.

SONUÇ

Her iki eserin tavan düzeni incelendiğinde Abide Hatun Camii kirişli ve sayvanlı tavan düzenlemesiyle daha erken örneklerin özelliğini yansıtırken, iki ayrı tavan düzenlemesine sahip Silahtar Ömer Paşa Camii tavanı taşıyan ahşap kirişler ve desteklerle Tokat yapılarında görülen tek tavan olma özelliği göstermesi açısından önemlidir.

Erbaa ve Merzifon ilçelerinde bulunan bu iki camiye sanat eseri değerini veren kalem işleri saray nakkaşhanesindeki kalemkârların eserlerindeki kadar incelikli olmasada, yerel sanatçıların serbest fırça tekniği ile yaptığı Lale Devri'nin Anadolu'daki etkisinin görüldüğü önemli eserlerdir. Konu kapsamındaki katalogu oluşturan kalem işi süslemelerin kalemkârı ya da kalemkârları araştırıldığında, herhangi bir kalemkâr adı ne kitabelerde ne de dönem kaynaklarında yoktur. Bu yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan kalemkârlar hakkında 18.yy sonu 19.yy başına kadar net bir bilgi yoktur. Ama her iki eserdeki süsleme özelliklerine bakıldığında kalemkâr işinin ehli biri olmalıdır.

Anadolu'da birbirine yakın coğrafyada bulunan iki yapının kalem işi süslemeleri yapıldıkları dönemin üslup özelliklerini yansıtır. Süslemelerin yapılan alana göre düzenlenmesi, her çiçeğin kendi yaprağıyla desende verilmesi ayrıca Tokat ve Amasya illerinde inşa edilen 17.yy camilerinden farklı olarak yalnızca bu iki cami süsleme düzeninde görülen yelpazeli karanfil düzenlemesi ve döneme adını veren 17.yy lalelerinin üç farklı çeşidinin kullanılması her iki yapıda görülen üslup birliğini yansıtır. Ayrıca bu özellikler yapıların birbirine yakın tarihlerde inşa edildiğini ve kalemkârının aynı kişi olabileceğini ya da kalemkârların usta-çırak ilişkisi içinde olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Yapılar dönemin süsleme anlayışını ve Anadolu'daki yerel sanatçılar hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Türk-İslam sanatında ince işçilik ve örneklerle sahip bu eserlere hak ettiği ilgi ve özenin gösterilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Akar, Azade ve Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*. İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, 1978.
- Aker, Sabiha. *Çini Tasarımı*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2010.
- Akok, Mahmut. "Candaroğlu Mahmut Bey Camii". *Belleten Dergisi* 10, sy. 38, (1946): 293-301.
- Altun, Ara. "Gazneliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 484-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Altun, Ara. "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimârîsî", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*. Ed. Sadi Bayram, 33-44. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.
- Atak, Erkan. "Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii Kalem İşi Bezemeleri", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*. 27-41. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2015.
- Atak, Erkan. "Tokat Mahmut Paşa Camii Kalem İşi Bezemeleri", *Turkish Studies* 10/6, (2015): 197-226.
- Baysal, Ali Fuat. "Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalem İşi Örnekleri ve Analizleri". Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.
- Baysal, Ali Fuat. "Tezhip Sanatı", *Türk İslam Sanatları Tarihi*. Ed. Abdülkadir Dündar, 433-446. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Baysal, Ali Fuat. *Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Baytop, Turhan. "Haşhaş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 403. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Biol, İnci A. *Klasik Devir Türk Tezyini Sanatlarında Desen*. İstanbul: Kubbealtı, 2017.
- Biol, İnci A. ve Çiçek Derman. *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2018.
- Bozer, Rüstem. "Ahşap Sanatı", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemli Uygarlığı*, Ed. Ali Uzay Peker ve Kenan Bilici, 533-541. Ankara: 2006.
- Cantay, Gönül. "Türk Süsleme Sanatında Meyve", *Turkish Studies* 3/5, (2008): 32-64.
- Cezar, Mustafa. *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları Sanat Dizisi, 1977.
- Çağlıtütüncigil, Ersel. "Türk Süsleme Sanatında Nar: "Form, Köken ve İkonografik Anlamı". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy.33, (2013): 61-92.
- Çerkez, Murat. "Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Çetinkaya, Selma. "Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii". Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2019.

- Çevik, Gülüzar. "Rüstem Paşa Çinilerinde Lale ve Karanfil Motifleri". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014.
- Çoruhlu, Yaşar. "Meyve Sunma Sahnelerinin Anlamı", *Meyve Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Dilek Herkmen, 8-11. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Daştan Özkan, Meltem. "Amasya İli Yapılarındaki Kalem İşi Süslemeleri", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2001.
- Demiriz, Yıldız. "Bilecik'te Orhan Gazi İmareti'nin Bugünkü Durumu ve Süslemesi Hakkında Notlar", *Vakıflar Dergisi*, sy. 21, (1990): 165-172.
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2019.
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler*. İstanbul: Acar Matbaacılık Tesisleri, 1986.
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Derman, F. Çiçek. "Lale". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 81. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Doğanay, Aziz. "Türk Tezyini Sanatları", *Türk İslam Sanatları Tarihi*. Ed. Abdülkadir Dündar, 369-386. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Erdemir, Yaşar. "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri", *Türk Tarihinde ve Türk kültüründe Tokat Sempozyumu*. 295-312. Ankara: 1987.
- Erdoğan Muzaffer. "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", *Vakıflar Dergisi*, sy. 7, (1968): 149-205.
- Gülgen, Hicabi. "Kara Mustafa Paşa Câmii ve Hamamı ile Nârince Âbide Hâtun Câmii". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.
- Gülgen, Hicabi. "Nârince Âbide Hâtun Câmii", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, sy.2, (2003): 147-160.
- Gültekin, R. Eser. "Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi", *Turkish Studies* 3/5, (2008): 9-31.
- Hatipoğlu, Oktay. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007.
- İbrahimgil, Mehmet. "Balkanlarda Kara Mustafa Paşa'nın İzleri", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*. 463-468. Amasya: 2000.
- İrepoğlu, Gül. *Lâle Doğada, Tarihte, Sanatta*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- İrteş, Semih, "Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını", *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını*, 425-432. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, 1985.

- Kantarcıoğlu, A. Serda. "Ahşap Üstü Kalem İşi Bezemelerin Koruma Yöntemleri". *Türkiyemiz*, sy. 68 (1992): 42-47.
- Karaca, Nursel. "Türk Çini Sanatında Uygulanan Renk, Motif, Desen ve Kompozisyon Özelliklerinin Sultan I. Ahmed Türbesi Duvar Çinileri Örneğinde İncelenmesi". *Strateji ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, sy. 1 (2022): 209-239.
- Keskiner, Cahide. *Çizim ve Teknikleri ile Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, 2020.
- Kökver, Semanur. "Merzifon'un Ahşap Tavanlı Camilerindeki Kalem İşi Tezyinat". Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2020.
- Kürklü, Emre. "Silahtar Ömer Paşa Camii Onarım Projesi". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008.
- Maranki, Ahmet. ve Elmas Maranki. *Kozmik Bilim Işığında Şifalı Bitkiler*. İstanbul: Mozaik Yayınları, 2008.
- Mülayim, Selçuk. *Sanata Giriş*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1994.
- Nemlioğlu, Candan. "15. 16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri". Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989.
- Nemlioğlu, Candan. "Göçeli (Gökçeli) Camii", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*. 117-136. Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Nemlioğlu, Candan. "Kastamonu-Kasaba Köyü Mahmud Bey Camii Kalem İşi Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 463-471. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2009.
- Nemlioğlu, Candan. "Tokat'ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi". *Tokat Sempozyumu*. 239-248. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2012.
- Oral, M. Zeki. "Ahi Ahmet Nahcivani Vakfiyesi". *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3-4, (1954): 57-65.
- Öney, Gönül. *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Önge, Yılmaz. "13. ve 14. Yüzyıllarda Anadolu Mimari Eserlerini Süsleyen Boyalı Nakışlar". *Önasya Dergisi* 4, sy.43, (1969): 10-11.
- Özaydın Abdülkerim. "Türklerin İslamiyeti Kabulü". *Türkler Ansiklopedisi (Orta Çağ)*. 4: 409-454. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Özcan, Abdülkadir. *Anonim Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Özcan Abdülkadir. "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 246-249. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Özkeçeci, Bilge Şule ve İlhan Özkeçeci. *Türk Sanatında Tezhip*. İstanbul: Yazıgen Yayınılık, 2014.
- Özkeçeci, İlhan. *Türk Sanatında Desen ve Kurgu*. İstanbul: Yazıgen Yayınılık, 2017.
- Özkeçeci, İlhan. *Türk Sanatı'nda Kompozisyon*. İstanbul: Özkeçeci Yayınları, 2008.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Renda, Günsel. "Nakkaş". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (G-N)*. 2: 1126. İstanbul: Yem Yayın, 2008.

Sözen Metin. ve Tanyeli Uğur. *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.

Şengül, Zeynep Meral. *Süsleme Sanatı/100 Türk Motifi*. İstanbul: Geçit Kitabevi, 1990.

Taşkan, Demet. "Ankara (Merkez) Cami ve Mescitlerindeki Ahşap Tavan Göbekleri". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2016): 71-101.

Uysal, Zekiye. "Afyon Ulu Camii'nin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları", *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 236-248. Afyonkarahisar: Afyon Belediyesi Yayınları, 1993.

Üçer, Kaya. "Klasik, Barok, Rokoko, Ampir Kalemışı Üslupları". Yüksek Lisans Eser Çalışması, Mimar Sinan Üniversitesi, 1989.

Ünver, A. Süheyl. *Lâlezâr-ı Süheylî Tarihimizde Lâle Merakı*, haz: Ö. Faruk Şerifoğlu, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.

Ünver, Süheyl. "Çiçek Tarihimizde Türk Karanfilleri". *Türk Etnografya Dergisi*, sy. 9, (1967): 5-12.

Yanar, Buket. "Süleymaniye Külliyesi Süslemelerinde Üslup Birliği". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989.

Yaylacioğlu, Özlem. "Kastamonu Kasaba Köy Candaroğlu Mahmud Bey Camii". Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010.

Elektronik Kaynaklar

Bilici, Z. Kenan. "Anadolu Türk Süsleme Sanatında Bazı Terminolojik Problemler". *Ankara Sanat*, sy. 238, (1986): 27-28, erişim 21 Temmuz 2022, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2411/tur>.

Can, Yılmaz. "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri". *Samsun Araştırmaları 3. Kitap*. Ed. Cevdet Yılmaz, 23-41. Samsun: Samsun Büyük Şehir Belediyesi, 2013, erişim 15 Temmuz 2022, http://isamveri.org/pdfdrd/D228464/2013/2013_CANY.pdf.

Celil Sadık, *Eşrefoğlu Camii-Ahşap Süslemeciliğin Doruk Noktası*, erişim 20 Aralık 2021, <https://www.tarihlisanat.com/esrefoglu-camii/>.

Çarşamba Belediyesi, *Tarihi Gögçeli Camii*, erişim 11 Ocak 2022, <https://www.carsamba.bel.tr/icerik/tarihi-gogceli-camii>.

Dilaver, Sadi "Bünyan Ulu Camii-Erbaa/Akçaköy (Fidi) Silâhdar Ömer Paşa Camii", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sy. 2 (1968): 184-199, erişim 30 Ocak 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/408250>.

Erol Şaşmaz, *Merzifon- Paşa Köyü- Abide Hatun Camii- Amasya Fotoğraf Galerisi*, erişim 30 Mart 2022, <http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=975>.

Kuru (Çakmaköğlu), Alev. "Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lâle Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme. *Belleten* 61, sy. 230, (1997): 37-53, erişim 21 Temmuz 2022, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2411/tur>.

Murat Öcal, *Yeşil Camii-Bursa*, erişim 30 Mart 2022, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/yesil-cami>

Mustafa Cambaz, *Kırk Direkli Camii: Afyon Ulu Camii*, erişim 20 Aralık 2021, <https://www.yenisafak.com/ramazan/kirk-direkli-camii-afyon-ulu-camii-2486742>.

Mülayim, Selçuk. "Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi", *Anadolu*, sy. 20, (1976): 141-153, erişim 5 Temmuz 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1375836>.

Nemlioğlu, Candan. "Arkeoloji Müzesi'nde Açan Çiçekler", *Z Kültür, Sanat, Şehir Tematik Dergi*, sy. 1, (2017): 168-171, erişim 1 Temmuz 2022, <https://www.zdergisi.istanbul/makale/arkeoloji-muzesinde-acan-cicekler-68>.

Pamuk, Bilgehan. "XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu". *XVII. Yüzyılda Erzurum Eyaleti İdari ve Sosyal Yapısı Araştırma Projesi*, (2001): 107-124, erişim 16 Temmuz 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782525>.

Türkiye Kültür Portalı, *Mahmut Bey Camii-Kastamonu*, erişim 11 Ocak 2022, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kastamonu/gezilecekyer/mahmut-bey-cam>.

Trt Haber, *Küre-i Hadid Camii*, erişim 10 Haziran 2022, <https://www.trthaber.com/foto-galeri/karabukte-569-yillik-kure-i-hadid-camii-yillara-meydan-okuyor/29335/sayfa-1.html>

